

Prof. Dr.
İhsan Süreyya Sırma

Abbasiler Dönemi

Bütün Eserleri 6

12.BASKI

BEYAN

Abbasiler Dönemi, Beyan Yayınları'nın 165. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Ahmet Yanar (0537 287 36 38), kapak Yazıevi-Yusuf Kot, baskı ve cilt Umut Kağıtçılık ve Matbaacılık (Sertifika: 22826 Fatih Cad. Yüksek Sokak No: 11/1 Merter-İstanbul, 0212 637 04 11) tarafından gerçekleştirildi ve Mart 2013'te İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-053-1

Sertifika No: 14723

12. BASKI

BEYAN YAYINLARI
Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 76 97 - Tel-Faks: 0212 526 50 10
www.beyanyayinlari.com.tr / beyanyayinlari@gmail.com
beyan@beyanyayinlari.com / bilgi@beyanyayinlari.com
www.facebook.com/beyanyayinlari
www.twitter.com/beyanyayinlari

B Ü T Ü N   E S E R L E R İ   6

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Abbasiler Dönemi

BEYAN

İçindekiler

Giriş

"Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden,
(süslü mahfellerden), güzel konaklardan(makamlardan),
içinde nâz ve nimet ile yaşadıkları ihtişamlardan neler,
(nice şeyler) terkedip gittiler. İşte (emir) böyledir.
Biz bütün bunları başka başka kavm(ler)e mirâs verdik."
(Kur'an-ı Kerim, Duhân sûresi, 25-28).

Abbasiler, Müslümanların tarihinde uzun bir dönemi kapsadığı gibi, cereyan eden hâdiseler açısından da oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ne varki bu önemine rağmen, biz bu bölümde çok uzun bir müddet devam eden Abbasi Devleti'nin bütün ayrıntılara girmeyecek, meselenin özünü anlamaya gayret edeceğiz. Her dönemi, yeni yeni fikirlerin oluşmasına sahne olmuş olan Abbasi Devleti'nin bu karmaşık tarihini biraz olsun anlayabilmemiz için, ilk dönem dediğimiz ve bir müddet *Şia*'nın, daha sonraları da özellikle *Mu'tezile* mezhebinin Devlet politikasına egemen olduğu dönemle başlayacağız.

Daha başından itibaren görülecektir ki, Abbas oğullarının, İslâm Devlet Başkanlığını Emeviler'den almaları, yönetim açısından fazla bir şey değiştirmedi. Saltanat kanunları olduğu gibi uygulandı ve genellikle Saltanat iktidarının devamı, her şeyin önünde tutuldu. Yani iktidarı ellerinde bulunduranlar, iktidarlarını "din"in emrine vermediler (Abbasiler de, tıpkı Emevîler gibi bir "İslâm Devleti" olmalarına

rağmen); kendi iktidarlarının çıkarlarını, dinin önünde tuttular. Ve ileride görüleceği gibi, dini de, "*kendi anlayışları dâhilinde bir din*" olarak yorumlayıp kabul ettiler.

Oysaki bir Devlet'e karşı çıkılıp, iktidara talip olunduğunda, ilke olarak, mevcut iktidarın iyi olmadığı belirtilir, yerine, daha adil bir yönetimin geleceği ve Devlet'in kaybolmuş itibarının iâde edileceği iddia edilir. Yani mevcut devlete, dinin öngördüğü kurallara uymadığı ve halkın haklarını çiğnediği için karşı çıkılır. Başka bir deyişle gelecek olan yeni yönetimin, halkın hukukunu gözetecek, hukuku şahsî çıkarların üzerinde tutacak bir yönetim tarzı getirme özelliği olmalıdır ki, yıktığı rejime benzemesin, onun gibi zalim olmasın! Ama maalesef, Emevilerin yok edilip, yerine Abbasilerin gelmesiyle bunların hiç birisi olmadığı gibi, saltanat hegemonyası güçlenerek devam etti.

İslâmî ve dolayısıyla insanî hiç bir kurala uymayan saltanat sistemi, hak-hukukun temini açısından tasvip edilecek hiçbir özelliğe sahip değildir! Gerek daha önce gördüğümüz Emevîler döneminde, gerekse ileriki sahifelerde ele alacağımız Abbasîler döneminde saltanat rejimi, bütün desiseleriyle varlığını sürdürüyor, Saray'da, yâni Devlet Merkezinde "*ulu'l-emr*"ler, İslâmî ilkelere göre değil, kişilerin ön plâna çıkarılmasıyla iktidara getirilmelerine rağmen, Devlet İslâm Devletiydi. Hem merkezde hem de taşrada, Müslümanlar arasında İslâm Hukuku tatbik ediliyordu.

Yukarıdaki bölümlerde[1] bir İslam Devletinde yönetime gelecek devlet başkanının vasıfları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durduğumuz için burada ayrıca o konuya girmeyeceğiz.

Abbasîlerin, devlet merkezi olarak Dicle üzerinde kurdukları Bağdad'ta, zaman zaman görülen Devlet terörüne rağmen, yukarıda

1 Bk. *Emevîler Dönemi.*

belirttiğimiz gibi, taşrada İslâmî kanunlar geçerli olmuş ve de uygulanmıştır. İslâm Hukukunun sivil niteliği bu tatbikatı kolaylaştırmış, iktidarları için tehlike arzetmediği müddetçe de Devlet, *Şeriat*'ın, yani İslâm ahkâmının uygulanmasına karışmamıştır. Nitekim bu dönemde yetişen ve her biri İslâm Hukuku'nun birer yıldızları olan *Ebû Hanife, İmâm Şafi'i, İmâm Malik* ve *Ahmed b. Hanbel* gibi müctehidler, Devlet'in memurları olmayı kabul etmeyen sivil âlimlerdi. İşte bu büyük hukukçular, ortaya koydukları büyük ictihadlarını, Müslümanlara amelde önder olmalarını, bir bakıma sivil oluşlarına, yâni Devlet'in emrinde çalışmamalarına borçludurlar. Büyük hukukçu *Ebû Yusuf* gibi Devlet memuru oldukları hâlde hukuk açısından ve siyâsi olmamak kaydiyle, çok değerli ictihadlarda bulunan zevat varsa da, bunlar parmakla sayılacak derecede azdır ve İslâm Hukuku'nun temellerini atan hukukçular, genelde sivil âlimler olmuşlardır.

Bizim çalışma alanımız "*Müslümanları Siyasi Tarihi*" olduğu için, ele aldığımız dönemin sahip olduğu çok yönlü zenginliğe, hukuk ve diğer kültür hareketlerindeki ayrıntılara giremeyecek, meselelerin ancak siyasi boyutları üzerinde durmaya çalışacağız. Nitekim ele alamayacağımız konularda, diğer meslektaşlarımızın, çeşitli dillerde kaleme aldıkları binlerce eser mevcuttur.

Bu dönemde de hâdiselerin seyrini takip edebilmek için, kronolojik metodu esas kabul ederek, tahlil ve tesbitlerimizi ona göre yapmaya çalıştık. Bu araştırmamızı sürdürürken, her zaman yaptığımız gibi, burada da zaman zaman hâdiseleri günümüz olaylarıyla karşılaştırarak, bazı mukayese denemeleri yaptık. Amacımız, günümüzü anlayabilmek için geçmişimizden alacağımız dersler olduğunu göstermektir. Yazdıklarımızın bize hiç bir faydası olmayacaksa, salt bir kültürel bilgi olarak neden geçmişin olaylarıyla beyinleri işgâl edelim ki? Ne varki bu pek kolay olmayan, zaman zaman insanı yanıltabilen

riskli bir tarih metodudur. Çünkü tarihçi, naklettiği hâdisenin cereyan ettiği ortamı iyi bilmez, geçmişin hâdiselerini bugün oluyormuş gibi telakki ederse içinden çıkılması hayli zor olan girdaplara düşer de, ondan kurtulabilmek için, ikinci bir ömre ihtiyaç duyabilir. O bakımdan, bu "*geçmişimizi günümüze taşıma olgusu*" fevkalade faydalı bir yöntem olması yanında, aynı derecede yanıltıcı olabilir. Onun içindir ki, bütün ihtimâmlarımıza rağmen yanılgılarımız, tesbit ve tahlillerimizde bazı eksiklikler olabilir/olacaktır. Mamafih bütün bu olumsuzluklarına rağmen, biz bu yöntemi, kuru nakilciliğe tercih ediyoruz.

Başka fırsatlarda da belirtmeye çalıştığımız gibi, iyi de olsa, kötü de olsa, Emevisiyle, Abbasisiyle, Eyyubîsiyle, Endülüsüyle, Osmanlısıyla ve günümüz tarihiyle, bu tarih bizim tarihimizdir. İşte her yönüyle bize ait olan bu tarihi çok iyi bilmemiz, ona sahip çıkmamız ve ondan yararlanmak için de onu sağlıklı bir şekilde yorumlayarak günümüze taşımamız gerekir. Bunu yaparken, ne işlenmiş olan suçları görmezlikten gelerek, "*Ecdâd*" deyip zoraki bir aklamaya gidelim; ne de o *Ecdâd*'ın Allah için yapmış oldukları mücâdeleleri inkâr ederek, nankör olalım! Bir defa şunu çok iyi bilelim ki; mensubu olmakla şeref duyduğumuz İslâm'ı onlar bize getirdi.

Bazıları bu konuda şöyle diyebilirler: "Ne münâsebet, biz İslâm'ı, Kur'an ve Sünnet'ten öğrendik." Bu kardeşlerimize diyoruz ki, "Doğrusunuz, İslâm'ı Kur'an ve Sünnet'ten öğreniyoruz; yalnız şu da inkârı mümkün olmayan tarihi bir gerçektir ki, Kur'an ve Sünnet'i de bizden öncekiler, canları pahasına savundular, korudular, onları öz benliklerine tercih ettiler de, biz onlara ilk günlerindeki tazeliğiyle sahip olabildik!" Onun için, herkesin hakkını gerektiği gibi teslim edelim. Teslim edelim ki, bizden sonrakiler de bizlerin hakkını inkâr etmesinler.

Fıkhî bir kanunumuza uyarak diyoruz ki: *el-'abdu yudebbir, v'Allahu yukaddir* (Kul teşebbüs, Allah ise takdir eder).

Bu düşünceyle diyoruz ki, biz gücümüze göre bir şeyler yapmaya çalıştık. Te'sirini halkedecek olan Cenâb-ı Allah'tır.

Allah bizi, kendi rızası doğrultusunda çalışan gerçek mü'minlerden eylesin! Âmin!...

Abbasi Ailesinde Hilafet Fikrinin Doğuşu

Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Resûlullah (s.a.s) vefat edince, hiç kimseyi yerine Halife olarak bırakmadı. Onun vefatını müteakip, Benu Sa'ide Sakîfesi'nde cereyan eden münakaşa ve müzakerelerden sonra, Hz. Ebû Bekir, Halife olarak seçildi ve bu Hilafet, Hz. Peygamber (s.a.s) Mescidinde yapılan genel biatle de kabul edildi.

Ebû Bekir kendinden sonra Hz. Ömer'i; Ömer'den sonra kurulan Şûra da, Hz. Osman'ı halife olarak seçti.

Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılından sonra Emevi ailesi, özellikle de Merân b. Hakem, devlete hâkim olup gayrimeşru tasarruflara başlayınca, Müslümanlar bu hâlden kurtulmanın yollarını aramaya başladılar.

Hz. Osman'ın katliyle neticelenen olaylardan sonra Hz. Ali'nin hilafete getirilişi ve bunun üzerine bazı çevrelerin, özellikle de Muaviye taraftarlarının bu tercihe sıcak bakmayışları, hatta ona karşı çıkıp savaşmaları neticesinde bir kargaşa meydana geldi. Bu kargaşa ortamında Haricilerin organize ettikleri eylemler sonrasında Hz. Ali'nin şehid edilişi, kafalarda bazı soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet verdi. Bu sürecin sonunda Muaviye'nin, yani Emevilerin devlete tamamiyle hâkim olmalarından sonra da, hilâfet hakkının kendi ailelerinde olduğuna inanan Benû Haşim ailesi gizli bir "*dâ'î*/Ali ailesine davet

hareketi" başlattı. Bu hareket bazen gizli, bazen de Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı çıkışı gibi, açıkça Emevi ailesine karşı mücâdele etmeye başladı. Bu hareketin iki kolu vardı:

Ebû Tâlib b. Abdulmuttalib ailesi,

Abbas b. Abdulmuttalib ailesi.

Emevilere karşı iki koldan yapılan bu mücâdelede sonucunda Abbas oğulları duruma hâkim olunca, bu sefer kurulan Abbasi Devletine karşı Ali oğullarının mücâdelesi başladı ki ilerideki sahifelerde bu konunun ayrıntılarına girilecektir.

Abdullah b. Muhammed b. Ali es-Seffâh (Hicri 132-136)

Emevîler'le ilgili çalışmamızda ayrıntılarını anlattığımız gibi, son Emevi sultanı olan Mervân'a karşı huruç eden Abbas oğullarından Abdullah b. Muhammed b. Ali, diğer adıyla es-Seffah, Mervan'ı ordusuyla Şam'a kadar takip ettirmiş; Mervân orada da tutunamayarak, Mısır'a kaçmıştı.

Tarihçimiz Mes'udi'de geçen bir rivayete göre[2] Abdullah es-Seffah'tan kaçan Mervân, canını kurtarmak için, Bizans Devleti'ne bile sığınmak istemişti.

Olayı anlatan Abdullah el-Kuşeyri, Mervân'ın kendisini çağırarak, Bizans Devleti'ne iltica etmek istediğini, kendisinden önce de İran krallarının böyle hareketler yaptıklarını, bunun ayıp da sayılamayacağını belirttikten sonra, şöyle devam etmektedir:

- Mervân şöyle dedi: Bizanslı yetkililerden emân isterim. Onlar da bana güvence verdikten sonra, bana tabi olanlarla, gösterilen yere yerleşirim. Taraftarlarımdan kaçıp bana iltihâk edenlerle tekrar güçlenir, düşmanımın üzerine giderim!

Mervân'ın bu sözlerine karşı el-Kuşeyri şöyle dedi:

- Allah'a sığın yâ Emire'l-mu'minin. Kanlarını, kızlarını nasıl ehl-i küfür içerisine götürürsün? Rumlarda hiç vefâ olur mu? Sen Fırat'ı

2 Mes'ûdî, *Murûc*, VI,83.

geçerek, Suriye'de seni destekleyenleri de yanına alarak Mısır'a ulaşmaya bak! Orada sığınabileceğin koskoca Afrika var![3]

Bu sözler üzerine Mervân, Mısır'a kaçtı. Fakat Mısır ve Afrika da onu kurtaramadı. Kafası kesilerek, Abdullah Seffah'a gönderildi. Rivayete göre Mervân, bindiği bir kayıkla Nil nehrini geçerek Batı yakasına kaçmayı başarmış; fakat onu takip edenlerden birisi, kendisini bularak, uykudayken kafasını kesmiştir[4].

Mervân'ın öldürülmesiyle, zaten son günlerini yaşamakta olan Emevi saltanatı fiilen ortadan kalkmış oldu.

Hicri 132. senede Emevi saltanatının yıkılması ve yerine Abbasi ailesinin İslâm Devlet yönetimini devralması, saltanat açısından bir değişiklik getirmedi: Bir saltanat yıkıldı, yerine bir başka saltanat geldi.

Allahu Te'âlâ şöyle buyuruyor:

"De ki: Mülkün (iktidarın) gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik Senin elindedir. Gerçekten Sen her şeye kadirsin. Geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin"[5].

Yeni kurulan devletin sultanı, Abbas oğullarından Abdullah b. Muhammed'ti. İslâm Devlet Başkanlığını Emeviler'den zapteden bu ilk Abbasi sultanı, kendilerinden önceki Emeviler'in ve Emeviler'i destekleyenlerin kanlarını akıtmakla işe başladı. Saltanat böyle gerektiriyordu: Saltanatın, yâni birilerinin iktidarının devamı için, kan dökmek dahil, ne lâzımsa yapılıyordu. Sultan'ın çıkarları için, fail-i

3 Mes'ûdî, *Murûc*, VI,84.
4 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 367.
5 Kur'an-ı Kerim Âl-i İmrân sûresi, 26-27.

meçhul ve fail-i malûm, her türlü cinâyete göz yumuluyor hatta teşvik ediliyordu. Tıpkı zamanımızda, halkı Müslüman olan pek çok ülke başta olmak üzere sömürülmekte olan bütün ülkelerde, sömürgecilerin kendi sömürü rejimleri uğruna yaptıkları gibi... İşte Abdullah es-Seffah da böyle yaptı. Ne varki o, bu işi o denli ileri götürdü ki, İslâm ülkesinde âdetâ hukuk yok oldu. Emeviler'e karşı öylesine bir "*soykırım*" başlattı ki, insanlar onun için lâyık olduğu en güzel ismi buldular: "*es-Seffah*" (kan dökücü)!

Emevi sultan-halifeleri dâhil, suçlu olanlar -hangi makamlarda bulunurlarsa bulunsunlar- elbette cezalandırılmalıdırlar. Ancak, her suçun hukuki bir cezası olmalıdır. Verilen ceza ve infaz, hukuku aştı mı, verilen ceza da suça dönüşmüş olur.

İşte İslâm devlet yönetimini devralan Abbas oğulları da böyle yaptılar: Suçlu olan devlet adamları yanında, Ümeyye oğullarından kimi yakaladılarsa öldürdüler ve bu aileye, yâni Emeviler'e karşı bir soykırım hareketine giriştiler ki, kime uygulanırsa uygulansın, soykırım hareketlerinin İslâmî hiç bir dayanağı yoktur.

Bütün bu soykırımlara rağmen, Abdullah es-Seffâh'ın duruma hâkim olması kolay olmadı. Çünkü hâlâ, değişik bölgelerde kendisine karşı isyan ediliyor; bazı yerlerde de hilâfetten halledildiği haberleri geliyordu[6].

Ebû'l-Fidâ'nın tarihinde[7] geçen şu rivâyet ne kadar korkunç, ne kadar insanlık dışıdır! Neredeyse çağdaş Amerika ve İsrail'in kimi İslam ülkelerinde yaptıkları vahşetini hatırlatıyor:

"Abbas oğulları doksan kadar Emevi erkeğini sopalarla dövdükten sonra yere yatırıp, inleyen bu insanlar üzerine deriden yapılmış

6 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X,69-70.
7 Bk. *el-Muhtasar fî ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, *tarihsiz*, I,212.

yemek sofralarını serdiler. Can çekişen bu insanlar üzerinde yemek yerlerken, sofra altındaki insanlar teker teker can verdiler."

Saltanatın devamı uğruna suçlular yanında suçsuzlar da öldürülüyordu; hem de işkence edilerek! Ve kim ne derse desin, Müslümanlara miras olarak kalan bu saltanat geleneği, Muaviye b. Ebi Sufyan'ın eseriydi!

Emevi ailesinden, -bir yolunu bulup kaçabilenler hariç- ne bir erkek, ne de bir kadın bırakıldı. Çocuklarıyla beraber öldürdükleri bu insanları, aç köpeklere yem yaptılar[8]. Ve bütün bunlar, İslâm adına yapıldı maalesef...

Muaviye b. Ebi Sufyan başta olmak üzere, Emevi sultanlarının çoğunun kabirleri açılarak, cesetlerden artakalanlar yakıldı; vücudu bozulmamış olan Hişâm b. Abdulmelik'in cesedi ise çarmıha çakıldı, daha sonra o da yakıldı.[9]

Kendilerine bu muamele yapılan halife-sultanların, kendi yönetimleri zamanında İslâm adına ne denli cürümler işleyerek Müslümanları sömürdüklerini, Emeviler dönemini anlatırken belirtmiştik. Ne varki, ölüleri cezalandırmanın hiç bir mânâ ve yararı olmadığı gibi, böylesi hareketler de cahiliye dönemini hatırlatan vahşice eylemlerdir. Ve bu devlet terörünün bir tek gayesi vardı: Halkı korkutmak, sindirmek ve Emevi'yi unutturmak...

Bu kabil soykırımlardan sonra, saltanat ve tahakküm bitse ve sıradan insanların da sultanlar gibi hak-hukukları oldukları kabul edilse, belki yapılanlar biraz sineye çekilebilir.

Ama görüyoruz ki, Emevi saltanat canavarı yıkılıyor, yerine aynı siyaseti güden bir başka saltanat canavarı gelip oturuyor. Ve bu salta-

8 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X,60; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-Beşer*, I,213.
9 Mes'ûdî, *Murûc*, V, 471; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 60.

nat kavgaları altında milyonlarca Müslüman eziliyor, köleleştiriliyor ve çoğu kez öldürülüyor...

Bizim bu söylediklerimizi şüphesiz ağır bulanlar olacaktır. Ama onlar geçmişte ve hatta günümüzde, din adına Müslümanlara yapılan bu zulmün mahiyetini bilmedikleri için "*Ulu'l-Emr*"ler uğruna şahsiyetlerini kaybettiler, kendilerine yapılan bunca haksızlıklara karşı çıkamaz oldular! Çünkü saltanatların, krallıkların kuralı buydu: İktidarı ayakta tutabilmek için her şey meşru, her zulüm kanunidir ve kanunlar, halk için değil, iktidar sahiplerinin çıkarları için vardır!

Es-Seffah'ın bu hareketlerinden, yâni kâfirlerle değil, Müslümanlarla uğraşmasından yararlanan Bizans Kralı Konstantin, daha önce Müslümanlarca fethedilmiş olan Malatya'yı geri aldı[10]. Bütün tarih boyunca ve günümüzde, ne zaman ki Müslümanlar birbirleriyle uğraşmışlar; bundan yararlananlar düşmanlar olmuş ve fırsattan istifade ederek savaş açmış ve de galip gelmişlerdir.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Abbasilerin bu ilk döneminde, -belki istisnâsız- bütün valiler Abbas oğullarından atanmıştır. Layık olsunlar, olmasınlar, bu atamalar yapılmış ve Abbas oğulları ailesinin -Endülüs hariç- bütün İslâm mülkü üzerindeki hâkimiyeti sağlanmıştır.

Abdullah Seffah'ın, iktidarı Kufe'de ele geçirip, Hicrî 132. senenin Rebi'û-l-Evvel ayının ikinci gününde[11] hilafetini ilan edip, Müslümanları kendisine biat ettirdikten sonra yapmış olduğu ilk konuşma, konunun açıklığa kavuşması açısından çok önemlidir.

Kendisine Halife olarak biat edildikten sonra, Abdullah es-Seffah, Kufe camisinde Müslümanlara Cuma Namazını kıldırdı ve Besmeleyle

10 Bk. Ay. yer.

11 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 277. Ya'kûbî, bu *tarihi*, aynı senenin zilhicce ayının son günlerinde diye kaydediyor (*Tarih*, II, 349).

başladığı hutbesinde, Emevilerin Kâ'be'yi mancınıklarla dövüp yıktıklarını hatırlattıktan sonra[12], şöyle devam etti:

"İslâm'ı Kendisi için seçen, onu yücelten, onu şereflendiren ve onu büyüten Allah'a hamd olsun. Resûlullah (s.a.s) vefat edince, sahabesi onun devletini idâre ettiler. Fakat daha sonra Ümeyye ailesi idâreyi eline geçirdi. Bir müddet için Allah onlara fırsat verdi. Onlarsa, idâreleriyle Allah'ı gazaplandırdılar. Allah da bizim ellerimizle onlardan intikam aldı ve bizim vasıtamızla, yeryüzünde ezilenleri kurtarmak için, *hakkımız olan idâreyi* bize geri verdi. Bizimle başladığı gibi, bizimle sonuçlandırdı. Biz Ehl-i Beyt'in Allah'tan başka yardımcısı yoktur. Ey Kufeliler, bizim sevgi kaynağımız ve dostluk yuvamız sizlersiniz. Durumunuzu hiç değiştirmeyiniz. Bizim yanımızda, insanların en üstün olanları sizlersiniz. Bizim için en değerli olanlar da sizlersiniz. Maaşlarınızı yüzde yüz artırdım. Ben, hoş gören, *Kan Dökücü* (Seffâh), darmadağın eden bir *öfkeyim*!"[13]

Bu konuşmada mevzuumuzu ilgilendiren üç önemli husus vardır:

1) Abdullah es-Seffah'ın, konuşmasında gördüğümüz gibi, o, İslâm Devlet idâresini, kendilerine ait olan mutlak bir hak olarak görüyor.

2) Kendisine ilk desteği veren Kufeliler, en üstün Müslümanlar olarak görülüyor ve gösteriliyor.

3) Ve nihâyet üçüncü husus da, rejimini oturtabilmek için, kendisini "*Kan Dökücü* ve *Öfke*" olarak tanımlayarak halkı tehdid ediyor...

İşte sömürü düzenlerinin üç ana unsuru da budur zaten: İktidar halkın değil, kayıtsız-şartsız birilerinin olacak; sadece böylesi rejimleri destekleyen insanlara değer verilecek; sadece iktidarı destekleyenler

12 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 370.

13 Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, el-Kâhire,1964, s.257. Bu hutbenin diğer ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târih*, II, 350.

iyi insanlar olacak, "en üstün olanlar muttakilerdir" kanunu yerine, "en üstün olanlar, iktidarı gasbetmiş olanları destekleyenlerdir" ilkesi getirilecek ve nihâyet, rejime karşı koyanlara hayat hakkı tanınmayacak!

Ebû'l-Abbas Abdullah'ın, yaptığı bu ilk konuşmada, son Emevi Halifesi Mervan'ı, "*Allah'ın düşmanı, Şeytan'ın dostu*" diye tanımladığını kaydeden Tarihçi Ya'kûbî, yukarıda geçen hutbeyi daha uzun ve farklı olarak vermektedir[14].

Ebû'l-Abbas Abdullah'a bu şekilde biat edilince, yeni Halife, Ebû Seleme ed-Dâ'î'yi kendisine vezir yaparak, bütün işlerini ona havale etti. Fakat halifenin bu hareketi, kendisini her şeyiyle desteklemiş olan Ebû Mûslim el-Horasanî'nin o kadar zoruna gitti ki, hemen Mervân ed-Dabbî adında birini görevlendirerek Kufe'ye gönderdi ve Halifenin vezirini öldürttü[15].

Halife es-Seffâh, henüz biat etmemiş olan bölgelere de, İbn 'Akâkir'e[16] göre kendisinden daha büyük olan kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u göndererek, biat ettirdi. Hatta Emevi Devletinin son döneminde Irak bölgesi valisi olan ve Abbasi Devleti kurulduğu sırada Vâsıt'ta bulunan Yezid b. Hubeyre'yi, kendisine emân verildiği halde mescidinde öldürttü[17]. Böylesi bir istibdatla dört sene İslâm Devletinin başında Halife-Sultanlık görevini sürdüren Abdullah es-Seffâh, binlerce Müslümanın kanına girerek ismiyle müsemmâ oldu.

Görüldüğü gibi, bir zulüm rejimi yıkılıyor, yerine bir yenisi geliyor. Bunun tek sebebi de, İslâm'ın "*Şurâ*" sisteminin kaldırılıp, onun yerine saltanat rejiminin uygulamaya konulmasıdır.

14 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 350-351.
15 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 370.
16 *Târih*u Dımeşk, C. 32. S. 278.
17 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 353 vd; ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 371-375; el-Hudarî, *ed-Devletu'l-Abbasiyye*, s. 48.

H. 134. senede Halife Ebû'l-Abbas, *el-Enbâr* denen şehre taşındı ve orada kendisi için, adı "*el-Hâşimiyye*"[18] olan bir mekân oluşturdu. İçinde bir de saray yaptırıp[19], saltanatının sonuna kadar orada yaşadı. Muhtemelen o, tedbir olarak Şam'a gitmemiş ve güvencede kalabilmek için böyle bir tercihte bulunmuştur. Çünkü Ebû'l-Abbas, Hz. Ali'nin torunlarına eğilimi olan Kufelilere de güvenmiyordu[20].

Abdullah es-Seffah, Hicri 136. senesinin Zilhicce ayında, yirmi sekiz yaşında iken[21], el-Enbâr'da hastalanarak öldü. Hilâfeti, dört yıl bir kaç ay sürmüştür[22].

18 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 358.
19 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 375.
20 Muhammed Beg el-Hudarî, *ed-Devletu'l-Abbasiyye*, s. 48.
21 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 278.
22 Bu konunun ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 361; Diyarbekri, *Hamîs*, II, 324. İbn 'Asâkir'e göre (bk. *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 278, 283) 4 sene 9 ay sürmüştür.

Halife Mansûr Dönemi (Hicri 136-158)

Abdullah es-Seffâh dört senelik bir hilâfetten sonra ölünce, yerine kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr halife oldu (Hicri 136. sene). Annesi Berberi[23] olan el-Mansûr, Hicri 95 senesinde doğmuştu[24].

Ebû Mûslim Horasanî'nin öldürülmesi ve Mansûr Hilafetinin yerleşmesi

Emevilere karşı Abbas oğullarını desteklemiş olan Ebû Mûslim, Horasan'da bulunuyor ve Halife Abdullah es-Seffâh'ın kendisine karşı takındığı tavrı beğenmiyordu. Aslında Halife es-Seffâh da ondan çekiniyor, onu öldürmenin yollarını arıyordu. Nitekim kardeşi Mansûr'u onun askerlerine karşı gönderdiyse de Mansûr, Ebû Mûslim'in askerlerine yenilerek canını zor kurtardı[25].

Daha sonra Ebû Mûslim, Halife Ebû'l-Abbas'a haber göndererek, kendisini ziyaret edip oradan da Hacca gitmek istediğini belirtti ve bunun için izin istedi. Ebû Mûslim, Hacca *"Hac Emîri"* olarak gitmek istiyor fakat Halife ona bu görevi vermek istemiyordu. Onun için alelacele el-Cezire taraflarında bulunan kardeşi Mansûr'a haber göndererek, kendisini Hac Emîri tayin etmek istediğini, böylece Ebû

23 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 364. İbn 'Asâkir (*Târihu Dımeşq*, C. 32, s.298, 301), annesini *"ummu veled"* (cariye) olarak tanımlar.

24 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 324.

25 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 377.

Mûslim'in, Mekke'de onun önüne geçemeyeceğini bildirdi[26]. Bu haber üzerine Mansûr hemen el-Enbâr'a geldi ve Hacc hazırlıklarına başladı. Ancak bu durum Ebû Mûslim'in hoşuna gitmedi[27]. Aslında Ebû Mûslim ile Mansûr arasındaki hoşnutsuzluk, ta eskilere dayanıyordu. Nitekim Mansûr, Halife Ebû'l-Abbas'tan, Ebû Mûslim'i hemen öldürme izni istemiş, fakat Halife ona müsaade etmemişti[28].

Böylece Halife, Ebû Mûslim'le kardeşi Mansûr'u birlikte Hacca gönderdi. Hacc dönüşü, Ebû Mûslim, Mansûr'dan daha önce Mekke'den ayrıldı. Ebû Mûslim Hacc dönüşünde iken, Halife es-Seffâh'ın ölüm haberi geldi. Bunun üzerine Ebû Mûslim, ölen Halifenin kardeşi Mansûr'a bir taziye mektubu gönderdi. Fakat bu taziye mektubunda Mansûr'u hilâfetinden dolayı tebrik etmedi; onun gelişini de beklemedi. Onun bu hareketine sinirlenen Mansûr, kendisine çok sert bir mektup yazdı. Mansûr'un bu mektubu üzerine Ebû Mûslim tekrar Mansûr'a bir mektup göndererek onun halifeliğini kutladı[29].

Halife abisinin ölüm haberi üzerine Mansûr da hemen el-Enbâr'a hareket etti[30]. Ebû Mûslim ise Mansûr'dan önce el-Enbâr'a vardı. Bu sırada el Mansûr'un amcası İsâ b. Ali, el-Enbâr'da Mansûr'u veliahtlıktan azletmiş, kendisini halife ilan etmişti[31]. Fakat karşısında Ebû Mûslim'i görünce, kararından vazgeçerek Mansûr'a biat etti. Aynı şekilde ölen Halife'nin, Şam'da vali olarak bulunan amcası Abdullah b. Ali de, Halifenin öldüğünü duyunca, kendisine Halife olarak biat ettirdi ve Nusaybin'e çekildi. Amcasının durumunu

26 Olayın diğer ayrıntıları için bk. Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 8, s. 236-237.

27 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 468.

28 Taberî, *Tarih*, VII, 468.

29 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V,469.

30 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 308.

31 İbnu'l-Esîr ise, Ebû Mûslim'in İsâ b. Ali'ye biat ettiğini, sonra da vazgeçtiğini yazmaktadır (*el-Kâmil*, V, 469). Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 8, s. 237-241.

öğrenen Mansûr, onun üzerine de Ebû Mûslim ve askerlerini gönderek, kendisine biat ettirdi[32].

Tabii ki devlet idaresi kayıtsız-şartsız bir ailenin hakkı olarak görülür ve "ulu'l-emr'e itaat vacibdir" ilkesi sömürülerek bu imtiyazlı aile iktidarına yüzde yüz itaat edilirse, o ailenin her ferdi kendisinde sultanlık hakkı gördüğü için, saltanatı kapmak ister! Neticede de güçlü olan iktidara geçer ve Müslümanlar da bu saltanat savaşlarında binlerce can verirler...

Nitekim amcasının bu hareketini duyan el-Mansûr, yukarıda belirttiğimiz gibi, Ebû Mûslim Horasani'nin komutasında hazırladığı bir orduyu, Nusaybin üzerine gönderdi. Uzun süren çarpışmalardan sonra, Mansûr'un amcası yenildi ve Ebû Mûslim galib geldi. Mansûr ve amcasının keyifleri (saltanatları demiyoruz) için de binlerce Müslüman yok yere canından oldu, yâ da Müslüman kardeşinin katili oldu[33].

Böylece; saltanatın başlamasından itibaren, Müslüman askerinin yönü büyük oranda cihad'dan çevrilmiş, saltanat ihtiraslarının emrine verilmiştir.

Ebû Mûslim, Nusaybin üzerine gidince, Halife Mansûr, onu kontrol etmek üzere gizlice bir adamını arkadan gönderdi. Ebû Mûslim bunu duyunca çok kızdı ve Horasan'a gitmek üzere Medâin'e hareket etti. Onun Horasan'a gitmesini istemeyen Halife Mansûr ise, onu Horasan'dan uzak tutarak tehlikesini azaltmak üzere, kendisine Şam ve Mısır valiliklerini teklif etti. Fakat Ebû Mûslim onun bu teklifine kızarak Horasan'a gitmeye karar verdi.

Bu şekilde iktidarını güçlendiren Mansûr, Ebû Mûslim'den çekindiği için ona bir mektup yazarak, yanına gelmesini emretti. Ebû

32 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 378-379; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 366.
33 Mes'udi, *Murûc*, III,302. 12 Bk.Mes'ûdi, *Murûc*, III, 303-304; *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, I,214.

Mûslim, onun mektubuna değer vermediği gibi, ona cevap verme gereğini bile duymadı. Fakat Halife Mansûr, onun bu yaptıklarından haberi yokmuş gibi davranarak, kendisine Ebû Humeyd adında bir adam gönderdi. Ebû Humeyd, Halife Mansûr'un talimatıyla, yalandan Ebû Mûslim'e bin türlü iltifatta bulundu; kendisinin Âl-i Resûl'e hizmette devam ederek, iyi olan şöhretini kötülememesini söyledi ve onu Mansûr'un yanına gelmeye ikna etti[34].

Mansûr, kandırılıp getirilen Ebû Mûslim'e üç gün boyunca fevkalade izzet ve ikrâmda bulunduktan sonra, dördüncü gün, onu yanına çağırttı ve orada hazır bulundurduğu adamlarına öldürttü[35]. Ebû Mûslim'e, neredeyse taparcasına bağlı olan askerlerini de içi altınla dolu keseler vererek yatıştırdı[36].

Muhtemelen Mansûr, Ebû Mûslim'i öldürttükten sonra çıkabilecek bir ayaklanmayı düşündüğü için yapmış olduğu bir konuşmada, onu öldürtmenin gerekçelerini açıkladı. Bu gerekçelerde, Ebû Mûslim'in daha önce kendisine biat ettiğini, sonra da bu biatını terk ettiği için öldürüldüğünü ilân etti[37]. Nitekim Ebû Mûslim'in öldürülme haberi Horasan'a ulaşınca, onun taraftarları olan *Hurremiye*, Mansûr'a karşı ayaklanarak harekete geçti. Daha sonra sapık bir fırka haline gelen *el-Mûslimiyye*, Ebû Mûslim'in ölmediğini, onun bir gün geri dönerek yeryüzünü adaletle dolduracağını ileri sürdüler. Mûslimiyye taifesi, bununla yetinmeyerek Mansûr üzerine yürüdü. Fakat ordusu, Mansûr'un ordusuna karşı koyamadı ve yenildi. Bu arada yüz bine yakın Müslüman yok yere canından oldu[38].

34 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 472-473.
35 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 367-368; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.
36 Bu konudaki ayrıntılar için bk. ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 381-383; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.
37 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 478-479.
38 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 365-367; Mes'udi, *Muruc*, III,305-306.

El-Mansûr'un hilâfeti yerleşiyor

El-Mansûr, yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, kendisi ve iktidarı için tehlikeli olan unsurları teker teker ortadan kaldırdıktan sonra, kendinden emin bir şekilde hükmetmeye başladı.

Halife el-Mansûr, hemen hemen her sene Hacc'a gider, orada hem ibadet eder hem de Müslümanlara konuşmalar yapardı. Tarihçilerimiz[39], onun bir Arafat konuşmasını şöyle naklederler:

"Ey insanlar! Ben Allah'ın, O'na ait olan yeryüzündeki sultanıyım. Onun vereceği başarı ve irşadıyla sizi yönetiyorum. Ve Onun rızasına uygun bir şekilde hazinesinden harcıyorum. Harcamalarımı, Onun irade ve iznine bağlı olarak yapıyorum. Allah beni o hazinenin kilidi yaptı. Dilediğinde size vermem için beni açar, dilediğinde beni kapatır. Ben bu kutsal günde Allah'a sığınıyor, Onun, "Bugün dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için İslâm'ı din olarak beğenip seçtim"[40] ayetinde buyurduğu gibi fazlından, kereminden niyaz ediyor, beni doğru işlerde başarıya ulaştırmasını, doğruluktan ayırmamasını, merhametli ve iyiliksever kılmasını ve adil davranmamı nasib etmesini diliyorum".

El-Mansûr'un halka ilişkisi

Rivayete göre Halife Mansûr yukarıda arz ettiğimiz sözlerini tamamlayınca, cemaatin arka saflarından birisi ayağa kalkıp, "Kimi kastediyorsan, onu söyle!" demesi üzerine Mansûr önce sustu; sonra da şöyle dedi: "Biz Allah'tan işitenden duyduk! Ben bir âsî, bir diktatör/cebbâr olmaktan ve böylece günahımın bana galebe çalarak izzetimi almasından Allah'a sığınırım. Nitekim o durumda dalalete düşmüş olurum!"

39 Bk. İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 310-311.
40 K.K. Mâide Sûresi, 3.

Rivayete göre el-Mansûr, kendisiyle bu şekilde konuşan kişinin samimiyetini ölçmek için ona bazı *atiyye*lerde bulunmuş ve onun gayrı samimi olduğunu tesbit ettikten sonra onu da cezalandırmıştır[41].

Burada dikkatimizi çeken şey, Halife el-Mansûr'un, bütün celadetine rağmen, bu gibi adamlarla bile diyaloga girmesi, onları dinlemesidir. Ama dinledikten sonra, hoşuna gitmedi diye, rivayet edildiği gibi, adamı öldürtmesi, kabul edilecek bir şey değildir. Mamafih el-Mansûr'un şöyle bir sözü de nakledilmektedir:

"Halife mutlaka takva üzere olmalı; sultan, ancak kendisine mutlak itaat varsa sultandır; halkı da ancak adalet düzeltir; affetmesi en güzel olan, cezalandırmaya en muktedir olandır; insanlardan en akılsız olanı da kendinden daha aşağı olana zulmedendir"[42]. Şayet tarihçilerin naklettiği bu söz gerçekten Halife el-Mansûr'a aitse, onun, kendisine karşı çıkıp tenkid eden birisini cezalandırmaması gerekir. Mamafih, onun saltanat konusundaki tavizsizliği yanında, affetmeyi seven birisi olduğu, tarihçiler tarafından sıkça anlatılan rivayetlerden anlaşılmaktadır[43]. Anlaşılan odur ki, iktidarını tehlikeye atmadığı sürece, Halife el-Mansûr, her türlü tenkide açıktı[44]. Tarihçiliğin zor tarafı budur işte: Çok değişik rivayetler içerisinde, doğru olanını bulup çıkarmak!

Rivayetlerden anladığımıza göre artık insanlara; İslâm'a karşı takındıkları tavırlara göre değil, sultanlara karşı olan tutumlarına göre değer veriliyor, ya da verilmiyordu. İşte Ebû Mûslim el-Horasanî ile Halife el-Mansûr'un ilişkileri buna en güzel örnektir.

Oysaki Ebû Mûslim Horasani, -tarihçilerin yazdıkları doğruysa[45]-, Mansûr'un saltanatının yerleşmesi için 600.000 bin insanı mahkûm

41 İbn 'Asâkir, *Tarihu Dımeşq*, C. 32. s. 312-313.
42 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s.27; İbn 'Asâkir, *Tarihu Dımeşq*, C. 32. s. 315.
43 İbn 'Asâkir, *Tarihu Dımeşq*, C. 32. s. 318-319.
44 İbn 'Asâkir, *Tarihu Dımeşq*, C. 32. s. 325 vd.
45 Taberî, *Tarih*, VII, 490 vd; Mes'ûdî, *Murûc*, I,215; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.

ederek öldürtmüştü. Hatta tarihçi Ya'kûbî'ye[46] göre, bizzat Ebû Mûslim'in kendisi, 100.000 insan öldürdüğünü ifade etmiştir. Tabii ki öldürülen bu zavallı insanlar Müslüman'dılar ve ne için öldüklerini de bilmiyorlardı!

İşte, yerli emperyalizm dediğimiz saltanatın meyvaları bunlardır... Ama biz bunları söylerken, hâlâ kimileri çıkıp, saltanatın bânisi olan Yezid b. Muaviye'nin takvasını anlatıyorlar maslahat-ı İslâmiyye(!) adına...

Ve bu saltanatı sahiplenme geleneği, bugünün ürünü değil, bazı selef ulemasından tevarüs ettiğimiz çok yaşlı bir hastalıktır maalesef...

Halife Mansûr'un vasıflarını saymakla bitiremiyen İmâm Suyutî bile, onun hakkında şunları yazabiliyor:

"Mansûr, heybetinde, cesaretinde, azminde, isabetli görüşlerinde ve gücünde Abbasoğullarının en ileri geleniydi. Mal biriktirir, lehviyât ve oyunları terkederdi. Aklı mükemmel, ilim ve edebe iştirakta çok iyi ve fakihti. *Saltanatını oturtmak için çok insan öldürdü...*"[47]

Halife Mansûr'un iyi hasletlerine bir şey demiyoruz. Fakat "saltanatını oturtmak için" binlerce Müslüman'ı öldürmesini nasıl izâh edeceğiz? Tabii ki, ulemânın bazısı buna 'siyâseten katl' deyip içinden çıkacaklardır. Zaten bizleri bugünkü çarpık din anlayışlarına getiren âmil, selef ulemâsından bazılarının bu te'vilci görüşleri değil midir? Geçmişimizin bu tavizkâr hareketlerini okudukça, bugünkü âlimlerin(!) neden şuna-buna yaranmak için İslâmî düşünceyi altüst ettiklerini daha iyi anlıyor, daha sağlıklı tahlil edebiliyoruz.

Şöyle veya böyle, saltanatla beraber başlamış olan yerli emperyalizm, saltanatın devamı için sömürmüş durmuştur Müslümanları...

46 *Tarih*, II, 365.
47 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 259.

Mecusi Sinbâd'ın hurucu

Ebû Mûslim'in katlinden sonra, onun Horasan'da bulunan adamlarından *Sinbâd* adında Mecusi[48] birisi, etrafına insanları toplayarak, Ebû Mûslim'in intikamını almak üzere hareket etti. Onun hareketini duyan Halife Mansûr da kendisine karşı bir ordu gönderdi. Her iki ordu Hemedân ile Rey arasında savaşa tutuştu ve her iki taraftan binlerce insan öldürüldü. Neticede Mecusi Sinbâd ve adamları yok edilerek, o fitne de sönmüş oldu[49].

Sadece Sinbâd değil, onun gibi birçok kimse ve bu arada Hariciler, Mansûr'a karşı isyan ettilerse de Mansûr bu isyanları da şiddetle bastırdı[50].

Er-Ravendiyye hareketi

Ebû Mûslim, Horasan'da iken, ona sadece Müslümanlar değil, Mecusiler ve başka inançlarda olan insanlar da meyletmişlerdi. İşte bunlardan bir kısmı da, *tenasüh*[51] akidesine inanan er-Ravendiyye taifesi olup, sapık düşüncelere sahiptiler[52]. Emîrleri olan Ebû Mûslim öldürülünce, bu taife de reislerinin intikamını almak üzere Mansûr'un sarayına saldırdılar. Fakat yapılan savaşta, Ravendiyye hareketinin ileri gelenleri öldürüldü ve böylece bir fitne daha sönmüş oldu[53].

Halife el-Mansûr ve Hz. Ali'nin torunları

Kaderin garip bir tecellisi olarak, Emevi Devletine karşı çıkan ve Devleti onların ellerinden almak isteyenler Hz. Ali'nin torunları olmasına rağmen, iktidar onların değil, Hz. Ali'nin amcası olan Abbas'ın

48 Taberî, *Tarih*, VII, 495.
49 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 481.
50 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 484 vd.
51 Taberî, *Tarih*, VII, 505.
52 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 3 vd.
53 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 384; Taberî, *Tarih*, VII, 505;İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 502 vd.

oğullarının eline geçti. Bunun için de, daha önce Emevi Devletine karşı mücâdele eden Hz. Ali torunları, bu sefer de Abbas oğullarının hilâfetine karşı mücâdele etmeye başladılar. Ve maalesef taraflar arasında yapılan bu iktidar savaşlarında binlerce Müslüman yok yere ölüp gitti ki, bu acı hadiselerin ayrıntılarına girmiyoruz[54].

Malatya Rumlardan geri alınıyor

Abbasi Devletinin kuruluşu sırasında, yani Abdullah es-Seffâh ile son Emevi sultanı Mervân arasında savaşlar sürerken, Müslümanların bu zaafından yararlanan Bizanslılar Malatya'yı geri almışlardı. Es-Seffâh, devletin iç karışıklıklarıyla meşgul olduğu için dış meselelerle fazla ilgilenememiş, daha önce fethedilmiş olan yerlerin bir kısmı elden çıkmıştı. Bu nedenle es-Seffâh, ancak saltanatının son yılında Malatya'yı geri almak için bir ordu gönderebilmişti. Fakat ordu bu işi tamamlamadan önce Halife es-Seffâh'ın ölüm haberi geldi[55]. Böylece Malatya'yı Bizanslılardan geri alma işi, Halife Mansûr'a kalmış oldu.

Halife Mansûr, kendisine karşı yapılan isyan hareketlerini bastırınca, Bizans Devleti'ne karşı yürütülen savaşa devam etti. Çünkü Bizans Kralı yüz binlerce asker toplamış, Müslümanların devletini yıkıp, eski Bizans topraklarını geri almak istiyordu. Fakat Mansûr'un kararlılığını ve askerlerinin çokluğunu gören Bizans Kralı geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve Malatya yeniden fethedildi[56].

Bağdat şehri kuruluyor

Halife Mansûr, Ebû Mûslim tehlikesini de bertaraf ettikten sonra, kendisini güvencede hissedeceği yeni bir şehir kurmak istedi. Hatta

54 Ayrıntılar için bk.Ya'kûbî, *Tarih*, II, 375 vd; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 3 vd; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 529 vd.

55 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 362.

56 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 8, s. 244; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 500.

bunun için askerleriyle birlikte uygun yerler aramaya çıkıp, bugünkü Bağdat şehrinin bulunduğu yeri beğendi ve bizzat kendisi plânını çizerek, suruyla, mescidiyle, sarayıyla, kışlalarıyla, ailesinin kalacağı malikâneleriyle bu şehri kurdu ve oraya yerleşti.

Şehrin kurulduğu yer, daha önce meskûn olmayan bir mahal olup, orada insanları iskân ettiren Mansûr olmuştur[57]. Hicri 139 senesinde[58] kurulan bu yeni şehre "*Medinetu's-Selâm*"(barış kenti) adı verildi[59].

İlk dönem ulemâsı, Bağdat ismini kullanmıyor, şehre *Medinetu's-Selâm* adını vermeyi tercih ediyorlardı. Çünkü "Bağdad" kelimesi, Farsçadan gelme bir tabir olup, "Put hediyesi" demektir. Farsçada "*Beğ*", "put"; "*dad*" da, "verdi" demektir. Bitişik kelime olarak da, "*Put hediyesi*" olarak geçer[60].

Hulefay-ı Raşidin dediğimiz Örnek Halifeler döneminden sonra İslâm Devlet yönetimini ellerine geçiren ailelerden, yâni Emevi, Abbasi, Eyyubî, Fatimî ve Osmanlı'dan her birisi bir başka devlet merkezi edindi.

Muaviye, daha önce İslâm Devletinin merkezi durumunda olan Medine'nin başkent olmasına son vermiş ve devletinin merkezini Dımeşk, yâni Şam olarak belirlemişti. Emevi saltanatı boyunca da Şam, devletin merkezi olmaya devam etti.

Abbasilerin ikinci halifesi olan Mansûr ise, muhtemelen Şam bölgesini -Emevilerden dolayı- kendisi için tehlikeli gördüğü ve *er-Ravendiyye* isyanından dolayı Kufe'yi de emniyetli bir yer olarak görmediği için[61] yukarıda zikrettiğimiz gibi, Dicle üzerinde bu yeni şehri kurdu.

57 Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 293.
58 Ya'kûbî, bu seneyi (*Tarih*, II, 373) 144, İbnu'l-Esîr, Hicri 145 (*el-Kâmil*, V, 557 vd.) ve Ez-Zehebî ise, (*Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 222.) senesini zikrediyor.
59 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 383.
60 Bu konunun ayrıntıları için bk. el-Bağdadî, *Târihu Bağdâd*, I, 58 vd.
61 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 558.

Rivayetlere göre Bağdad şehri kurulmazdan önce, bir gün Halife Mansûr Dicle kenarına kadar gitmiş ve orada yaşamakta olan bir Hıristiyan rahibine, "kitaplarınızda, bu mevkide bir şehir yapılacağına dair bir haber var mı?" diye sormuş. Rahip de, "Evet var!" demiş[62]. Bunun üzerine Mansûr, arsasını satın alarak (yâni gaspederek değil) orada bir şehir yapma kararı vermiştir ki bu şehir Bağdad'tır[63].

Mansûr, Bağdat şehrini kurmaya karar vermeden önce, oranın iklimini de iyice araştırmış, hatta adamlarını civar köylere bir müddet için yerleştirerek, oranın yaşamaya elverişli olup olmadığını öğrenmek istemiştir[64]. Mansûr, şehrin imarına başlarken, civarda ne kadar âlim, mühendis, inşaat ustası, marangoz ve sanatkâr varsa, hepsini çağırtmış ve görüşlerini alarak şehri kurmuştur. Hatta tarihçilerimizin rivayetlerine göre[65], bu konuda büyük fakih Ebû Hanife'nin görüşlerine de başvurmuştur. Oysa Halife Mansûr daha önce Ebû Hanife'ye kadılık teklifinde bulunmuş, Ebû Hanife de onu reddetmişti[66].

Burada dikkatimizi çeken olay, Mansûr'un Bağdad'ı kurma kararından ziyâde, onun Hıristiyan rahibinden arsasını gaspetmeyip, satın almasıdır. Nitekim Mansûr, oraların hâkimiydi ve Hıristiyan rahip onun önünde hiç bir şey konuşacak konumda değildi. Zaten İslâm tarihi boyunca bu böyle olmuştur: Kendi Müslüman halkına bile zulmeden bazı sultanlar, gayrimüslimlerin hukuklarına riayet etmişler ve onlara zulmetmemişlerdir. Onlara böyle davranmak, bir korkunun eseri değil, mesuliyet endişesinden kaynaklanmaktaydı. Gerçi daha sonraki dönemlerde, bilhassa Tanzimat olayından sonra bunun dozu kaçırılmış, gayrimüslimlere, İslâm hukukunun tanıdığından daha fazla

62 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V. 559; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 22-23.
63 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 325.
64 Taberî, *Tarih*, VII, 616.
65 Bk. *el-Kâmil*, V, 559; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 23.
66 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 559.

haklar verilmiş ve özellikle zamanımızda, bununla ters orantılı olarak da Müslümanların hakları kısıtlanmıştır[67].

Bağdad şehrinin ilk zaruri binaları Hicri 149. senede bitti ve Mansûr, adı Bağdad, yâ da Bağdadi'nin deyimiyle Medinetu's-Selâm olan bu kenti, Devletinin merkezi yaptı[68]. Abbasi Devletinin yıkılmasına kadar da Bağdad bu vasfını devam ettirdi. Bağdad'a, kurucusundan dolayı, Medinetu'l-Mansûr da denilmiştir[69]. O zaman dört ana kapısı bulunan şehir, bu hâlini hicri 332 senesine kadar devam ettirmiştir[70].

"*Sevâd*/ziraat yapılan arazi" de denen Bağdat ve çevresinin, işgal edilip iskâna açılıp açılmaması, arazilerinin alınıp satılmayacağı, buranın vakıf arazisi olduğu konusu, tarihçiler ve fıkıhçılar arasında değişik görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Çünkü buralar fethedildiğinde, Hz. Ömer buranın arazisine dokunmamış, sahiplerine bırakmıştı[71].

Kürtlere karşı Hâlid b. Bermek gönderiliyor

Irak'ın Mûsul şehrinde Kürtler yaşıyordu. Tıpkı Araplar gibi, onlar da saltanat kavgaları sırasında merkezî devlete karşı zorluklar çıkardılar ve şehrin idaresinde söz sahibi olmak istediler. Bunun üzerine Halife Mansûr, onların üzerine Halid b. Bermek[72]'i gönderdi. Halid, Kürt halkına iyi davranarak karışıklık çıkaran elebaşlarını şiddetle cezalandırdı ve Mûsul'daki asayişi böylece sağlamış oldu[73].

67 Bağdad şehrinin kurulması konusundaki diğer rivayetler için bk. Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 24 vd.

68 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 262.

69 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 299.

70 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 299. Bağdad şehri ile ilgili diğer ayrıntılar için bk. Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9. s. 31-32.

71 Konunun ayrıntıları için bk. el-Bağdadî, *Târihu Bağdâd*, I, 4 vd.

72 "*Bermekî ailesi*", özellikle Hâlid b. Bermek'in oğlu Yahya b. Halid zamanında, Abbasi sarayında büyük söz sahibi oldular.

73 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 585.

Ebû Hanife hapiste

Sultanların en çok tahammül edemedikleri insanlar, gerçekleri bilip halka anlatan âlimlerdir. Çünkü bu tür âlimler, saltanat aleyhinde fiili bir aksiyona girmeseler de saltanatları, Şeriat'a uygundur deyip onaylamazlar da! Çünkü bu âlimler, işgalci sultanların saltanatlarını meşru göstermek için te'villere kaçıp, fetvalar vermezler. Çünkü bunlar, her türlü dünyevi tehlikeyi göze alarak gerçek dini anlatmaya çalışırlar Müslümanlara... Sömürü iktidarlarından pâyeler almak için Allah'ın dinini değiştirmeye çalışmazlar... Çünkü onlar, *"Küçük bir menfaat karşılığında, Allah'ın Kur'an'la indirdiği ahkâmı gizleyenler (yâni makam ve mevkilerini, paralarını, dünyevi çıkarlarını düşünerek Allah'ın emrettiklerini söylemeyenler, susanlar) (var ya); onlar midelerinde ateşten başka bir şey yemiş olmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, (onların günahlarını affedip) temize de çıkarmaz. En elim azab da onlar içindir"*[74] şeklindeki ilâhî buyruğun ne anlama geldiğinin şuurunda olan kimselerdir. Onun için sultanlar, bu gibi şahsiyetli âlimleri emirlerinin altına alıp, icraatlarını onlara onaylatıp, halkın gözünde meşrulaştırmak isterler.

İşte bu âlimlerden birisi de, saltanatlara boyun eğmeyen büyük müctehid Ebû Hanife'dir.

Halife Mansûr, ilim ve nüfuzunu takdir ettiği Ebû Hanife'yi, saltanata bakış açısından nötrleştirmek ve de icraatlarının meşru(!)luğunu onaylatmak için Devlet'in Kadısı yapmak istedi[75].

Devletin Kadısı, ilim ve makam itibariyle, Devletin din konusundaki en büyük yetkilisiydi. Devlet hiyerarşisinde de Sultan'dan sonra geliyordu. Başka bir deyişle, Devletin bütün bakanlarından önde geliyordu.

74 K.K. Bakara sûresi. 174.
75 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V. 406.

Ebû Hanife, kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi[76]. Çünkü o, Mansûr'un kötü icraatlarına, siyasetine, fetvalar vererek alet olmak istemiyordu. Çünkü o, böylesi bozulmuş bir devlet yönetim tarzını, yâni rejimini onaylamıyordu. Kaynaklar[77] Halife Mansûr'un, bu yüzden Ebû Hanife'ye otuz kırbaç cezası bile verdiğini, hatta daha sonra pişman olarak ona otuz bin dirhem vermek istediğini, fakat İmam A'zam'ın bunu kabul etmediğini zikrederler.

Ebû Hanife, Halife Mansûr'un teklifini reddedince, Mansûr yemin ederek, "bu görevi yapacaksın!" dedi. Ebû Hanife de, yemin ederek bu görevi yapmayacağını söyledi. Bu karşılıklı retleşme uzun sürünce, Ebû Hanife, "ben kadılık için uygun değilim!" dedi. Bunun üzerine Mansûr'un Hâcibi, yâni en büyük yetkilisi olan er-Rebi' b. Yunus, Ebû Hanife'ye, "Emîru'l-mu'mininin yemin ettiğini görmüyor musun?" dedi. Ebû Hanife şu cevabı verdi: "Yeminlerinin kefâreti verme hususunda Emîru'l-mu'minin benden daha güçlüdür!" Ebû Hanife'nin bu tavrına karşı, Mansûr derhal onu hapse attı[78].

Halife Mansûr ile Ebû Hanife arasında şu konuşmanın da yapıldığı rivayet edilir: Mansûr onu kadı olmaya zorlayınca Ebû Hanife der ki: "Vallahi, senin istediğin şekilde hüküm vermemle Fırat'ta boğulmak arasında bir tercihle karşı karşıya kalsam, Fırat'ta boğulmayı tercih ederim! Senin işine yarayacak insanlar vardır ve ben bu işe uygun değilim!" Onun bu sözleri üzerine öfkelenen Mansûr, "yalan söylüyorsun!" dedi. Ebû Hanife ona şu cevabı verdi: "Sen benim lehime, kendinin de aleyhine hükmettin! Nasıl olur da emanetini yalancı bir kadıya teslim edersin?"[79]

76 Taberî, *Tarih*, VII, 619; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9. s. 196.
77 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 326.
78 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 406.
79 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 407.

Fakat bazı rivayetlere göre, Halife Mansûr'un, Ebû Hanife'yi hapse atmasının esas sebebi, onun bu tavrından ziyade, Mansûr'a karşı isyan etmiş olan Hz Ali'nin torunlarını gizliden gizliye desteklemesiydi[80].

Gerçekten de, hicri 145. senede, Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Abdillah Medine'de isyan başlattı ve birçok bölgede de kendisine biat edildi. Bunun üzerine Mansûr, Medine üzerine bir ordu göndererek Muhammed b. Abdillah'ı öldürttü. Muhammed'in kardeşi İbrahim ise Basra'da ayaklanmıştı[81]. Muhammed'den sonra, Mansûr, İbrahim'i ve onların çocuklarını da öldürttü. Bu arada oluşan İdrisiyye ve Zeydiyye üzerine de kuvvetler göndererek onları da bertaraf etti.

İşte Mansûr'un, Ebû Hanife'yi hapsetmesinin esas sebebi gördüğümüz gibi siyasidir. Yâni onun, ayaklanmış olan Hz. Ali torunlarını desteklemesi...

Âlimleri veya Hocaları, sadece camilerde namaz kıldırma memuru, yâ da cenaze yıkayıcıları olarak görüp onları hayatın dışında görmek; başka bir deyişle hocaları sosyal, yâ da siyasal hiç bir faaliyet içerisinde görmek istemeyen zihniyet de, kılıf değiştirmiş bir saltanat oyunundan başka bir şey değildir. Çünkü gerçekleri bilenler hocalardır; onları camiyle sınırladınız mı işler kolaylaşır. Artık halkı uyaracak kimse kalmaz. İşte bunun içindir ki camileri hayatın dışında tutmak isterler.

Ebû Hanife, zindana atılmayı, kamçılanmayı; zalim bir Devlet'e destek veren din adamı olmaya tercih ederek, en büyük dersi verdi kendinden sonra gelecek olan hocalara!...

O; kendisinden sonra gelecek olan hocalara demek istedi ki:

80 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 327.
81 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 306-307.

"Ey benim mezhebimi takibettiklerini söyleyen hocalar, sizler gerçekten Ebû Hanife'nin mezhebi üzerinde iseniz, onun gibi davranın ve sadece Allah'ın rızası doğrultusunda fetva verin! Şu veya bu politikacının oyuncağı olmayın! Onların sömürü rejimlerini, kendi fetvalarınızla meşrulaştırıp, dinden uzaklaşmayın! İki günlük dünyevi makam ve maaşlar için ilâhî gerçekleri gizlemeyin ve her şeye bir yorum getirerek dinin aslını bozmayın!"

Ebû Hanife sadece Abbasilerden değil, Emeviler'den de baskı ve işkence görmüştü. Nitekim son Emevi halifesi Mervân zamanında Irak Valisi olan Yezid b. Ömer b. Hubeyre, Ebû Hanife'yi Kufe'ye kadı yapmak istemiş, Ebû Hanife bu teklifi reddetmişi[82]. Bunun üzerine İbn Hubeyre, günde on kamçı olmak üzere, on bir gün boyunca onu kamçılatmış, ama yine de kadı olmayı kabul ettirememişti[83].

Ebû Hanife, gerçek bir İslâm âlimine yakışır şekilde davrandı ve davasını, mücâdelesini hayatıyla noktaladı. Ebû Hanife, kıyamından dolayı atıldığı hapishanede, hicri 150. senede vefat etti. Bazı rivayetlere göre de Mansûr, onu bulunduğu hapishanede zehirleterek öldürttü[84].

Bütün davalar, o davaların fedâileriyle kâimdirler. İşte Ebû Hanife, bunun en güzel örneklerinden birini göstermiştir Müslümanlara. Ne yazık ki Müslümanlar, onun içtihadını unutup, davranışını gözardı ettiler ve hayatlarını, sultanları alkışlamakla geçirdiler. Bir dönem "Padişahım çok yaşa!" dediler, bir başka dönem de "Bizi kim, nasıl ve hangi rejimle yönetirse yönetsin; bize düşen itaat etmektir!" zihniyetinin öncüleri oldular. Böylece Müslümanları, zalim yöneticilere ve Batı uşaklarına kul ettiler!

82 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 137; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 193.
83 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 407-408.
84 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 327.

Sonuçta Müslümanlar, asırlar boyu kul oldukları sultanlar ve yöneticiler tarafından sömürüldüler, sömürüldüler...

Bir ülke ki, âlimleri hapsedilir, yâ da sultanların siyasetini onaylamadıkları için katledilirler; işte o ülke, gerçeklerden korkan bir sömürü ülkesine dönüşmüştür artık! İsterse Devletin başında bir halife bulunsun! Şahsiyetlerinden arındırılmış insanlar artık itaat eder dururlar başlarındaki tağutlara. Ve rejimle özdeşleşmiş olan çağdaş hocalar, rejimin bekası için, "aman ulu'emr'e itaat edin" deyip, cami kürsülerini adaletsiz düzenin devamına âlet olur dururlar. Yeter ki işgal ettikleri makamlar devam etsin! Zalime karşı direnişin sembolü olan bir müçtehidin mezhebi bu durumlara düşer mi acaba?

Bu büyük mücahid ve müctehid, Hicri 150. senede Bağdat'ta, namaz kılarken, secdede vefat etti. Vefat ettiğinde 70 yaşındaydı[85].

Gerçek âlimler boyun eğmiyor

Tıpkı İmam Azam gibi, devlet başkanlarına boyun eğmeyen, Şeriat'ın çizgisinden ayrılmayan âlimlerden bir tanesi de Ferec b. Fudala idi.

Ferec b. Fudala bir gün *Altın Saray*'a gitmişti. Orada bulunduğu sırada Halife Mansûr içeriye girdi. Sarayda bulunan herkes, Halife'ye hürmeten ayağa kalkmasına rağmen, Ferec kalkmadı. Onun bu davranışına sinirlenen Mansûr, hiddetle neden ayağa kalkmadığını sordu. Ferec şu cevabı verdi:

"Ben Allah'ın, senin için ayağa kalktığım takdirde beni; bu hareketime rıza göstereceğin için de seni cezalandıracağından korktuğum için ayağa kalkmadım. Çünkü Resûlullah (s.a.s), insanlar için ayağa kalkılmasından hoşlanmazdı!" Ferec'in bu sözü üzerine Mansûr ağladı; sonra da hocaya ihtiram ve ikramlarda bulundu[86].

85 Mes'ûdî, *Murûc*, VI, 213.
86 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 171.

Yemâme ve Bahreyn isyanları

Hicri 152 yılında Yemâme ve Bahreyn'de bulunan Müslümanlar, Abbasi Halifesi Mansûr'a karşı isyan ettiler ve onun valisini öldürdüler. Bunun üzerine Mansûr, Bahreyn'e büyük bir ordu göndererek bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı[87].

Endülüs İslâm Devletiyle çatışma

Abbasi Devleti, Emevi Devletini yıkıp katliama tabi tuttuğunda, bu katliamdan kaçabilen Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik adında bir Emevî, beş sene kadar süren uzun bir serüvenden sonra Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e kadar gitmiş, oradaki Müslümanları etrafında toplayarak, onlara Emîr olmuştu. Emîr Abdurrahman, Endülüs'te yaşayan Müslümanlara, Abbasi Devletinin yaptığı zulmü anlatmış, bu zulme maruz kalmamaları için kendisinin etrafına toplanmalarını, birlik-beraberliklerini bozmamalarını anlatmıştı. Bu şekilde Endülüs Müslümanlarını kendi etrafında toplamayı başaran Abdurrahman, kısa zamanda kendisine karşı çıkan çeşitli grupları da ortadan kaldırarak, Endülüs'e hâkim olmuştu.

Emevi ailesinden gelen bu Abdurrahman'ın Endülüs'te kuvvet bulması, hatta Bağdat'tan, yâni Abbasi Devleti'nden bağımsız bir devlet kurması, Abbasi Devleti Sultanı Mansûr'un hiç hoşuna gitmedi; hatta bu gelişmeden endişe duymaya başladı. Halife Mansûr, bu endişeyle kalmadı; görevlendirdiği askerleri, Abdurrahman'la savaşmak üzere Endülüs'e gönderdi. Mansûr'un, el-'Alâ b. Muğis komutasında gönderdiği adamları, Endülüs'e çıkar çıkmaz, camilerde Abbasi Sultanı Mansûr adına hutbe okumaya ve Müslümanları ona biat etmeye davet ettiler. Bu konuda büyük bir başarı da elde ettiler. Fakat Abbasi Sultanı Mansûr'un adamlarının bu faaliyetleri üzerine, Endülüs Emevilerinin başında bulunan Abdurrahman, kuvvetlerini toplayarak

87 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 385.

el-'Ala üzerine yürüdü. İşpilye yakınlarında yapılan savaşta her iki taraftan binlerce Müslüman öldü ve Mansûr'un adamı el-'Ala yenilerek büyük bir hezimete uğratıldı[88]. Emîr Abdurrahman, el-'Ala'nın kellesini Tunus'un merkezi olan Kayravan'a gönderip orada sokağa bıraktırdı. Hatta rivayetlere göre gönderilen kellelerle birlikte siyah bir bayrak da Mekke'ye gönderildi ki, içinde Mansûr'un el-'Ala'ya yazdığı mektup da vardı[89]. O sırada Mekke'de bulunan Mansûr, Abdurrahman'ın bu hareketinden çok korkmuş, hatta ondan uzak olduğu için dua etmiştir.

Kıyafetlere müdâhale

İslâm devletleri tarihinde, insanların kılık kıyafetlerine ilk defa müdahâle eden devlet başkanı, muhtemelen Abbasi Sultan-Halifesi Mansûr'dur. Nitekim o, hicri 153. senede, yâni Ebû Hanife'nin ölümünden üç sene sonra, Müslümanları *kalansuva* denen şapkaları giymeye zorladı[90]: Müslümanların o zamana kadar taktıkları sarıklar kaldırılacak, yerine, daha ziyâde Bizanslıların kullandıkları *kalansuva* giyilecekti.

Tabii ki, itiraz yetenekleri ellerinden alınmış Müslümanlar, kelleleri şapka için gitmesin diye kerhen de olsa bu isteğe itaat ediyorlardı...

Yeni ithal edilmiş olan bu şapkalarla tuhaflaşan Müslümanlar sadece alay edebiliyorlardı birbirleriyle:

Kalansuvalarını takan Müslümanlar, fötrlerini[91] giymiş Yahudilere benzediler[92].

88 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 575.
89 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 575.
90 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 224. Fakat bu rivayeti nakleden Ez-Zehebî, eserinin başka bir bölümünde (*Târihu'l-İslâm*, C. 9. s. 194), bizzat Ebû Hanife'nin de Kalansuva giydiğini kaydetmektedir. Doğrusunu Allah bilir.
91 Bilindiği gibi, fötr Yahudilerin milli şapkalarıdır!
92 Ayrıntılar için bk. Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s.262.

Halife Mansûr'un bu tasarrufu için, onun şairi Ebû Dulâme şöyle demiştir:

"Biz Halifeden, atiyyelerimizi çoğaltmasını beklerken

Seçkin Halifemiz, kalansuvalarımızı artırdı"[93]

İnsanların kıyafetlerine müdâhale etmek; onları değiştirmek, başkalarına benzeme gayretinden başka bir şey değildir. Onun içindir ki, gerek o dönemde, gerekse çağımızda Müslümanlar başkalarına benzememek için, büyük bir reaksiyon gösterdiler şapka giymeye karşı. Velev ki bu reaksiyon dille olsun ve de kellelerine malolsun. Onlar, şeklen de olsa gayrimüslimlere benzemek istemiyorlardı. Çünkü Resûlullah(s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim bir kavme benzemek istese ondandır!"

Yok yere bir çok Müslümanın ezilmesine sebebiyet veren *kalansuva* giyme mecburiyeti daha sonraki dönemlerde kaldırılmıştır.

Menfî basına büyük tavizler

Başka araştırmalarımızda da belirtmeye çalıştığımız gibi, o dönemlerde, kamuoyu oluşturup, bir nevi basın görevi yapanlar şairlerdi. Ve her dönemde olduğu gibi iktidarlar, basından çekindikleri için ya onu parayla susturmuşlar, ya da baskıyla sindirme politikası gütmüşlerdir. Fakat her iki durumda da iş bazen o derecede ileri götürülmüştür ki, insanların rencide olmaları bir yana, dinin aslı da zarar görmüştür bu 'şairlere karşı takınılan siyaset' yüzünden...

Halife Mansûr'un, şair İbn Hermete'ye karşı takındığı tavır bunun en acıklı ve düşündürücü örneklerinden biridir.

İbn Hermete, şaraba fazlaca mübtelâ bir şairdi. Aynı zamanda, şiirleriyle, yâni gazetesiyle Mansûr'u övüp göklere çıkardığı için, Mansûr'un iltifatına mazhar oluyor, ondan çeşitli hediyeler alıyordu.

93 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 610.

Bu şekilde şımartılmış olan İbn Hermete, kendisine yapılan bu iyilikleri yeterli bulmuyor ve Mansûr'a şu teklifte bulunabiliyordu:

"Şehirdeki valine bir haber gönder de, beni sarhoş bulunca *hadd*[94] uygulamasın!" Bunun üzerine Mansûr, "Allah'ın kanunlarından hiç birini ilgâ edemem" dedi. İbn Hermete üsteleyince, -Ebû Hanife'ye bu toleransı tanımayan- Mansûr, meddahı olan sarhoşu kıramadı ve valisine şu emri yazdı:

"Kim sana İbn Hermete'yi sarhoş olarak getirirse, getirene yüz; İbn Hermete'ye de seksen sopa vur!"

Halife-Sultan tarafından bu kadar korunmakta olan sarhoş, Devletin en büyük makamından gördüğü bu muameleden sonra, valinin hangi polisini, hangi jandarmasını adam yerine koyar ki? Terörist, bizzat Devlet'in başı olursa, emrindeki polisler nasıl mücâdele etsin terörle?

Nitekim sarhoş İbn Hermete, Devletin polisiyle karşılaşınca şu şekilde alay ediyordu onunla, onun Devleti'yle, onun Devlet Başkanıyla ve nihâyet onun diniyle:

"*Kim yüzü seksene satın almak ister?*"[95]

İşte, Devletin adalet rejimini yıkıp, yerine sömürü rejimini yerleştiren zihniyet budur.

Valilerin bile sarhoşlara bir şey diyemedikleri bu dönemde, İmâm Ebû Hanife'ler, İmâm Malik'ler, Ahmed b. Hanbel'ler zindanlarda çürütülmüşlerdi. Bugün dahi dünyada Müslümanları sömüren, kullaştıran, kendilerinde şahsiyet diye bir şey bırakmayan zihniyet bu değil midir? Tüm medyada her türlü rezalet boy gösterirken duyarsız olanlar hakikati dile getiren ilim adamlarını değersizleştirmek için her şeyi yapmaktan geri durmuyorlar.

94 İslâm'a göre içki içene 80 sopa atılır ki buna "*hadd cezası*" denir.
95 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 267-268.

El-Mehdi'nin veliaht tayin edilmesi

İlk Abbasi Halifesi es-Seffâh, ölmeden önce yeğeni İsâ b. Mûsâ'yı veliaht tayin etmişti. Mansûr ise, hilafetini sağlamlaştırınca, veliaht olan İsâ'yı azletti ve yerine, kendi oğlu Muhammed el-Mehdi'yi veliaht tayin etti. Fakat bu veliaht değişikliği pek kolay olmadı. Çünkü İsâ, veliahtlıktan vazgeçip yerini oğlu el-Mehdi'ye terk etmesini isteyen Halife Mansûr'u dinlemiyor, ona direniyordu. Yani kendi veliahtlık hakkından vazgeçmiyordu[96].

Yabancı dillerden Arapçaya tercümeler

Süryaniceden, Yunancadan ve Farsçadan Arapçaya tercümeler ilk defa Halife Mansûr zamanında ve onun emriyle yapılmıştır[97].

Şüphesiz yabancı kültürleri öğrenmek, bu kültürlerin faydalı olan yönlerinden yararlanmak için tercümelerin yapılması kaçınılmazdır. Yalnız bu yapılırken, neyin tercüme edilmeye layık olup-olmadığını çok iyi bilmek gerekir. Rastgele yapılan tercümeler, -hele mütercimler de bu işin amatörleri iseler-, bir topluma yarar yerine zarar getirir.

Bu düşünceyle diyoruz ki, Abbasiler döneminde başlamış olan bu tercüme faaliyetlerinin, faydasından ziyâde zararları olmuştur. İslâm bilginleri (filozofları) yüzyıllarca "akl-ı evvel" nedir, "akl-ı sâni "nedir gibi boş ve hiç kimseye yarar sağlamayacak olan felsefi problemlerle vakitlerini öldürmüşlerdir.

Felsefecilerin en büyük problemlerinden biri olan "Allah'ın varlığı" konusu, Peygamberler vasıtasiyle gelen vahiy'le çözülmüştür. Müslümanın ilâhı, Peygamberlerin öğrettiği Allah'tır; felsefecilerin bir türlü tanımlayamadıkları tanrılar değil!

96 Ayrıntılar için bk. Kasım İlgün, *Halife Mansûr ve Dönemi*, (basılmamış doktora tezi), s. 108 vd. Erzurum'da bize talebelik yapmış olan bu değerli araştırmacı Kasım İlgün, genç yaşta vefat edip Hakkın rahmetine kavuştu. Hocası olarak, kendisini minnetle anıyor, Allah'tan rahmet diliyorum.

97 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 269.

İşte, daha önceleri Müslümanlarda olmayan 'felsefe hastalığı', Abbasilerin bir hediyesi olarak, Müslümanlar arasına girmiştir.

Bu görüşümüze karşı çıkacak olan felsefeseverler, İslâm'ın şu görüşünü; daha doğrusu kanununu nazar-ı dikkate almalıdırlar: Allah, felsefecilerin tanımladıkları bir tanrı kavramına olan kulluğu değil, Kendisinin, peygamberleri vasıtasiyle göndermiş olduğu ve bir bakıma insanların uymaları gereken bir kulluk programı olan ilâhî Kitabın, yâni Kur'an'ın vasıflandırdığı bir kulluğu istemektedir. Başka bir deyişle Allah, "Efendim ben yüce bir varlığın olduğuna inanıyorum; bu yüce varlık bir güç olabileceği gibi, bir tanrı da olabilir" şeklindeki indi-felsefî inanca bağlı olan bir dini kabul etmiyor, Kur'an'da, "Tek doğru din, yâni inanç sistemi İslâm'dır"[98] diyor...

Bu tercümeler akımına kendilerini kaptıran İslâm bilginleri, maalesef bazen çıkmazlara girmişler; Peygamberlerin bildirdiği Allah inancı ile feylesofların tanrı inançları arasında bocalayıp durmuşlardır.

Felsefe hastalığı, İslâmî-ilmî mahfilleri iyice sarınca, şu sakat görüş ortaya çıktı: Felsefe bilmeyen, İslâm'ı da bilemez! Oysaki bu görüşün sahipleri -bugün de böyle düşünüyor felsefeciler-, İslâm'ı çok iyi bilen âlimlerin felsefeyle ilgilenmediklerini, hiç birinin de "İslâm'ı öğrenmek için felsefe öğrenin" diye teşvik etmediğini çok iyi bilirler... Sanki bunlar, o dönemde yaşamış İslam âlimlerinden daha çok şey biliyor ve gerçek İslâm'ı bilmek için felsefe bilmenin zorunlu olduğunu söylüyorlar(!). Ve bu şekilde, Nebevî öğretiden sapan bu zavallılar, İslâm'ı öğrenemediklerdi gibi, Sokrat'ın tanrısı'yla, Sartre'ın tanrısızlığı arasında kaybolup gidiyorlar.

Ne yazık ki bu akım, kimi Müslüman âlimlerine kompleks de getirmiştir. Çift yönlü olan bu kompleks ya "ben felsefe biliyorum" gibi büyüklük kompleksi, ya da felsefe bilmemenin verdiği eziklik kompleksidir...

98 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 19.

Abbasilerin ilk dönemlerinde İslâm, devlet olarak güçlü olduğu için bu akımın zararları fazla etkili olmuyordu. Fakat daha sonra ve özellikle 19. yüzyılla başlayan Batılılaşma hastalığında felsefenin büyük tesirleri olmuştur.

Halife Mansûr'un bu tercüme faaliyetleri, öz kültüre yabancılaşmayı doğurdu. Sömürülebilme şartlarının ilki, toplumların öz kültürlerine karşı yabancılaştırılmalarıdır ki, muhtemelen Mansûr bu hususu bilmeden, yabancılaşma kapısını aralamıştır.

İktidarlar Sultanlarındır

Bir toplum, saltanatla, yâni despotizmle idâre edilmeye başlayıp, üzerinden bir müddet geçince, iktidarı gaspetmiş olan sultanlar, ya da krallar yahut dikta rejimleri, iktidar makamını babalarının mülkü gibi hak ve miras olarak görmeye başlarlar. Böyle olunca da, bu müteğallibe aile veya sınıf veya belli bir adamın, yâni diktatörün ilkelerini yasalaştıran güçler, kendilerinden başkasının iktidara gelmesine değil müsaade etmek, gelmelerini düşünmelerine bile fırsat vermezler!

Sultan Mansûr, bu saltanat kanununu, bazı ilâvelerle çok veciz(!) bir şekilde formülleştirmiştir:

"Sultanlar üç şey[99] dışında her şeye tahammül ederler:

1. Sırlarının açıklanması,
2. Haremlerine, yâni özel mekânlarına tecavüz edilmesi,
3. İktidarlarını alma düşüncesi.[100]

İşte bu son cümle, saltanatların anahtarıdır. Hiç kimse oraya göz koyamaz. İnsanları yönetme hakkı sadece onlara verilmiştir. Sarhoş da olsalar, çocuk da olsalar; ailelerinden bir tek fert dahi varsa, ondan başka hiç kimse iktidara gelmeyi düşünemez.

99 Mansûr'a göre üçtür. Ama başka sultanlara göre yüz üçtür, ya da bin üç...
100 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 268.

Böylesi bir sorumsuzluk, yani devleti kendi malı gibi görüp, dilediği şekilde tasarruf edebilme düşüncesi, sıradan halkı ezer de ezer, sömürür de sömürür.

Dalkavuklar revaçta

Sultanların en belirgin vasıflarından birisi, yanlarında tükenmeyen altın ve gümüş keselerinin olması ve bu keseleri, dilediklerine, diledikleri kadar dağıtmalarıdır. Kim güzel yardakçılık yaparsa, Ulu'l-Emr(!)'e uşak olursa, hatta hanımlarının emrine girerse, onlar güzelce nasipleniyorlardı bu keselerden... Şair Ebû Dulame'nin bir kızı dünyaya gelir. Bu şairin, Halife Mansûr'la çok sıkı bir samimiyeti olacak ki, ertesi gün ona giderek şu şekilde övmeye başlar Abbasoğullarını:

"*Şayet güneş üzerine bir kavmin şerefi konabilseydi,*
Denilecekti ki ey Abbasoğulları o makam sizindir...
Güneş ışınlarıyla yücelin göklere,
Çünkü insanların en yüceleri sizlersiniz!"[101]

Abbasileri göklerin en yüce mahlûkları olarak kabul eden bu şiirin bedeli ne oldu? Bir kese dolusu para! Peki, Mansûr'un dalkavuklarına dağıttığı bu para nereden geliyordu? Sistemin çarklarından!

Mamafih Devlet'in parası çoktu: Sınır boylarında cihâd eden askerler ganimet gönderiyor; cihâd'da olmayanlar da zekât veriyorlardı Devletlerine!..

Dalkavuk insanlara bu şekilde para dağıtan Mansûr, diğer taraftan da kendi saltanatı, yâni rejimi için tehlikeli gördüğü insanları da zindana atıyordu. Fakat ölümü yaklaşınca, oğlu el-Mehdî'ye yaptığı nasihatlerden, onun bu yaptıklarına âdeta pişman olduğunu görüyoruz[102].

101 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 266.
102 Bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 17-22.

Mansûr'un ölümü

Halife el-Mansûr, büyük muhaddis ve müctehid *Sufyânu's-Sevrî*'yi de kendisi için tehlikeli gördüğü için onu Mekke'de hapsettirmişti[103]. O sene, yâni Hicri 158. senede[104] Hacc[105] için Mekke'ye gitmek için yola çıktığında, Müslümanlar, onun Sufyânu's-Sevrî'yi öldürteceğini sandılar. Fakat Sultan, Mekke'ye ulaşamadan, Mekke yakınlarında *Bi'r Meymûn*[106] denen mevkide vefat etti[107] ve *Hacûn* denen yerde defnedildi[108]. Böylece Sufyânu's-Sevrî ve onunla birlikte birçok Müslüman onun şerrinden kurtulmuş oldu[109]. Sufyânu's-Sevrî'ye karşı olan tutumundan mıdır bilmiyoruz amma, el-Mansûr ölünce, mezarını milletten saklamak için 100 ayrı mezar kazıldı ve fakat başka bir mezara defnedildi[110].

Mansûr'un hilafet müddeti 22 sene sürdü[111].

Kısa değerlendirme

Halife Mansûr, Ebû Hanife'yi dövdürmesine, saltanatını oturtmak için birçok insanı öldürtmesine rağmen; zaman zaman ilim adamlarını davet eder, onların nasihatlerini dinler, hatta çoğu kez ağlardı[112]. Onun, birçok Müslümanı öldürtmüş olmasının nedeni, inançsızlığından ya da vahşetinden değil, doğrudan doğruya saltanat sisteminden

103 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s.229.
104 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 345.
105 Halife el-Mansûr, beş defa Hacc yapabildi; son Haccını da yapamadan Mekke yakınlarında vefat etti. Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 388.
106 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 345.
107 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 389; İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 21; İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 343; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 262.
108 İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 346.
109 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 9, s. 229.
110 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s.21.
111 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 389;İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 22; İbn 'Asâkir, *Târihu Dımeşq*, C. 32, s. 306-307, 344; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155.
112 Ayrıntılar için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155 vd.

kaynaklanan olumsuzluklardandı. Ortada bir saltanat varsa, daima bir başkası o saltanatı ele geçirmek ister. Bu durumda iktidarı ele geçirmek isteyen de, iktidarı elinden kaçırmak istemeyen de, savaşmayı, saltanat için kan dökmeyi göz almış demektir. Nitekim Mansûr bir sultandı ve saltanatını başkasına kaptırmak istemiyor; gerekirse bunun için savaşıyordu. Halka karşı tavrı, tıpkı kendinden önceki babası es-Seffâh ve Emevi sultanlarının yaptıkları gibi oluyordu: Saltanata karışmadıkları sürece Müslümanlar diledikleri gibi yaşayabiliyorlar ve bu yaşamlarını sürdürmeleri için de sultan her türlü yardımı yapıyordu...

Halife Mansûr'un, Hacc ziyaretlerinin birinde, Arafat'ta şu konuşmayı yaptığı rivayet edilir:

"Ey insanlar! Ben Allah'a ait olan bu yeryüzünde Allah'ın sultanıyım. O'ndan size başarılar ve hidayet vermesini dilerim. Aynı zamanda O'nun hazinelerinin bekçisiyim, bu hazineleri O'nun iradesi ve izni ile dağıtırım. Beni hazinesinin üzerine bir kilit yaptı. O, size rızklarınızı vermem için beni açarsa, ben de size veririm. O isterse beni açar, isterse beni kapatır. Ey insanlar bugününüzün değerini iyi bilin ve Allah'a yönelin. O Allah ki Kitabı'nda şöyle emretmektedir: "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim; üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim"[113]. Allah (c.c) doğru hareket etmemi, size karşı adil davranmamı, haklarınızı tam olarak dağıtmamı bana nasib etsin. Tek duyan ve duaları kabul eden O'dur!"[114]

Halife Mansûr, İslâmî açıdan doğru davrandıkları ve gerçekleri dile getirdikleri sürece, âlimlere saygıda kusur etmezdi. Hatta bizzat o, zaman zaman onları sarayına davet eder, kendisine va'z etmelerini isterdi.

113 K.K. el-Mâide Sûresi, 3.
114 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 156-157.

Bir gün, veliaht olan oğlu el-Mehdî'ye şöyle nasihat ediyordu:

"Hilafet ancak takvayla gerçekleşir; sultan, kendisine itaat edildiği sürece sultandır; halk da, ancak adaletle hükmedildiğinde huzur içinde olur! En faziletli af, cezalandırma gücü en yüksek olanın affıdır. İnsanların, akıl açısından en zayıf olanı da, kendinden güçsüz olana zulmedendir!"[115]

İbn Kesîr anlatıyor:

"Bir gün ulemâdan 'Amr b. 'Ubeyd Mansûr'un yanına gitmişti. Mansûr ona izzet ve ikramda bulundu; çoluk-çocuğunun durumunu sordu; sonra da ona, "bana va'zet!" dedi. 'Amr b. 'Ubeyd, ona el-Fecr Sûresini okudu. "Rabbin her an gözetlemektedir"[116] ayeti kerimesine gelince, Mansûr ağlamaya başladı. Öyle ağladı ki, sanki bu ayeti daha önce hiç duymamıştı. Sonra Mansûr, "devam et!" dedi. 'Amr b. 'Ubeyd şöyle dedi: Allah sana dünyanın tamamını verdi; ondan bir kısmıyla nefsini satın al! Çünkü bu saltanat senden önce birilerine aitti, sonra sana geçti; sonra da senden sonra gelecek olana geçecek! Kıyamet'e gideceğin ilk geceyi hatırla! 'Amr'ın bu sözleri üzerine Mansûr, hıçkırıklarla ağlamaya devam etti. Orada bulunan başka bir âlim, "Halife'yi bu kadar üzme" deyince, 'Amr şu cevabı verdi: Halife Allah(c.c)'nun korkusundan ağlıyorsa, bunun ona ne zararı var? 'Amr'ın bu sözleriyle sakinleşip kendine gelen Halife, 'Amr'a 10.000 dirhem verilmesini emretti. Fakat 'Amr, "benim bu paraya ihtiyacım yok!" dedi. Bunun üzerine Halife, "Vallahi alacaksın" diye yemin etti. 'Amr da, "Vallahi almayacağım!" cevabını verdi. 'Amr'ın bu tavrı üzerine, babası Mansûr'un yanında, elinde kılıcı olduğu hâlde oturan el-Mehdî, "Halife yemin ediyor, sen de onun yeminine karşı yemin mi ediyorsun?" diye 'Amr'ı tehdit etti. 'Amr

115 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 157.
116 Ayet, 14.

ise, Mansûr'a dönüp, "bu da kim oluyor?" diye sordu. Mansûr, "o, kendimden sonra veliaht tayin ettiğim oğlum Muhammed'tir!" cevabını verdi. 'Amr, Mansûr'un bu cevabına, şöyle karşılık verdi: Sen ona öyle bir isim vermişsin ki, amelinden dolayı onu hak etmiyor; ona öyle bir elbise giydirmişsin ki, hiç de iyilerinkine benzemiyor; ona öyle bir görev vermişsin ki, ondan uzak durması, onunla iştigal etmesinden hayırlıdır! Sonra da el-Mehdi'ye dönüp, ona da şunları söyledi: Ey yeğenim! Eğer baban yemin ederse ve amcan (kendini kast ediyor) yemin ederse, babanın yeminine muhalefet etmesi, amcanın muhalefet etmesinden daha kolaydır! Çünkü baban, yeminin kefaretini verme konusunda amcandan daha güçlüdür!

Şahsiyetli Hoca 'Amr'ın bu tutumu üzerine Mansûr yine de sordu: Bir şeye ihtiyacın var mı? 'Amr şu cevabı verdi: Evet var: Ben sana gelmedikçe bana kimseyi gönderme, ben senden istemedikçe de bana bir şey verme! Mansûr şu cevabı verdi: Galiba hiç karşılaşmayacağız!"[117]

Sultanlar böyle oldukları için, onları hatalarıyla, sevaplarıyla değerlendirmek gerekir...

117 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 158-159.

El-Mehdî Dönemi (Hicri 158–169)

Mes'ûliyetini müdrik olandan zarar gelmez!

Mansûr'un ölümünden sonra, yerine veliahd olan oğlu el-Mehdi geçti. El-Mehdi hilafete gelince, Müslümanları toplayarak, babası Mansûr'un, kendisini veliaht tayin ettiği emirnâmeyi okudu. Ya'kûbî[118] bu uzun emirnâmenin metnini kitabına almıştır ki, burada emirnâmede yazılanların ayrıntılarına girmiyoruz.

Babası Mansûr'a nazaran çok daha müsbet yönleri olan el-Mehdi, Bağdad'da yapmış olduğu ilk konuşmada, şu şekilde açıklıyordu düşüncelerini:

"Emiru'l-Mu'minin (yâni Mansûr) bir kuldu ve öldü. Kendisine emredildi, o da itaat etti. (Sonra ağlayarak devam etti:) Resûlullah (s.a.s) sevdiklerinden ayrıldığında ağlardı. Ben bir büyüğümü kaybettim ve üzerime büyük bir yük giydirildi. Ben Allah'ın huzurunda Emiru'l-Mu'minin (Müslümanların lideri) olarak hesap vereceğim. Onun için Müslümanların halifesi olurken O'ndan yardım diliyorum. Ey Müslümanlar, bize itaat konusunda, yüzümüze karşı nasıl davranıyorsanız, gıyabımızda da öyle olun ki, biz de iyiliğiniz için gayret edelim. Aranızda adaleti yayanlara, siz de itaat kanadınızı gerin. Vallahi ömrümü sizin için tüketeceğim..."[119]

118 *Tarih*, II, 392-394. Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 33.
119 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 272.

Babası Mansûr'a nazaran daha mülâyim, itikada önem veren el-Mehdi, halkla içiçe olduğu için seviliyordu.

Ava gitmeyi çok seviyordu. Bu nedenle onun avcılık maceraları tarihçiler[120] tarafından uzun uzun anlatılmaktadır.

Müslümanlardan zulmen alınan mallar geri veriliyor

El-Mehdi hilafete gelir gelmez, babası Mansûr'un zorla el koyduğu malları sahiplerine geri verdi. Fakat bunu yaparken, babasını sorumluluktan kurtarmak için, bu malları koruma maksadıyla aldığını; bir babanın, çocuklarının malını alıp koruması gibi, onun da halkın iyiliğini düşündüğünü ifade etti ki, tarihçi Ya'kûbî'ye göre gerçek hiç de öyle değildi[121]. Diğer bir rivayete göre ise Halife Mansûr, ölmeden önce oğlu el-Mehdî'ye, kendisi öldükten sonra, milletten zulmen aldığı malları geri vermesini, böylece halkı kendisine bağlayacağını söylemiştir[122].

El-Mukanna' adındaki zındığın ortaya çıkması

Halife el-Mehdî'nin ilk yıllarında, Horasan taraflarında, Ebû Mûslim el-Horasanî'nin ulûhiyetine inanan ve kendisini de bir bakıma onun temsilcisi olarak gören gözleri şaşı bir adam zuhur etti. *Tenasuh*a da inanan bu zındık adam, Ebû Mûslim el-Horasanî'nin, Hz. Peygamber(s.a.s)'den daha üstün olduğunu iddia ediyor ve bu sapık fikirlerini yayıp insanları ifsad ediyordu. İbnu'l-Esîr'in rivayetine göre, Horasan'da, henüz Müslüman olmamış olan Türkler de ona yardım ediyorlardı[123]. El-Mehdî halife olur olmaz bu mülhidin ve ona inananların üzerine ordular gönderdi[124]. Ve nihayet Hicri 161. Senenin sonlarında el-Mukanna' ve adamları öldürüldü[125].

120 Bk. Mes'ûdî, *Murûc*, III, 320-321.
121 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 394.
122 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 37.
123 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 39.
124 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 39.
125 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 51.

Abbasîlerin Endülüs üzerine olan akınları âkim kalıyor

Halife el-Mehdî, devlet merkezi Bağdad'a yakın olan yerlerdeki problemlerle uğraşırken, aynı zamanda, acaba kendime biat ettirebilir miyim düşüncesiyle adamlarını Endülüs'e gönderdi. Fakat onun bu teşebbüsü âkim kaldı ve adamları Endülüs Emevîleri karşısında bir varlık gösteremediler ve kaçabilenler dışında, gidenlerin tamamı öldürüldü[126].

Hapishaneler boşaltılıyor

Halife Mansûr, saltanatını oturtabilmek için, sadece insanları öldürtmemiş, birçoğunu da hapsettirmişti. Hapishaneler adeta dolup taşıyordu. Halife El-Mehdi idareyi eline alır-almaz, babası Mansûr zamanında ve daha önce, yani Abbasiler zamanında, Emeviler dâhil, hapse atılmış bütün insanları salıvererek serbest bıraktı[127]. Hatta onları serbest bırakmakla yetinmedi, hapisten çıkarılan bu Müslümanların tamamına hediyeler ve geçimlerini sağlayabilecek paralar verdi[128].

Bütün camilere maksûra

El-Mehdî, hilâfete gelir gelmez, içinde cemaatle namaz kılınan bütün camilerde "*maksûra*" denen ve içinde sultanın ve yakınlarının namaz kıldıkları bölümler yapmasını emretti[129]. Yukarıdaki bölümlerde geçtiği gibi, bu âdeti ilk defa Muaviye b. Ebi Sufyân başlatmıştı.

El-Mehdî, hilâfete gelişinin ertesi senesinde Hacca giderek, Hz. Peygamber(s.a.s)'in Mescidi etrafındaki evleri satın alarak, oraları da Mescide katıp genişletti[130].

126 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 54.
127 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 41.
128 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 394-395.
129 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 386.
130 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 386.

Âlimin şahsiyeti

Halife Mehdi, avı sevdiği gibi, ülema ile sohbeti de severdi. Onun saltanatını tehlikeye koymadıkları müddetçe, her türlü tenkide de göz yumardı. Tarihçimiz Mes'udi'de[131] şöyle bir rivayet anlatılır:

Bir gün Sufyanu's-Sevri, Halife el-Mehdi'nin huzuruna normal selamla girdi. Yâni el-Mehdi'yi bir sultan olarak selamlamadı, onu diğer Müslümanlardan ayırarak ona özel bir selam vermedi. Onun bu hareketini Halife'ye karşı edepsizlik olarak telakki eden bir yardakçı, Halifenin gözüne girebilmek için Sufyan'a vurmak istedi. Fakat Halife bu yollu bir işaret vermeyince, zavallı dalkavuk bu nimetten mahrum kaldı. el-Mehdi, Sufyan'a şöyle dedi: Durmadan bizden kaçıyorsun. Seni yakalamaya muktedir değil miyiz sanıyorsun? Bizim senin hakkında hüküm vermemizden korkmuyor musun? Sufyan şu cevabı verdi: Sen benim hakkımda hüküm verirsen, senin hakkında da her şeye Kadir olup hak ile batılı birbirinden ayıran bir Hâkim hüküm verecektir. Bunu fırsat bilen dalkavuk er-Rebî', atılarak şöyle dedi: Yâ Emir'el-Mu'minin, bu cahilin senin yanında böyle konuşmaya hakkı var mı? Müsaade et de boynunu vurayım! el-Mehdi şu cevabı verdi: Sus! Sana ne oluyor? Bu ve bunun gibileri isterler ki onları öldürelim ve onların bu tavırları yüzünden biz meşakkat çekelim. Onu derhal Kufe Kadılığı'na tayin edin!

Tayin emri yazılarak kendisine verildi. Sufyanu's-Sevri, o büyük şahsiyet, kendisine verilen tayin emrini alarak dışarı çıktı. Sonra da bu kâğıdı Dicle sularına atarak ortadan kayboldu. Her tarafta aranmasına rağmen bir daha bulunamadı.

İşte böyle kişilikli bir davranış sergiliyordu Sufyanu's-Sevri[132]! O böyle davranırken, bir iki pâye alabilmek için el-Mehdi'ye dalka-

131 *Murûc*, III, 332.

132 Bu büyük Müslüman âlim, Hicri 161. Senenin sonlarında vefat etti (Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 56).

vukluk eden, yağcılık yapan bir başka âlim(!) 'Rebî'in hâli ne kadar düşündürücü? Fakat ne yazık ki hemen bütün tarih boyunca, Devlet adamlarının etrafını, şahsiyetli âlimler değil, bu kabil dalkavuk âlim(!)ler almıştır. Esefle söylüyoruz ki, bugün de durum aynıdır; belki daha da bozuktur! Ve çözemediğimiz esrarlı soru şudur: Devlet Başkanları neden böyle adamları etraflarında tutuyorlar? Yoksa bu tip âlimler onların rejimlerini mi meşrulaştırıyorlar? Bu konuya başka türlü bir izah getiremiyoruz. Yalnız şunu biliyoruz ki bu tür dalkavuklar, Devlet Başkanı olan Hz. Muhammed(s.a.s)'in yanında, onun örnek halifeleri Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın, Ali'nin yanında, Ömer b. Abdulaziz'in yanında asla barınamamışlardır! Mikroplar nasıl ki kirli çevrelerde barınabiliyorsa, dalkavuklar da zalim sultanların, diktatörlerin yanında yaşama imkânı bulabiliyorlar.

Dinsizlik cereyanına karşı mücâdele

Dinsizlik cereyanına karşı ilk defa İslâm'ın müdafaasını içeren kitapları yazdıran da el-Mehdi b. Mansûr'dur.

Çeşitli fırkaların ortalığı kasıp kavurduğu bu dönemde, İslâm aleyhinde gerek sözlü gerek yazılı neşriyat yapan dinsizler de ortaya çıkmıştı. el-Mehdi, bu zararlı akımlara karşı ilmi kitaplar yazdırarak karşı koymak istemişti. El-Mehdi, sadece kitaplar yazdırmakla yetinmemiş onlara savaş açarak birçoğunu da ortadan kaldırmıştı[133].

Günümüzde ise durum biraz daha farklıdır: Dinsizler, zaten dinsizliklerinin gereği olarak İslâm aleyhinde, bütün imkânlarıyla çalışıyorlar. Bu gayet normaldir ve tarih boyunca da böyle olmuştur. Garip olan, bazı din âlimleri(!)nin, yazdıkları kitaplarla din adına dinsizlik üretmeleridir! Bugün insanlara dinlerini öğretecek hocaları yetiştirmesi gereken kurumlarda İslâm hafife alınıyor, Sünnet inkâr ediliyor,

133 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 400. Zındıklarla olan mücâdelesinin diğer ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 89.

Kur'an ayetleri tahrif ediliyor da bir Allah'ın kulu çıkıp onlara "ne yapıyorsunuz?" diye soramıyor. Neden? Çünkü rejimler öyle istiyor ve de bu hoca(!)lar da rejimlerin kendilerinden istediğini yapıyorlar!

Bağdad sokaklarına vergi

Halife el-Mehdi, kendinden önce yapılmamış bir tasarrufta bulunarak, Bağdad cadde ve sokakları üzerinde bulunan ticarethanelere vergi koydu. Bazıları bu yeni kanuna karşı koymak istediyseler de, el-Mehdi taviz vermedi ve karşı çıkanlara nasihatte bulunarak, bunun devlet için zorunlu olduğunu anlattı[134].

Saltanat kanunu değişmiyor

Bütün güzel hasletlerine rağmen, el-Mehdi de saltanat kanununu çiğniyemedi ve hicri 159. senede oğulları el-Hâdi ile Harun Reşid'i veliahd tayin etti[135].

Cihad'a büyük bir önem veren el-Mehdi zamanında Hindistan'da Bârbed[136] bölgesi fethedildi. Ve bu fetih sırasında, özellikle Fars Körfezi kıyılarında gemileri batan birçok Müslüman oralarda şehit oldu[137].

Aynı senede, Bizans topraklarının güney doğu bölgeleri de İslâm Devleti sınırlarına katıldı.

Ayrıca Halife el-Mehdi, İslâm Devleti'nin komşuları olan krallıklara mektuplar göndererek, onları İslâm Devleti'ne itaat etmeye davet etti. Yapılan bu davete, İran ve Türkistan taraflarındaki birçok kral, müspet cevap verdi[138].

Hicri 160. senede Hacca giden el-Mehdi, Kâ'be'nin yıkılan duvarını tekrar tamir ettirdi. Hatta bunun için her taraftan erbâb-ı sanat

134 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 399-400.
135 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 395.
136 Bârend olarak geçen bu bölgenin fethinin ayrıntıları için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 46.
137 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S.46.
138 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 397-398.

ve mühendisler getirterek, Kâ'be'nin en güzel bir şekilde bakımının yapılmasını sağladı. Bunun için Mısır'a kadar adamlarını göndermiş; oradan getirttiği alet ve edevatla bu işi en güzel bir biçimde yapmıştır[139]. Kâ'be'nin sadece duvarları tamir edilmedi, aynı zamanda eskimiş olan örtüsü de, yenisiyle değiştirildi[140]. Kâ'be'ye bu hizmetlerden sonra da, beraberinde götürdüğü külliyetli miktardaki parayı da fakirlere dağıttı[141].

Hicri 161. senede el-Mehdi, Irak-Hicaz (yâni Mekke-Medine) yollarının yapımı için emir vererek, yolun belli bölgelerine konaklama tesisleri yaptırdı. Ayrıca Medine'deki Peygamber Mescidi'nin etrafındaki evlerden bir kısmını satın alarak Mescid'i genişletti[142].

El-Mehdî'nin imar faaliyetleri

Halife el-Mehdî, babası el-Mansûr'a nazaran çok daha ileri görüşlü bir devlet başkanı idi. Nitekim o, sadece devletin merkezi olan Bağdad'la değil, devletin bütün bölgeleri ile ilgileniyordu. Nitekim o, taşrayı merkeze bağlayan yollar üzerinde kervansaraylar ve kuyular yaptırdı, gereken yerlere de su kanalları açtırdı[143].

Halife el-Mehdi'nin tasarruflarından birisi de, minberlerin yüksekliklerini azaltarak, onları Resulullah(s.a.s)'in minberinin seviyesine indirmesidir[144]. El-Mehdî'nin güzel icraatlarından birisi de ülkenin her tarafındaki mahkûm ve cüzzamlılara maaş bağlamış olmasıydı.

Hâricî isyanları

Hicri 162. senede Abdusselâm adında bir Haricî, huruç ederek isyan etti. Kınnesrin'de el-Mehdî'ye isyan bayrağı açmış olan bu

139 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 365-366.
140 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 49.
141 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 49.
142 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 396.
143 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 55.
144 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 55; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s,273.

Haricî, kısa zamanda birçok taraftar bulmasına rağmen, Halife el-Mehdî'nin gönderdiği orduya yenildi ve devletin askerleri tarafından öldürüldü[145].

Bizans üzerine sefer

Hicri 163. senede, Halife el-Mehdi, büyük oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi Bağdat'ta bırakarak, diğer oğlu Harun Reşid'le birlikte Bizans üzerine sefere çıktı. Bu seferden maksat, hem Rumların aldıkları bazı toprakları tekrar İslâm Devletinin topraklarına katmak, hem de buralarda bulunan Müslüman idarecilerden isyan içinde olanları tedip etmekti. Oğlu Hârûn Reşid'le birçok yeri fetheden el-Mehdi, Kudüs üzerinden Bağdad'a döndü[146]. Aynı senede el-Mehdî, Mağrib, Azerbaycan ve Ermenistan'ın idaresini oğlu Harun Reşid'e havale etti. Keza bu senede Endülüs Emevîleri'ne karşı bir hamle daha yapıp orayı Abbasî devletine bağlamak istediyse de, gönderdiği askerler başarılı olamayıp Endülüs Emevî kuvvetlerine yenildiler[147]. Hicri 156. senede, el-Mehdî, tekrar oğlu Harun Reşid'i büyük bir ordu ile Bizans üzerine gönderdi. Birçok Bizans kalesini fetheden Harun Reşid, İstanbul'daki Haliç kıyılarına kadar geldi[148].

Hicrî 166. senede el-Mehdî, oğlu Harun Reşid'i, daha önce veliahd olarak tayin edilmiş olan büyük oğlu el-Hâdî'den sonra olmak şartıyla veliahd tayin ederek Müslümanlardan biat aldı.

Hicrî 168. senede Bizanslılar, Müslümanlarla olan antlaşmayı bozup sınır ihlalleri yaptıkları için üzerlerine ordu gönderildi ve istila edilen yerler geri alındı. Keza bu senede Hariciler tekrar Mûsul bölgesinde huruç edip isyan çıkardılar ve el-Mehdî onlar üzerine de bir ordu göndererek kanlı bir şekilde bu isyanı bastırdı[149].

145 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 57.
146 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 60-61.
147 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 62.
148 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 66-67.
149 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 78.

El-Mehdî'nin vefatı

El-Mehdî, Bağdad yakınlarında, *Mâh-Sebzân*[150] denen yerde, kendisi için bir dinlenme yeri yaptırmıştı ve zaman zaman oraya gitmekteydi. İşte bu mâlikânede yaşıyorken, Hicri 169. senede vefat etti[151]. El-Mehdî'nin hilâfet müddeti on sene bir ay kadar sürdü.

Rivayetlere göre aynı senede Bağdat'ta veba oldu ve nereden geldiği belli olmayan toz ve toprakla insanlar perişan oldular. Öylesine ki, insanlar her sabah yatakları üzerine düşen toz-toprağı temizlemek zorunda kalıyorlardı. Kırmızı renkli bu toprak, birçok kimsenin ölümüne sebebiyet verdi[152]. Keza rivayetlere göre, bu felaketten uzaklaşmak için Halife el-Mehdi, dağdaki bir köye sığınmış ve bir gün o dağda avlanırken yaralanarak vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 48 yaşındaydı[153].

On sene[154] kadar sürmüş olan saltanatında; el-Mehdi gerek sürdürdüğü cihad hareketleriyle, gerekse şahsi yaşantısıyla ve adaletiyle, istenirse, saltanatın illa da *dikta rejimi* olmayabileceğini göstermiştir.

Ona yapılabilecek en önemli tenkid, bütün sultanlara yöneltilen tenkid olacaktır: Saltanatı devam ettirmesi! Nitekim o, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çocuklarını veliahd tayin ederek, zarardan başka hiç bir faydası olmayan bu müessesenin devamını sağladı.[155]

150 İbnu'l-Esîr bu kelimeyi *Mâsebezân* olarak vermektedir (*el-Kâmil*, C.6. s. 81).
151 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 386. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 81.
152 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 401.
153 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 401.
154 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 386; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 402.
155 Veliahtlığın, amcası oğlu İsâ b. Mûsâ'dan alınıp el-Mehdi'nin oğluna verilmesi konusundaki ayrıntılar için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 44-45.

Mûsâ el-Hâdî Dönemi (Hicri 169-170)

Halife el-Mehdi öldüğünde, veliaht olan el-Hâdî, Bağdat'ta değil, Cürcân bölgesindeydi. Onun için babasının ölümünü ve kendisine biatını, kardeşi Harun Reşit bildirdi[156].

Babası el-Mehdi tarafından veliahd tayin edilen el-Hâdî'nin hicri 169. senede başlayan hilâfeti, ancak bir sene bir ay kadar sürdü.

Kaynaklardan[157] küçük yaşta saltanata geldiği anlaşılan el-Hâdî, babasının vasiyeti üzerine zındıklarla mücâdele ederek, onlardan birçoğunu öldürttü. Ancak babası el-Mehdi gibi dirayetli, duruma hâkim, halka karşı şefkatli olmadığı ve de babasının halka verdiği hakları geri aldığı için Müslümanların çoğu ondan uzaklaşarak, Hz. Ali'nin torunlarından olan Hüseyin'e sığındılar, ona biat ettiler[158]. Ne var ki bu uzun sürmedi ve Abbasilerin yeni halifesi el-Hâdî, Hüseyin'in üzerine bir ordu göndererek, onu ve adamlarını perişan etti. Yapılan savaşta Hüseyin öldü; sadece dayısı olan ve bu bölgede Abbasi Devletine karşı bir varlık gösteremeyeceğini bilen Halid b. İdris, kaçıp Fas'a gitti. Hâlid'in tehlikesinden korkan Halife el-Hâdî, adamlarını gizlice Fas'a gönderdi ve misvak içine konan bir zehirle onu

156 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 404; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 87-89.
157 Bk. Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 279.
158 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 404.

zehirletti. Halit'ten sonra yerine oğlu İdris geçti ve böylece, günümüze kadar devam eden İdrisîler sülalesi doğmuş oldu[159]. Fakat buna rağmen devletin her tarafındaki karışıklıklar devam etti. Kısaca el-Hâdî, devletini idare etmesini bilmiyordu.

Muttaki olan babasının aksine, el-Hâdî şarap içen, oyun oynayan ve Hilâfet'e layık olmayan[160] bir sultandı.

Hilâfetteki liyakatsizliğinden başka, o aynı zamanda diktatör bir hüvviyete sahipti. Bütün diktatörler gibi, el-Hâdî de rejimini devam ettirebilmek için, koruyucu asker sayısını çoğaltarak onları en gelişmiş silâhlarla donattı.

el-Hâdî'nin hilâfetini meşru saymayan Hz. Ali evlâdından, yâni torunlarından el-Huseyn b. Ali, Abbasi devletine karşı Medine'de ayaklandı. Fakat Medine'de, amcasının çocukları olan Abbas oğulları karşısında fazla tutunamayarak ve birçok kişinin ölümüne sebebiyet vererek Mekke'ye gitti. Mekke'de de Hac mevsiminin girmiş olmasına rağmen, Abbas oğullarıyla savaşan Hüseyin ve taraftarları Mekke'den kaçıp uzaklaşmalarına rağmen kendilerini kurtaramadılar. Nihayet Mekke-Medine arasında bir yerde hem kendisi hem de yanında bulunanlar, el-Hâdî'nin askerlerine yenilip öldürüldüler[161]. Ehl-i Beyt'ten olan bu insanların çoğu öldürüldü ve vahşi hayvanlara yem oldu[162]. Kaçabilenler de, yukarıda zikrettiğimiz gibi Kuzey Afrika taraflarına kaçtılar. Halife el-Hâdî'nin zaaflarından ve devleti gerektiği idare edememesinden yararlanan Haricilerden Hamza b. Mâlik adında birisi Cezire'de ayaklandı; fakat o da bir varlık gösteremeden, üzerine gönderilen kuvvetlerce öldürüldü[163].

159 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 405.
160 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 279.
161 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 90-93.
162 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, s. 386; Mes'ûdî, *Murûc*, III, 336.
163 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 95.

Tarih göstermiştir ki, Hz. Ali evlâtları; ellerinden hilâfet'i alan Ümeyye ailesinden ziyâde Abbasoğullarına karşı isyân etmişlerdir. Ve bu durum, neredeyse Abbasi Devletinin ilk elli yılında sürekli olmazsa bile aralıklarla devam etmiştir.

Bütün sultanlar gibi el-Hâdî de şairlere ve özellikle kendisini öven, işretlerine iştirak eden şairlere değer verir, her *kaside*'yi bir keseyle ödüllendirirdi.

El-Hâdî ile kardeşi Hârûn Reşid arasında çatışma

Halife el-Hâdi'nin, veliahd olan kardeşi Harun Reşid'le de arası iyi değildi. Bunun için kendisinden sonra hilafeti devralacak olan kardeşi Harun'u veliahtlıktan azledip, yerine oğlu Ca'fer b. Mûsa'yı tayin etmek istedi[164]. Fakat buna muvaffak olamadı. Aslında onun bu niyetini bilen Harun Reşid, kendi özel müşavirinin telkiniyle bir av bahanesi uydurup Bağdad'tan uzaklaştı. el-Hâdî onu çok istediyse de merkeze getiremedi[165] ve bir müddet sonra da ağır bir hastalığa yakalandı[166]. İbnu'l-Esîr'in rivayetine göre ise, Halife el-Hâdî, gizlice en yakınlarından başlayarak oğlu Ca'fer'e biat almış ve kardeşi Hârûn'dan da biat etmesini istemiştir. Fakat Hârûn'un bir bakıma baş danışmanı olan Yahya b. Halid b. Bermek ona mani oldu ve kendisinin meşru veliahd olduğunu söyledi. Bu olup biteni duyan Halife el-Hâdî, Yahya'yı yanına çağırtarak bunun sebebini sordu. Yahya da ona açıklamalarda bulunarak onu bu teşebbüsünden vazgeçirdi[167].

Böylece bütün tantanasına, işretine, dikta rejimine rağmen, el-Hâdî'nin de sonu geldi ve hicri 170. senede her şeyini terk ederek ölüp gitti, namazını kardeşi Harûn kıldırdı. El-Hâdî öldüğünde 26

164 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 96.
165 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 405-406.
166 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 342-343.
167 Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 96-97.

yaşlarındaydı[168] ve tecrübesizliğinden, dirayetsizliğinden ve kötü niyet ve kuşkularından dolayı, devlete yararlı olacağı yerde zararı oldu. Halife El-Hâdî'nin neden öldüğü konusunda çok çeşitli rivayetler vardır ki biz bu ayrıntılara girmiyoruz[169].

168 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 406.
169 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 99-100.

Hârun Reşid Dönemi (Hicri 170-193)

Sultan el-Hâdî'nin ölümünden sonra, veliahd olan kardeşi Harun Reşid, İslâm Devletinin başına Halife-Sultan oldu ve kendisine biat edildi. Harun Reşid halife olduğu gün, oğlu Me'mûn dünyaya geldi. Böylece iki sevinci birden yaşamış oldu. Annesi "*ummu veled*", yani cariye olan Harun Reşid'e biat edildiğinde 22 yaşındaydı[170].

Harun Reşid, devlet adamlığı, dindarlığı, tevazusu ve ehl-i küfr'e karşı takındığı tavizsiz tutumuyla tarihe geçmiş ünlü bir Sultan-Halifedir. Harun Reşid halife olur olmaz, Yahya b. Hâlid el-Bermekî'yi vezir tayin ederek ona yüzüğünü uzattı ve şöyle dedi: Ben halkın bütün işlerini sana bağladım. Nasıl uygun görüyorsan, ona öyle davran; dilediğini azlet, dilediğini tayin et![171]

Harun Reşid halife olduğunda, Ömer b. Abdulaziz Medine valisiydi. Muhtemelen Halife el-Hâdî zamanında, Hz. Ali'nin torunu Hüseyin b. Ali ile Abbasiler arasındaki çatışmalarda pasif olmasından dolayı, Ömer b. Abdulaziz'i Medine valiliğinden azletti[172]. Aynı sene Tarsus'un imarını da Ferec et-Turkî'ye havale etti[173].

170 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 106.
171 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108.
172 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 108.
173 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 108-109.

Hilâfete gelir gelmez, Hacca gitti; Mekke'de ve Medine'de Müslümanlara büyük ikramlarda bulundu[174]. Daha sonra Bağdad'a döndü ve babası el-Mehdî'nin Masbezân'da bulunan kabrine giderek, orada da Müslümanlara paralar dağıttı ve bunu, her sene kutlanan bir adet hâline getirdi[175].

Dindarlığı yanında, İslâm devlet başkanlığının şartlarından birisi olan cömertliği de dillere destan olmuş bir sultandır Harun Reşid... İslâm ahkâmına titizlikle riayet eder, taviz vermemeye çalışır, bol bol sadaka dağıtırdı.

Hilafete geldiği sene, onun Horasan'daki valisine karşı çıkan Türk Beyi Talikan'a karşı bir ordu gönderdi ve yapılan savaşta Talikân öldürüldü[176].

Kendisi de âlim olduğu için ilme ve ilim adamlarına değer vermiş ve bu siyasetinden dolayı da, Abbasi Devletinin belki de en başarılı ve İslâmi çizgiye en yakın olan sultanlarından biri olmuştur. Sık sık âlimleri ziyaret eder, bilhassa Fudayl b. 'İyâd adındaki âlimin ayağına kadar giderdi[177]. Onun vaaz ve derslerini dinleyerek istifade eder ve bu derslerin tesirinde kalarak da ağlardı[178].

Harun Reşid özellikle Hâdîs'e önem verir, onun hafife alınmasına asla tahammül etmezdi. Bir gün âlimlerden biri Hâdîs okudu. Orada, günümüz Sünnet düşmanlarına benzeyen birisi, Hâdîs'de geçen bir lafzı hafife alınca, Harun Reşid, "çabuk kılıcımı verin!" dedi[179]. Harun Reşid'in bu davranışı, onun ilme karşı takındığı menfi bir tutumdan ziyade, Hâdîs konusundaki ciddiyetinden kaynaklanıyordu. Çünkü ona göre Hz. Peygamber(s.a.s.)'in Sünneti'ni hafife alan Müs-

174 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 109.
175 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 407.
176 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 407.
177 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 284.
178 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 331.
179 Hatîbu'l-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, XIV, 7-8.

lüman değildi. Ve bu yaptığı son derece müsbet bir tavırdı. Bu gün ortalığı boş bulan yarı âlim Müslüman(!)lar, her şeyi halletmişler gibi ve de etraflarında bu kadar yanlışlık varken onlar Sünnet'e saldırıyorlar, Buhari'yi eleştiriyorlar, sahabeyi yerden yere vuruyorlar! Çünkü bu kolay bir Müslümanlıktır ve de yaptıkları İslâm düşmanlarının hoşuna gitmektedir.

El-Bermekî devletin hâkimi

Yukarıda da bir nebze arz ettiğimiz gibi, Harun Reşid iktidara gelip, kendisine halife olarak biat edilince, hemen Yahya b. Halid el-Bermekî'yi çağırtarak onu kendisine vezir, yâni Başbakan yaptı ve hilâfet mührünü de ona teslim etti[180]. Hatta bununla da yetinmeyerek, hicri 178. yılda hilâfetin bütün işlerini ona havale etti[181]. Harun Reşid, Bermekîlerden olan Yahya'yı kendisine vezir yapınca ona şöyle dedi:

- Milletin idâresini sana veriyorum. O konudaki mesuliyeti boynumdan çıkarıp, senin boynuna geçirdim. Onun için istediğini tayin et, istemediğini de azlet![182] Muhtemelen Harun Reşid'in bu tutumundan dolayı bu döneme *Bermekîler* dönemi de denir.

Dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: İbn Kesir'in rivayetine göre[183] Harun Reşid, Yahya b. Halid'i vezir tayin edince ona, devletin bütün işlerinde annesi Hayzeran'la istişare etmesini, zira bütün işlerdeki istişare makamının o olduğunu söylemiş![184] Yâni, öyle anlaşılıyor ki, bir bakıma devlet, daha Harun Reşid'in ağabeyi el-Hâdi zamanından beri onların annesi olan bu kadının elindeydi. Kendisi

180 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 348.
181 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 171.
182 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 160; Muhammed Bek el-Huderî, *ed-Devletu'l-'Abbasiyetu*, s. 111.
183 *el-Bidâye*, X, 161.
184 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 161; Muhammed Bek el-Huderî, *ed-Devletu'l-'Abbasiyetu*, s. 111.

bir cariye olan bu kabiliyetli kadın, yâni Hayzeran, böylece ölünceye kadar faal bir şekilde devlet yönetiminde bulunmuş. Fakat tarihi gelişmeler öyle gösteriyor ki, hernekadar Harun Reşid, annesi için bu imtiyazı tanıdıysa da, gerçek iktidar Bermekî Yahya'nın elindeydi.

Dindar bir Halife olan Harun Reşid, cihada çıkmayı da kendisi için ilke edinmişti. O, cihadsız İslâm'ın yaşayamayacağını biliyor, adeta at sırtından inmiyordu. Ve bu cihadında Resûlullah(s.a.s)'in bir Hâdîs-i şerifini kendisine rehber edinmişti ki, o Hâdîsi her hatırlayışında hıçkıra hıçkıra ağlardı.

Cihad'ın adetâ anahtarı olan o hadis-i şerifte şöyle buyuruyor Hz. Peygamber(s.a.s):

"Ben, Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi ve bunun hep böyle devam etmesini isterdim!"[185] İşte bu ilkeyi kendisine rehber edindiği içindir ki o, cihaddan geri durmuyordu.

Harun Reşid, bir sene Hacc'a, diğer sene de cihada gitmeyi itiyat hâline getirmişti.[186] Tarihçi Diyarbekrî, Moğultay tarihinden naklettiğine göre, Harun Reşid sekiz defa cihada, dokuz defa da Hacc'a gitmiştir.

İslâm'ı kendi nefsinde tatbik ederek tebliğini yapmaya çalışan Harun Reşid için Şair Ebû'l-Meali el-Kilâbî haklı olarak şöyle demiştir:

"Seninle karşılaşmayı arzu eden,

Yâ Haremeyn[187]de, yâ da en uzak bir tepede, cihâd ederken bulur.

Düşman toprağında küheylân sırtında,

İslâm ülkesinde de deve sırtındasın sen"[188].

185 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 285.
186 Diyarbekrî, *Hamîs*, II,331.
187 Kâ'be ve Medine'deki Peygamber Mescidi.
188 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 283.

İlim ehlini seven, onlarla sohbet edip, istifade etmekten zevk alan Harun Reşid, din'in laubali tavırlarla ele alınıp, konuşulmasına tahammül edemezdi.

Döneminin yaygın mezhebi olan Mu'tezile'ye iltifat etmemiş hatta, Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesini yayan Bişr el-Merisî hakkında, "elime geçirirsem onu öldürürüm" bile demiştir[189].

Değişik bir yapıya sahip olan Harun Reşid, dini konuları anlatırken israfını, günahlarını düşünür, nefsi için ağlardı. Bununla beraber, övülmekten de hoşlanırdı. Hatta İmâm Suyutî, onun, kendisini övenlere hediyeler verdiğini dahi rivayet etmektedir ki[190], böyle bir özelliği Harun Reşid gibi birisinin şahsiyetiyle bağdaştırmak zordur. Mamafih böyle insanlar yok değildir. Çok büyük mücâdeleler verdiklerini bildiğimiz nice kişiler vardır ki, tıpkı Harun Reşid gibi övülmekten hoşlanırlar.

Tarsus şehri kuruluyor

Hicri 171 yılında Harun Reşid, Tarsus şehrinin kurulmasını emretti[191]. Şehre beş giriş kapısı, etrafına da 87 tane burç yaptırdı. Şehrin ortasında bir su akıyor, üzerinde köprüler bulunuyordu[192].

Saltanat Rejimi devam ediyor

Hicri 175. senede Harun Reşid, beş yaşındaki oğlu el-Emin'i veliahd tayin ederek[193] saltanat geleneği olan yönetimin babadan oğula geçmesini devam ettirdi.

189 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 284.
190 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 284.
191 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108.
192 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 410.
193 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 408; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 165. ed-Dineverî'nin rivayetine (*Ahbâru't-Tıvâl*, s. 387) göre bu veliaht tayini H. 174 senesinde ve Harun Reşid'in iki oğlu için yapılmıştır: Muhammedu'l-Emin ve Abdullah el-Me'mûn.

El-Emin'in veliaht tayin edilmesinin anısına büyük törenler yapıldı, halka paralar dağıtıldı.

İmâm Suyuti'nin rivayetine göre[194] Harun Reşid, bu atamayı yaparken, hanımı Zübeyde'nin tesirinde kalmıştır ki, şayet bu rivayet doğruysa, Harun Reşid'in devlet idaresini anlamak gerçekten güçleşir. Nitekim bir taraftan, devletin bütün yetkilerini kendisine tevdi ettiği Yahya b. Halid, diğer taraftan, kendisiyle mutlaka istişare edilmesini emrettiği annesi Hayzeran; beri taraftan gördüğümüz gibi veliahdı seçebilecek yetkiye sahip bulunan hanımı Zübeyde... Durum böyle olunca da, insan ister istemez kendi kendine soruyor: Peki Halife Harun Reşid'in yetkileri nerede? Hicri 186 senesinde Hacca giden Harun Reşid, kendisinden sonra Halife olacak olan oğlu Muhammed'e, yani el-Emîn'e bir ahitname yazdırmış; onu ahitnamedeki o şartlara göre veliahd tayin etmiştir. Muhammed de, tıpkı babası gibi, kendisinden sonra Halife olacak olan kardeşi Me'mûn'a bir ahitname yazdırmıştır. Muhammed de, Me'mûn da, bu ahitnamelerdeki bütün şartlara uyacaklarına dair söz verip yemin etmişlerdir[195]. Harun Reşid oğullarını bu şekilde veliaht tayin edip, yukarıda zikrettiğimiz ahitnameleri[196] kendilerine yazdırdıktan sonra, her ikisini Kâ'be'nin kapısına astı ve Hacc günlerinde onları Müslümanlara okudu. Daha sonra da bu ahitnameleri Kâ'be'nin içine koydu[197].

Hz. Ali torunları ayaklanıyor

Hicri 176. senede, Hz. Ali'nin torunlarından Yahya b. Abdillah, Deylem'de Abbasi Saltanatına karşı ayaklandı. Yahya b. Abdillah'ın bu isyan hareketine birçok Müslüman icabet etti ve onun etrafında

194 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 290.

195 Bu uzun ve ibretli iki ahitnamenin metinleri için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 416-421.

196 Bu ahidnâmelerin metinleri için bk. el-Ezrekî, *Ahbâru Mekke*, I, Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, XIV, 97 vd.

197 Ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 387; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 421.

toplandı. Durumu tehlikeli gören Sultan Harun Reşid, ona karşı Fadl b. Yahya adındaki âlimi gönderdi. Fadl, Yahya ile yaptığı konuşmalarla onu ikna ederek ayaklanmadan vazgeçirdi. Hatta o derecede güzel bir barış sağlandı ki, Fadl, Yahya'yı Bağdad'a getirdi[198].

Başta Harun Reşid olmak üzere, Bağdad'ta bulunan bütün Müslümanlar Hz. Ali'nin torunlarına hem saygı gösterdiler, hem de hizmetlerine koştular. Harun Reşid, bununla da yetinmeyerek, kendilerine birçok maddi ikrâmda da bulundu. Böylece, Abbasi ailesi ile Hz. Ali ailesi geçici dahi olsa barışmış oldular. İşte Harun Reşid, bu barışma zeminini hazırlayan Fadl b. Yahya'yı, bilhassa bu harekettteki başarısından dolayı çok takdir ederek ona ikramlarda bulundu[199].

Harun Reşid'in, Hz. Ali'nin torunu Yahya'yı hapsettiği de rivayetler arasındadır[200]. Rivayetler ne olursa olsun, Yahya b. Abdillah, Bağdad'a getirildikten sonra fazla yaşamadı ve yirmi gün sonra vefat etti.

Bir Hâricî çıkışı

Bu senede, yani Hicrî 176. senede Nusaybin'de el-Fadl adındaki Haricî, Nusaybin'deki Müslümanlara zulmederek mallarını aldı; sonra da Dârâ'ya, oradan da Âmid/Diyarbakır ve Erzen[201]'e geçerek oralarda da milletin mallarını alıp Ahlat'a geçti. Ahlat'ta da aynı zulmünü sürdüren bu Haricî, tekrar Nusaybin'e, oradan da Mûsul'a geçti. Ne var ki Haricî Fadl, zulmünde daha ileri gidemedi ve gönderilen ordu tarafından öldürüldü[202]. Aynı sene el-Velid b. Tarîf adında

198 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125.
199 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 167.
200 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 168.
201 *Erzen*, günümüzde Batman'a bağlı olan Beşiri kazası ile Siirt'e bağlı olan Kurtalan kazası arasındaki bir şehirdir ki, bugün bu şehirden sadece bazı harabeler kalmıştır.
202 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 133-134.

başka bir Haricî çıkarak, Nusaybin'den hareketle, Ermenistan'a, oradan Ahlat'a, oradan da Azerbaycan'a kadar olan yerlerde fikirlerini yayıp Müslümanları kendisine bağlamaya çalışmıştır. Ancak Halife Harun Reşid, onun üzerine de bir ordu göndererek fitnesini söndürmüştür[203]. Keza bu senede, Harun Reşid, Kuzey Afrika'daki karışıklıklarla da ilgilenip oraya dirayetli valilerini görevlendirdi[204].

İlme karşı tevazu

Harun Reşid'in âlimlere karşı takındığı tevazu da, haklı olarak şöhretine şöhret katmış; tevazu gösterdikçe âlimler arasında itibarı artmıştır. Hatta bir gün evinde yemek yiyen misafirinin ellerini yıkaması için bizzat kendisi, -misafir farkına varmadan- ibrikten su dökmüş, sonradan misafiri bunun farkına varınca da, bunu ilmine hürmeten yaptığını söylemiştir[205]. Kendi zamanında yaşamış olan ülemadan, maksimum derecede istifade etmiş, onların vefatına da o derecede üzülmüştür.

İmâm Mâlik

Hicri 179. senede, sadece devrinde değil, zamanımıza kadar İslâmi ilimlerin oluşumunda büyük katkıları olan büyük âlim İmâm Malik vefat etti ki, İmâm Şafi'î onun *Muvatta* adlı kitabı için, "Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap" tabirini kullanmıştır[206]. İmâm Şafi'î, onun ilmine çok büyük değer vermiş ve Muvatta'yı okuyup ezberlemiştir.[207]

İmâm Mâlik, üstüne-başına, yâni giyimine fevkalade dikkat eden bir âlimdi. Ders vereceği zaman, önce abdest alır, sakalını tarayıp düzeltir ve vakarlı bir şekilde minderine oturarak dersini verirdi.

203 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 141-143.
204 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 137-141.
205 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 285.
206 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 332.
207 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 164.

Ona, neden böyle davrandığı sorulduğunda, "Ben bu hareketimle, Resûlullah(s.a.s)'in Hadisine verdiğim değeri göstermeye çalışıyorum" derdi[208].

İmâm Mâlik, Medine'de bütün namazları mescitte kılar, cenaze namazlarına katılır, Cumayı kılardı. Fakat ömrünün son yıllarında, kendisinde ârız olan bir hastalıktan dolayı, bütün bunları yapamaz oldu. Hatta evinden bile çıkamıyordu ve bu durumdayken vefat etti; Medine'de Cennetu'l-Baki' mezarlığına defnedildi[209].

İmâm Mâlik, Abbasi Devletinin kurulduğu sırada yapılan zulümlerden dolayı, kendilerine yapılan biatı kâle almayıp, Halife'nin keyfine göre fetva vermediği için Halife Mansûr'un amcası oğlu Ca'fer tarafından kamçılattırılmış; hatta bu işkencelerde kolu yerinden çıkmış, sakat kalmıştır[210].

Harun Reşid, dedesi Mansûr'un aksine İmâm Malik'e özel bir önem verirdi. Ve Muvatta kitabı Harun Reşid için o derecede önemliydi ki, iki oğlu, Emin ve Me'mûn'u, bu değerli kitabı tedris edip öğrenmeleri için ilim uğruna gurbete göndermiştir.

İmâm Şafi'î'nin görüşüne göre İmâm Mâlik'in, Kur'an, Sünnet ve Sahabe hakkındaki bilgisi, Ebû Hanife'den daha üstündü[211].

Erzurum yöresinin fethi

181. senede bizzat halife Harun Reşid, ordusunun başında olduğu halde Erzurum'a kadar gitti ve Safsaf bölgesini fethetti. Aynı sene, komutanlarından Abdulmelik b. Salih de Erzurum'a, oradan da Ankara'ya kadar gazaya gidip fetihlerde bulundu[212].

208 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 135-136.
209 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 136.
210 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 137.
211 İmâm Şafi'î'nin bu konudaki delilleri için bk. İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 136.
212 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 158.

Aynı senede Bizanslılarla Müslümanlar arasında esir değişimi veya fidye karşılığında serbest bırakma usulü ile karşılıklı olarak binlerce esir serbest bırakılmıştır. Rivayetlere göre bu işlem Tarsus'ta, deniz kenarında cereyan etmiş ve her iki taraftan serbest bırakılan esirler adeta bayram yapmışlardır[213].

Gerçek Âlim Abdullah b. Mubârek

Hilâfet makamına genç denebilecek bir yaşta geçen Harun Reşid, bu dezavantajı, etrafına değerli âlimleri toplayarak, ya da hiç olmazsa onlara saygı göstererek kapatmıştır. İşte, Abdullah b. Mubarek de bu büyük âlimlerden bir tanesi, belki en önde gelenlerindendir.

Hicri 181. senede vefat eden Abdullah b. Mubarek, bütün İslâmî ilimlerde temayüz etmiş, muttaki, mütevazı ve mücahid bir âlimdi. O, bilhassa zamanımızda olduğu gibi, sırf ilim yapmak için ilimle uğraşmamış, senelerini verdiği bu ilimle amel ederek, yâni hayatına bu ilmi tatbik ederek örnek insan olmuştur. Nitekim onun bu yoğun ilmî çalışmaları, onu cihaddan alıkoymamış, defalarca Allah yolunda cihada giderek bu yüce ibâdeti de yerine getirmesini bilmiştir. Onun, İslâm için göstermiş olduğu bu gayretleri, haklı olarak bütün Müslümanlar indinde kendisine bir saygı ve ihtiram vesilesi olmuştur.

O, yaşamış olduğu hayatla âdetâ Müslüman âlimlere bir örnek olmuş, gerçek ilmin ve takvanın sembolü hâline gelmiştir: İlim yapmış, para kazanmış ve kazandığı bu paradan Allah yolunda harcamasını bilerek, cömertlik örneği olmuştur. Böyle yaparak da; yâni kazancından, Allah yolunda infâk etmeyenler gibi kendisini, kendi eliyle tehlikeye atmamıştır. Çünkü Kur'an şöyle buyuruyor: "Allah yolunda mallarınızı harcayınız da, (harcamaktan çekinerek) kendi el-

213 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 159.

lerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız!"[214] Ne çare ki, günümüzün pasif Müslümanları tarafından en çok yanlış anlaşılan, daha doğrusu ayetin tamamı okunmadığı için, ters yorumlanan ayetlerden biridir bu ayet. Çünkü kimi Müslümanlar, siz İslâmi gerçeklerden sözetmeye başlayınca, hemen atılıp, "Aman kardeşim bu şekilde konuşup kendini tehlikeye atma! Kur'an'da, 'kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız!' buyruluyor" demektedirler. Onlara göre haksızlıklara ve İslam dışı uygulamalara karşı susulmalı, maaşlar alınmaya devam etmeli ve ses çıkarılmamalıdır!

Ancak, gördüğümüz gibi, ayet Allah yolunda mallarımızı harcamayarak kendimizi tehlikeye atmamamızı emrediyor... Yâni tehlike, susmakta değil, Allah için mal harcamamakta, mücâdele vermemektedir... İşte Abdullah b. Mubarek, zühd ve takvada zirveye çıkmış, bugünkü hocaların bir kısmının yaptığı gibi, menfaat uğruna gerçekleri gizlememiş, iktidarların kölesi olmamış, örnek almamız gereken büyük bir âlimdir.

Abdullah bin Mubarek bir gün Rıkka semtine gitmişti. O sıralarda Harun Reşid de orada bulunuyordu. Abdullah b. Mubarek şehre girince, Müslümanlar mahşeri bir kalabalık hâlinde onu karşılamaya, görmeye koştular. Bu manzarayı sarayın terasından seyreden Harun Reşid'in cariyesi, kalabalığın sebebini sorunca, Harun Reşid de, Horasan ulemâsından Abdullah b. Mubarek adında bir âlimin geldiğini, insanların da onu görmek için koşuştuklarını söyledi. Bunun üzerine cariye Harun Reşid'e şu tarihi cümleyi söyledi:

- İşte gerçek sultan budur; insanları kamçılarla, cop ve sopalarla; polis ve jandarmaların tehdidleriyle toplamaya çalışan Harun Reşid değil![215]

214 K.K. Bakara Sûresi, 195.
215 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 178.

İnsan, ülkenin pek çok yerinde, eksi bilmem kaç derece soğukda, birilerini zorla alkışlatmak için cadde kenarlarına götürülüp saatlerce bekletilen minnacık ilkokul, ortaokul öğrencilerini hatırlarken, bu cariyenin sözlerine hak vermeden edemiyor. Gönüllerin alkışlamadığını, zorla münafıklaştırılan eller alkışlamış, ne çıkar? Neden bu insanlar, hep sevmedikleri tarafından idare edilirler ki? Bu sorunun cevabı Yüce Peygamber(s.a.s)'in şu Hadîs-i şerifinde gizlidir:

"Nasılsanız, öyle idare olunursunuz!"

Abdullah b. Mubarek'in vefat ettiği bu senede, yâni hicri 181. senede İslâmî fütûhât Ankara'ya kadar ulaşmıştı.[216]

* * *

Hicri 182. senede, Harun Reşid'in büyük kadısı Ebû Yusuf vefat etti[217]. İmam Azam Ebû Hanife'nin çalışkan talebelerinden olan Ebû Yusuf, Harun Reşid'in devlet idaresine yardımcı olmuş, onun hem fetva hem de kadılık makamını işgal etmiştir. Aslında onu ilk defa kadılık makamına tayin eden, Halife el-Hâdi'dir. Keza kendisine ilk defa Kâdiu'l-kudâd denen hukukçu da yine Ebû Yusuf'tur[218].

Ebû Yusuf, Harun Reşid'in emrinde çalışmasına rağmen, zannedildiği gibi onun her istediği fetvayı vermemiştir. Bir gün adamın biri Ebû Yusuf'a gelerek, Sultan Harun Reşid'in, kendi bostanına elkoyduğunu, mümkünse bunu geri almak istediğini söyledi. Ebû Yusuf da gidip bu adamın şikâyetini Harun Reşid'e arzetti. Harun Reşid, bu iddia üzerine, "O bostanı babam el-Mehdi satın almıştı" dedi. Sultan böyle ifâde verince, Ebû Yusuf adamı çağırtarak tekrar onun

216 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 177.
217 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 177. İbnu'l-Esîr, bu vefat olayını Hicrî 181. Senede zikrediyor (*el-Kâmil*, C. 6. S. 159).
218 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 180.

ifâdesine başvurdu. Adamcağız, yine bostanın kendisine ait olduğunu söylemesine rağmen, Harun Reşid bostanı vermedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf Harun Reşid'e, bu bostanın kendisine ait olduğuna dair üç defa yemin etmesini; şayet yeminden kaçınırsa, bostanı adama vereceğini söyledi. Harun Reşid de yemin etmeyince, Ebû Yusuf, bostanın adama verilmesi gerektiğine hükmetti ve bostan asıl sahibine geri verildi[219]. Görüldüğü gibi, Ebû Yusuf, Sultan'ın isteğine göre değil, Şeriat'a göre hareket ediyordu.

İmâm Şafii yargılanıyor

Harun Reşid'in hilâfeti döneminde, İmâm Şafii, bir ara Yemen'de görev yaptı. Orada bulunduğu dönemde, hocalığının gereği, vazifesine ek olarak vaazlar veriyor, halkı irşad ediyordu. Fakat tarihin her döneminde olduğu gibi, o dönemde de Devlet'e yaranmak isteyen dalkavuklar ve münâfıklar vardı. İşte bu menfaatperest grup, İmâm'ı çekemediğinden, onu büyük bir iftirayla Harun Reşid'e şikâyet ettiler. Şikâyet konusunun şakaya gelir tarafı yoktu. Çünkü konu gayet ciddi olduğu gibi, aynı zamanda da bir sultan için hayli düşündürücüydü. İsterse bu sultan, Harun Reşid olsun. İddialara göre, İmâm Şafii hilâfete talipti ve sultanların tahammül etmedikleri tek şey de buydu... Nasıl olur da başkaları kendi yerlerine iktidarı almayı kafalarına koyabilirler? Sultanlar bunu düşünmeye bile müsaade etmezler. Nitekim bu iftira duyulur duyulmaz İmâm Şafii prangaya vuruldu ve bir katırın sırtında, Yemen'den, muhakeme edilmek üzere Bağdad'a gönderildi. İmâm Şafii 184 senesinde Bağdad'a getirildi. Yapılan muhakemede İmâm'ın böyle bir düşüncesi olmadığı ortaya çıkınca, Harun Reşid kendisine iltifatta bulundu[220]. Fakat o, Bağdat'ta

219 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 181.
220 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 252.

barınamadı. Mekke'ye, daha sonraları da Mısır'a gitti ve hicri 204 senesinde orada vefat etti.

İmâm Şafi'î'nin şeceresi, Kureyş'in ataları olan Abdi Menâf'ta, Hz. Peygamber(s.a.s)'in şeceresiyle birleşmektedir. Yani ataları itibariyle, Resûlullah(s.a.s)'in akrabasıydı[221].

Dokuz yaşında[222] Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen İmâm Şafi'î, büyük hocalardan ders almış, özellikle İmâm Mâlik'ten istifade ederek, onun el-Muvatta adlı kitabını ezberlemişti[223].

İmâm Şafi'î, dünyada ilk defa hukuk metodolojisini (Usûlu'l-Fıkh) ele alıp inceleyen, bu konuda dersler verip kitap yazan kimsedir. Allah'ın kendisine vermiş olduğu büyük zekâ ve takva sayesinde, daha küçük yaşta en zor olan hukuki meseleleri çözmüş, her âlimin altından kalkamayacağı fetvaları, Kur'an ve Hadis ilimlerine olan vukufiyyetiyle çözmüştür[224].

Ermenilerin Müslüman katliamı

Harun Reşid döneminden önce fethedilmiş olan Ermenistan'da zaman zaman karışıklıklar çıkıyor; Ermeniler, hukuklarına razı olmayarak katliamlarda bulunuyorlardı. Bu katliamların en büyüğü, hicri 183. senede Ermeni Hazer'in başlattığı ve yüz bin kadar Müslümanın katledildiği soykırım hareketidir. Bu katliam sırasında Ermeniler, sadece öldürmekle kalmamış, asırlarca unutulmayan işkence yöntemlerini Müslüman kadın ve çocuklarına uygulamışlardır[225]. Ermenistan'daki karışıklıklar bir türlü dinmiyordu. Harun Reşid, birçok adamını gönderdiyse de durum bir türlü sakinleşmiyordu. Hatta

221 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 163; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
222 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
223 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 164; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
224 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 165.
225 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 288.

Ermeniler, Müslüman kadın ve çocuklarını dahi yakıyorlardır. Nihayet Harun Reşid, gönderdiği komutanlarla, oradaki Müslümanları Ermeni zulmünden kurtardı[226].

Fudayl b. İyâd

Harun Reşid'in adetâ sırdaşı olan büyük zahid ve âlim Fudayl b. İyâd da hicri 187. senede vefat etti. Kendisine Şeyhu'l-Hicaz ve Zâhidu'l-'Asr da denen bu büyük âlim de gerçekten Harun Reşid yönetimi üzerinde etkili olmuş, Harun Reşid de kendisine saygıda kusur etmediği gibi, bu âlimin uyarıları üzerine birçok düşünce ve davranışlarından vazgeçmiştir. Zaten tarih göstermiştir ki, hangi sultan ya da devlet başkanı etrafına cesur ilim adamları toplayıp onların istişareleriyle devletini yönetmişse, o sultan veya devlet başkanı başarılı olmuştur. Kendi başlarına diktatorya kurup, âlimlere değer vermeyenler de, insanlığın hem belâsı, hem de yüz karası olmuşlardır.

Harun Reşid'in Kâfirlere karşı olan tutumu

Hz. Peygamber(s.a.s) zamanında, insanları sömürmekte olan süper devlet Bizans'a karşı sürdürülen cihad hareketi henüz neticelenmemiş, İslâmi tebliğ devam etmekteydi. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler de, iktidarların değişmesiyle yeni ivmeler kazanıyordu. Nitekim hicri 187. senede de Rum *Tekfuru*[227] değişince, Bizans Devleti, İslâm Devleti ile olan antlaşmaları askıya aldı. Rum Tekfuru bununla da yetinmeyerek, Harun Reşid'e hem alaylı, hem de tehdidkâr bir mektup gönderdi ki, o mektubunda şöyle diyordu:

"Bizans Kralı Tekfur'dan, Arab Kralı Harun'a;

226 Bu Ermeni olayları için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, 426-428; İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 163.

227 Arapça eski metinlerde "Nikfûr" olarak geçer. Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185.

"Benden önceki Bizans Kraliçesi, seni kale, kendisini de piyon[228] makamına koymuştu. Bu şekilde kendisini senden aşağı gördüğü için de, mallarının birçoğunu sana göndermişti. Böyle bir hareket, kadınların zayıflığı ve ahmaklıklarındandır. Onun için mektubum sana ulaşır ulaşmaz, onun sana gönderdiği malları derhal geri gönder. Bunu yapmazsan, aramızdaki meseleyi kılıç halledecektir!"[229]

Harun Reşid, Bizans Kralından bu mektubu alınca, adetâ deliye döndü: Bir kâfir devlet başkanı, İslâm Halifesine nasıl böyle bir tehdid savurup, böylesine çirkin mektup yazabilirdi? Harun Reşid o kadar gazaba gelmişti ki, yanında bulunan erkândan hiç kimse onun yüzüne bakamıyor, bir söz söyleyemiyordu[230]. Harun Reşid, daha sonra kalem ve mürekkep isteyerek, Bizans Kralının mektubunun arkasına şunları yazdı[231]:

"Bismillahirrahmanirrahim

Emîru'l-Mu'minin Harun'dan, Bizans köpeği Tekfur'a!

"Ey kâfir olan kadının oğlu, haberin olsun ki mektubunu okudum! Cevabım ise, duyacağın değil, göreceğindir!"[232]

Harun Reşid, bu mektubu yazdıktan hemen sonra, rivayetlere göre[233] de aynı gün Bizans üzerine hareket etti.

İki ordu Hirakl şehrinde karşılaştı ve tarihin büyük meydan savaşlarından birisi oldu. Neticede Allah fethi nasibetti ve Bizans Kralı

228 "Kale" ve "piyon", satranç oyununda birer askerin adıdır. Kalenin hareket kabiliyeti çok olmasına karşın, piyon sadece bir kare ilerleyebilir. Kale gibi geri gelemediği gibi, fazlaca bir fonksiyonu da yoktur.

229 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185.

230 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 288.

231 O zamanlar diplomaside birinin mektubunun arkasına cevabını yazmak, karşısındakine hakaret içindi. Bundan dolayı Harun Reşid, Bizans Kralına bir kâğıt kadar değer vermediğini vurgulamak istiyor.

232 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185. "Cevabım duyacağın değil, göreceğindir!" demek, "cevap olarak bizzat ben geliyorum, ne hâlin varsa gör!" demektir.

233 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185; Suyutî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.288.

Tekfur, İslâm Devleti'ne harac vermeyi kabul ederek, savaşın durmasını istedi. Harun Reşid de bunu kabul ederek, geri döndü[234].

Müslümanların, özellikle İslâm Devletlerinin kâfirlere karşı tavizsiz yaşadıkları dönemlerde, daima aziz olmuşlar, devletleri büyük, insanları adalet içerisinde yaşamışlardır. Fakat ne zaman ki taviz vermeye başlamışlar, o zamanlar devletleri küçülmüş, kendileri de zelil olmuşlardır.

Sanki Harun Reşid, kâfirlere karşı olan davranışlarında daima şu ayeti ölçü alıyordu:

"Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar (yâni onun davasına gönül verenler) da, kâfirlere karşı sert ve tavizsiz, kendi aralarında ise merhametlidirler"[235].

Bermekîler yok ediliyor

Bu senede, yâni hicri 187. senede Harun Reşid, tarihçilerin hâlâ üzerinde ittifak edemedikleri bazı sebeplerden dolayı[236], daha önceleri çok samimi olduğu Cafer b. Yahya'dan başlayarak, Bermekî ailesini âdeta yok edercesine kılıçtan geçirdi[237]. Hâlbuki yukarıda gördüğümüz gibi, Hârun Reşid, Devleti bu Bermek ailesine teslim etmişti. Bazı rivayetlere göre[238], Harun Reşid'in, kendi kadeh arkadaşı olan Cafer'i öldürtmesinin sebebi, kendisine verilen paralarla, Devletin her tarafında sağladığı geniş nüfuzdu. Yâni Harun Reşid, onun böyle bir nüfuzla Hilâfet makamı için tehlike arz edeceğini sezerek, onu katletmiştir. Her hâlukârda, Harun Reşid için çok büyük bir sebep olmalı ki, bu kadar sevdiği, güvendiği, Devleti kendilerine teslim ettiği

234 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 194.

235 K.K. Fetih Sûresi, 29.

236 Bu sebeplerin ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 175 vd.

237 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 422.

238 Mesela bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 189.

Bermekîleri kılıçtan geçirdi. Nitekim Cafer öldürüleceği zaman, celladın sözlerine inanmamış, belki Harun Reşid'in sarhoş olduğu için böyle bir hüküm verdiğini söylemiş ve celladı Harun Reşid'e göndermiştir. Ne var ki Sultan'a giden cellâd, emrin doğru olduğunu öğrenmiş ve Cafer'e gelmiş ve kellesini keserek Harun Reşid'e takdim etmiştir[239]. Ve rivayetler doğruysa[240], Harun Reşid, Cafer'in kellesini kestirerek Bağdad köprülerinden birine asmış; vücudunu da başka köprülerde, halkın görebileceği yerlere astırmıştır.

Cafer'in katli babası Yahya'ya bildirildiğinde şöyle demiştir: Aynı şekilde onun[241] oğlu da öldürülecektir! Ona, "memleketin de harabeye çevrildi" denildiğinde de, "onun memleketi de öyle harabeye çevrilecektir" demiştir. Bu olay Harun Reşid'e anlatıldığında, o da şöyle demiştir: Dediğinin olacağından korkarım. Çünkü ne söylendiyse, mutlaka onun tevilini bulmuştur![242]

Cafer'in katlinden sonra, bütün Bermekîler öldürülerek, daha önce kendilerine verilmiş olan mallar da geri alındı. Fakat çok gariptir ki Harun Reşid, daha sonraki senelerde, Bermekîler'e yaptığına pişman olmuş, her vesileyle, Bermekîlerden sonra dünyanın kendisine zindan olduğunu, lezzetinin kalmadığını ifâde etmiştir[243].

Harun Reşid hilâfetinin ilk yıllarında, Devletin en yetkilisi olan Yahya b. Halid el-Bermekî de, Harun Reşid'in hışmından kurtulamadı ve oğlu Fadl'la birlikte hapse atıldı[244]. Yahya el-Bermekî senelerce hapisten çıkma ümidiyle yaşamasına rağmen, böyle bir lütufla karşılaşmadı ve hicri 191. senede hapiste ruhunu teslim etti[245].

239 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 190.
240 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 178.
241 Yani Harun Reşid'in.
242 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 179.
243 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 192.
244 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 178.
245 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 333.

Aynı sene Harun Reşid, kendi akıl hocalarından olan Abdulmelik b. Salih'i de hapse attırdı. Kendisine, bu hareketinin yanlış olduğunu, Abdulmelik'in kendisine nasihatlerde bulunmasından başka bir tehlikesinin bulunmadığı söylendiyse de, o Abdulmelik'in, dersleriyle iki oğlunun arasını bozabileceğini söylemiş ve Abdulmelik'i hapse attırmıştır[246]. Abdulmelik, Harun Reşid'in vefatına kadar hapiste kaldı. Harun'un yerine geçen oğlu el-Emîn ise, babasının hapse attırdığı bu zatı hapisten çıkartıp, onu Şam valiliğine atadı[247].

Saltanatlar böyledir. sultanlar, saltanatlarının geleceği için gerektiğinde zulmeder ve yaptıkları zulmü çok iyi bildikleri için korkar, başlarına nelerin gelebileceğini düşünür, zulümlerine kesintisiz devam ederler. İşte Harun Reşid de, tıpkı bütün sultanlar gibi, kendi saltanatına karşı en ufak bir hareketi affetmiyor, en şiddetli bir şekilde cezalandırıyordu[248].

Harun Reşid, üçüncü oğlunu da veliaht tayin ediyor

Hicretin 189. senesinde Harun Reşid, Rey seferine çıktı. Karmâsin'e varınca, orada el-Me'mûn'dan sonra oğlu el-Kâsım'ı veliaht tayin etti. El-Kâsım'ın veliaht tayin edilmesi, ağabeyi Me'mûn'un veliahtlığa tayininden altı sene sonra olmuştur[249].

Zemzem Kuyusu derinleştiriliyor

Hicri 190. senede büyük bir kuraklık oldu. Öylesine ki, Zemzem kuyusunun suyu da hayli azaldı. Bunun üzerine kuyu daha da derinleştirilerek, Müslümanların ihtiyaçları temin edildi. Böylece Zemzem Kuyusu ilk defa kazılmış oluyordu[250].

246 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 182-183.
247 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 183.
248 Bu cezalandırmaların örnekleri için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 423-424.
249 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 425.
250 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 429.

Süveyş Kanalını açma teşebbüsü

Harun Reşid, Ak Deniz ile Kızıl Deniz arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak için, bugünkü Süveyş Kanalı projesini geliştirmiş, fakat böyle bir projenin Bizans saldırılarını kolaylaştıracağı düşüncesiyle, daha sonra bundan vazgeçmiştir[251]. O dönemde bile Bizans devleti, Hacc için Hicaz'a gelmek isteyen hacılara mani oluyor, Batılı Müslümanların diğer Müslümanlarla görüşmelerini engelliyordu.

Harun Reşid'in ölümü

Halife Harun Reşid, zaman zaman Başkanı bulunduğu İslâm Devletinin değişik bölgelerini de gezer, oraların ihtiyaçlarını görürdü. İşte bu gayeyle, Hicri 193. senede Horasan bölgesine gidip, daha sonra Tus şehrine geçti. O bölgeyi keşfetmekte iken yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etti[252] ve Tus şehrinde defnedildi[253]. Harun Reşid vefat ettiğinde 46 yaşındaydı[254].

Harun Reşid'in hilâfeti yirmi üç sene devam etti.

Devlet Başkanı olmasına, devletinin, o dönem devletlerinin en zengini olmasına rağmen Harun Reşid, zühd hayatı yaşamaya gayret ederdi. O, bu şekilde yaşayabilmenin sırrını ulema ile olan yakın ilişki içinde olmaktan geçtiğini düşünürdü. Onlara, devlet idaresi hakkında olduğu gibi, dini meselelerde de sık sık sorular yöneltir, ulema

251 Suyuti, a.g.e. s.286. Suyuti, bu rivayeti Mes'ûdi'nin *Murûcu'z-Zeheb* adlı kitabından naklediyor. Daha fazla ayrıntı buluruz diye *Murûc*'a baktık fakat ilâve bir şey bulamadık.

252 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 430.

253 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 21; Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 333. Rivayetlere göre Harun Reşid, vefat etmeden senelerce önce vefat edeceği yerin vasfını hatta toprağının rengini ve mezarını rüyasında görmüş; vefat senesinde Tus'a gidince de aynı toprağı görmüş ve yakınındakilere, burayı rüyada gördüğünü ve burada öleceğini söylemiş; fazla zaman geçmeden de orada vefat etmiştir. (Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 212-213).

254 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 430.

da onun samimiyetinden şüphe etmedikleri için onu uyarmaktan çekinmezlerdi. Şu Hâdise ne kadar manidâr:

Bir gün Harun Reşid, âlim arkadaşlarıyla otururken, susadı ve su istedi. Kendisine bir tas su getirildiğinde, yanında oturan ulemadan Semmak, ona: Biraz bekle; bu tas sudan mahrum bırakılacak olursan, onu kaça satın almak istersin? dedi. Harun Reşid: Mülkümün yarısıyla! diye cevap verdi. Bunun üzerine Semmak,"şimdi suyu iç" dedi. Harun Reşid suyu içtikten sonra, Semmak yine sordu: Yâ Emîre'l-mu'minin, içtiğin suyu bedeninden atman gerektiğinde, buna mani olunsa, o idrarı dışarı atmak için ne verirdin? Harun Reşid bu soruya karşılık şu cevabı verdi: "Mülkümün tamamını verirdim!" Bunun üzerine Âlim Semmak ona şunu söyledi:

"İşte şunu iyi bil ki, bir iktidarın değeri, bir içimlik su ile bedenden dışarı atılması gereken bir idrar kadardır!" Bunun üzerine Harun ağladı, ağladı, ağladı...[255]

Değerlendirme

Harun Reşid, Abbasi döneminin en muttaki, en zahid ve en âlim olan sultanlarından birisidir. Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, o ibadet'le cihad'ı, ilim'le sohbeti beraber yürütmesini bilmiş bir sultandır[256]. Ne varki o, buna rağmen bir sultandı ve saltanatın kurallarını çiğneyemedi. Kendinden önceki sultanlar gibi, o da veliahdlık müessesesinin varlığını devam ettirdi; hem de bir oğlu yetmiyormuş gibi, veliahd seçtiği el-Emin adındaki oğlunun yanısıra, ondan sonra veliahd olmak üzere hicri 182. senesinde diğer oğullarından önce el-Me'mun'u daha sonra da Mu'temin'i seçti.[257]

255 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* C. 6. S. 219; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ,* s, 293.
256 Dini yaşantısının ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* C. 6. S. 217.
257 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ,* s, 290.

Bütün sofuluğuna rağmen, maalesef Harun Reşid de, yanından dalkavuk şairleri ve eğlence adamlarını uzaklaştıramadı. Böyle olunca da bu yolda lüzumsuz ve de günâh harcamalarda bulundu. Hilâfete geldikten bir kaç sene sonra şarap içmeye başlayan Harun Reşid, maalesef itibarını yitirdi; dalkavuk şairler, yardakçı saray adamları onu sarhoş edip keseler dolusu altınları aşırıp durdular. O kadar iyi hasletlerinin yanında, şarap içmesi, hiç de İslâm Devlet Başkanlığı adına affedilebilecek bir hareket değildi. Gerçi Harun Reşid çok zengindi. Fakat bu zenginlik, onun devlet başkanı olmasından kaynaklanıyordu ve bu paraları istediği gibi harcayamazdı. Fakat harcadı. Şair Mervân b. Ebi Hafsa'ya, yazdığı bir kaside'den dolayı beş bin dinar, bir cübbe, tavla'sındaki güzel atlarından bir at ve bunların yanında, saymak istemediğimiz daha bir çok hediye verdi[258]. Bütün bunlar ne için ve kime veriliyordu; düşünmek lâzım!

Harun Reşid'in görevlilerini ve yakın mesai arkadaşlarını sayan tarihçilerin, bunlar yanında, "şarkıcısı da İbrahim el-Mevsalî'ydi"[259] demeleri gerçekten dikkat çekicidir. Sanki devlet protokolünde müzisyenlerin de yer aldığını göstermektedir.

Onunla ilgili nakledilen şu anekdot da saltanatın ne kadar zalimlikler içerdiğini de göstermektedir: Harun Reşid, Bermekîlerden kadeh arkadaşı Cafer'i öldürttükten sonra, onun cariyesi olan Fetine'yi çağırtarak, şarkı söylemesini emretti. Cariye şarkı söylemek istemedi. Bunun üzerine öfkelenen Harun Reşid, cariyenin öldürülmesini emretti. Onu öldürmek istemeyen cellad, "kızım bir şeyler söyle de kurtul" diye kulağına fısıldayınca, zavallı cariye can havliyle, fakat yine de Sultan'ın hoşlanmayacağı şeyler mırıldanmaya başladı. Onun bu hareketine iyice kızan Harun Reşid, elinden ud'u alarak kafasında

258 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 217; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 286.
259 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 332.

parçaladı. Kan-ter içinde kalan biçare cariye üç gün sonra dayanamayarak öldü gitti[260]. Peki, İslâm adına nasıl anlayalım böylesi hareketleri? İşin garibi şu ki, tarihçilerimiz, bu gibi olayları çok normalmiş gibi nakllediyorlar. Esas anlamakta zorlandığımız şey de budur! Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen, "Keşke bütün sultanlar hiç olmazsa onun gibi, şahsi hataları yanında, Allah için mücâdeleler de verseydi" demek geliyor içimizden... Çünkü Harun Reşid'in İslâm uğruna yaptığı mücâdele, katıldığı cihad, ilme verdiği değer, küçümsenmemesi gereken hususiyetleridir ve umarız ki Allah, bunlardan dolayı onun diğer günahlarını affeder...

260 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 192.

El-Emîn'in Saltanat Dönemi (Hicri 193-198)

Harun Reşid'in vefatından sonra, İslâm Devlet Başkanlığını, veliahd olan oğlu Muhammedu'l-Emin üstlendi. El-Emin'e, Hicri 193 tarihinde, babası Harun Reşid'in Tûs şehrinde vefat ettiği günde biat edildi. Fakat genel biati, Bağdat'a gelerek orada aldı[261].

El-Emin, Bağdat'ta kendisine biat edildiği günü takip eden Cuma günü minbere çıkıp uzun bir hutbe okudu. Bu hutbesinde, önce Allah'a hamd, Resûlü'ne salavat getirdikten sonra, babası Harun'un Müslümanların iyiliği için yaptıklarını anlattı ve kendisinin de aynı şekilde hareket etmek istediğini ifade etti[262]. Ancak, tarihçi Ya'kûbî[263] ilginç bir rivayet naklediyor ki, buna başka yerde rastlamadık ve de sebebini çözemedik. Bu rivayete göre, el-Emin halife olur olmaz Hacca gitmek istedi. Fakat yanında bulunan büyük âlim el-Fadl b. Rebî', el-Emin'e, babası Harun'un, kendisinden sonra hiçbir Abbasi Halifesinin Hacca gitmemesini vasiyet ettiğini söyleyince, gitmekten vazgeçti ve annesini Hacca gönderdi.

Halife el-Emin, hilafete gelir gelmez, babası zamanında hapse konmuş birçok kimseyi hapisten çıkartıp, onlara büyük yardımlarda

261 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 433.
262 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 434.
263 Bk. *Tarih*, II, 434.

bulundu. Fakat bu sefer kendisi de bazı kimseleri hapse attırdı ki bunlar ölünceye dek orada kaldılar[264]. Bu gibi hareketler, saltanatların tabii kurallarıydı. Tıpkı günümüzdeki *"demokratik saltanatlar"*ın her iktidar değişikliğinde uyguladıkları hukuk dışı muameleler gibi...

Tarihçiler, cesaret ve kültür yapısını anlatarak bitiremedikleri el-Emin'in, kötü sıfatlarını da şöyle sıralıyorlar[265]: Edeb ve fazileti yanında, tedbirsiz, müsrif, siyasi düşünceleri zayıf, kafası çalışmaz ve idareciliğe yaramayan bir kişiliğe sahipti.

İşte bu çocuksu yapısından dolayıdır ki, hilâfet için kendisine biat edilişinin ertesi günü, Mansûr Sarayı'nın önünde top oynamak için bir saha yapılması emrini verdi[266].

Halife el-Emîn ile kardeşi Me'mûn'un arası açılıyor

Zaman zaman aslan avına çıktığı da rivayet edilen el-Emin, hilâfete gelişinden bir sene sonra, Harun Reşid'in veliahd olarak seçmiş olduğu el-Kasım'ı veliahdlıktan azletti. İşte onun bu hareketi, onunla, kardeşi Me'mun'un arasının açılmasına sebep oldu. Nitekim kardeşi el-Kasım'ın veliahdlıktan azledildiğini duyan Me'mun, muhtemelen kendisinin de aynı akibete uğrayacağından korktuğu için, Halife ile olan bütün ilişkilerini kestiği gibi, onun adını dahi paralardan kaldırdı. Bir müddet sonra da Me'mun'un korktuğu başına geldi. Çünkü oğlu Mûsa'yı veliahd tayin eden el-Emin, Me'mun'a bir elçi göndererek, oğlu Mûsa'yı veliahdlıkta kendi önüne geçirmesini söyledi. Fakat Me'mun, Halife el-Emin'in bu teklifini kabul etmedi. Üstelik Halife'nin elçisi de gizlice Me'mun'a biat etti ve Bağdad'a döndükten sonra da, Me'mun'a Irak'tan haberler göndermeye başladı.

264 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 434.
265 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 297.
266 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 297.

Me'mun'un kendisini dinlemediğini gören Halife el-Emin, Harun Reşid'in içinde Me'mun'un veliahdlığı yazılı olan ve Kâ'be'de muhafaza edilen kâğıdı getirterek yırttı ve Me'mun'un veliahdlığına son verdi.

Bu hareketinin normal olmadığını, hatta kendisine zarar vereceğini, muhtemelen biat edenlerin biatlarını dahi geri alabileceklerini ikaz eden Huzeyme b. Hazim'i dinlemeyen Halife-Sultan, kararında ısrar ederek, Hicrî 194 senesinde[267] kardeşi Me'mun'u veliahtlıktan hal'etti ve onun yerine, *daha annesinden süt emmekte olan oğlu* Mûsa'yı veliahd tayin etti[268].

Halife'nin böyle yersiz hareketlerde bulunmasının sebebi, onun veziri, yani Başbakanı konumunda olan el-Fadl b. Rebî' idi[269]. Yoksa el-Emîn'in böyle bir şey yapmaya niyeti yoktu. Zaten çoğu kez Devlet Başkanlarını yoldan çıkaranlar, ya bakanları, ya da kendilerine yakın olan din adamlarıdırlar. Bunun için değil midir ki şair, Halife el-Emin için şöyle diyor:

Birleşince Vezirin telkinleri'yle Sultan'ın fıskı ve müsteşarın cehli,

Yerlebir ettiler o yüce Hilâfeti![270]

Me'mûn, veliahdlıktan alındığına kanaat getirince, kendisine "Müslümanların İmâmı" adını vererek, Horasan'da halifeliğini ilân etti.

Me'mûn'un bu şekilde davrandığını gören Halife el-Emin, Ali b. İsa komutasındaki bir orduyu onun üzerine gönderdi. Me'mun da, bu orduya karşı Tahir b. Huseyn komutasında bir ordu çıkardı. Birbirleriyle karşılaşıp savaşan bu iki Müslüman ordudan birçok kişi yok

267 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 227.
268 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 298.
269 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 227.
270 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 298.

yere, iki kardeşin saltanat ihtirasları yüzünden canından oldu. Neticede Me'mûn'un ordusu Emîn'in taraftarlarının ordusunu yenerek, ordu komutanı olan Ali b. İsâ'nın kafasını kestiler ve Me'mûn'a gönderdiler[271]. Halife Emin ve kardeşi Me'mun saraylarında oturuyor, Müslümanlar onların saltanatları için savaşıp ölüyorlardı. İşte bunlar saltanat ihtirasının ürünleriydi.

Hicrî 195. Senede, sultan-Halife el-Emîn, kendisine biat etmeyen kardeşi Me'mûn'un ismini paraların üzerinden çıkarttırarak onları geçersiz hale getirdi[272].

Neticede, Me'mûn'un ordusu galip geldi ve Emin'in komutanının kafası kesilerek Me'mun'a getirildi.

Me'mun'un bu başarısından sonra da Horasan bölgesinde kendisine Halife olarak biat edildi.

Haber Bağdad'ta Halife Emin'e geldiğinde, o Dicle kenarında balık avlıyordu[273]. Komutanının kafasının kesildiğini, ordusunun yenildiğini öğrenen Emin, kardeşi Me'mun'u hal'ettiğine pişman oldu amma, bu pişmanlık işe yaramadı. Bir süt çocuğunun veliahdlığı yüzünden binlerce Müslümanın kanı döküldükten sonra Halife(!)'nin pişmanlığı ne işe yarar ki? Emin ile kardeşi Me'mûn arasındaki bu çatışmalar uzun bir müddet devam etti.

Sultan-Halife el-Emîn, ordusunun bu şekilde yenilmesi üzerine Horasan üzerine 20.000 kişilik bir ordu daha gönderdi[274]. El-Emîn'in bu yeni ordusu Hemedân'a kadar gidip orayı kuşattı. Fakat yapılan savaşta binlerce Müslüman öldürüldükten sonra, el-Emîn'in komutanı

271 Boş yere Müslümanlar arasında cereyan eden bu savaşların ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 239-246.
272 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 239.
273 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 245.
274 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 246.

olan Abdurrahman, Me'mûn'un komutanı olan Tahir'e teslim oldu[275]. Böylece Halife el-Emîn bir darbe daha yemiş oldu. Aynı sene, yani Hicrî 195. Senede Halife el-Emin'in şairi Ebû Nuvvâs da öldü[276].

Hicrî 196. senede el-Emîn, Me'mûn'un komutanı olan Tahir'e karşı bir ordu gönderdiyse de, bu ordu savaşamadan geri döndü. Artık Me'mûn'un adı, Emîru'l-Mu'minin olarak zikredilmeye başlanmış, el-Emîn'in etrafındaki daire her gün biraz daha daralmaya başlamıştı[277].

Halife, her gün biraz daha oyun ve eğlenceye dalıyor, kardeşi Me'mun'un gücü artıyor ve bir çok bölgede duruma hâkim oluyordu. Nitekim bir müddet sonra Haremeyn dediğimiz Mekke-Medine bölgesi de Me'mûn'a biat etti. Emin'in durumu ise her gün daha da kötüye gidiyor, eğlencesine ayırdığı Devlet hazinesi boşalıyordu.

El-Emîn'in hall'edilmesi

Bu olumsuzlukların tabii sonucu olarak da Bağdad'ta Halife el-Emin'e bağlı kalan Müslümanlar da sefalete düştükleri için onu terketmeye başladılar. Me'mun'a bağlı askerlerin muhasarası sonunda, Bağdad'ın birçok yeri harabeye dönüştü. Mancınık gülleleri delik-deşik ediyordu saray ve malikâne duvarlarını...

Me'mûn'un Bağdad üzerine gönderdiği komutanı el-Hüseyn b. Ali, Bağdat'ta köprübaşını tuttuktan sonra, el-Emin'i hal'ettiğini ilan ederek, Müslümanları Me'mûn için biate çağırdı. Her iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar olduktan sonra el-Emin, içinde bulunduğu saraydan çıkartılarak annesi Zübeyde ile birlikte başka bir saraya hapsedildi. Fakat daha sonra Bağdat'taki Müslümanlar Me'mûn'un

275 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 246-247.
276 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 251.
277 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 255-257.

komutanı el-Hüseyn'e karşı birleşerek savaştılar ve el-Hüseyn'i esir ederek el-Emin'i de, elindeki zinciri kırarak hürriyetine kavuşturdular; yani tekrar Hilâfet makamına oturttular. Sonra da kaçmaya teşebbüs eden el-Hüseyn'i bulup katlettiler[278]. Bu arada da Me'mûn'un komutanı olan Tahir, değişik şehirleri istila edip Me'mûn'a biat ettiriyordu[279]. Nihayet Mekke ve Medine'deki Müslümanlar da aynı senede, yani Hicrî 196. senede Me'mûn'a biat ettiler.

Me'mûn'un komutanı Tâhir, el-Emin'i hedef alıyor

İslam ülkesinin bölgelerini teker teker Me'mûn'a biat ettiren Tahir, nihayet Bağdad üzerine yürüdü. El-Emin büyük paralar harcayarak Tahir'in ordusuna karşı bir ordu gönderdiyse de, bu ordu fazla dayanamayıp Tahir'in ordusuna yenildi. Bunun üzerineTahir, ordusunu el-Emin'in bulunduğu yere sevk etti. Tahir'in bu şekilde ilerleyen ordusu nihayet Bağdad'a varıp orayı kuşattı[280].

Bağdad'ın muhasarası on beş ay sürdü[281]. Artık Halife Emin yalnız kalmıştı. En yakınları bile onu terketmiş, yapacak birşeyi kalmamıştı. Kendisini kurtarmak için her çareye başvuruyor fakat bir ilerleme kaydedemiyordu. Sarayları yıkıyor, bağları bahçeleri yakıyordu. Onu kuşatmış olan Tahir'e gelince, o da aynı şeyleri yapıyordu: Bağdad yıkılıyor, Bağdad yakılıyordu[282]. Kaçabilenler, her şeylerini feda edip kaçıyorlardı ki bu konuda yüzlerce şiir kaleme alınmıştır[283]. Zaten günümüze gelinceye kadar Bağdad'ın kaderi hep böyle olmadı mı? Kâh Müslümanlar yakıp yıkıyor, kâh emperyalist Batı Dünyası...

278 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 260-261.
279 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 262-265.
280 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 271.
281 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 299.
282 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 271.
283 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 273-275.

Nihâyet el-Emin çoluk-çocuğunu alarak el-Mansûr şehrine kaçtı[284]. Fakat orada da bir rahat bulamadı. İbrahim b. Mehdi adında biri, onun bu durumunu şöyle anlatıyor:

"Ben Mansûr şehrinde, el-Emin'le beraber bulunuyordum. Bir gece beni çağırttı. Yanına vardığımda, bana şöyle dedi: Bu gecenin güzelliğine ne dersin? Gökteki ay'ın güzelliğine ve Dicle'deki yankısına baksana... Beraber içmeye ne dersin? Ben de, 'nasıl istersen' dedim ve içmeye başladık. Daha sonra bir cariye çağırtarak, ona şarkı söylemesini emretti; o cariye de şunları söyledi:

Köpek eniğinin bile yardımcıları seninkinden çoktur ki,

Kana bulaşmış kuyruğu dahi seninkinden temizdir [285].

Bu şarkıyı beğenmeyen el-Emin, cariyeye başka şarkılar söylemesini emretti. Fakat cariye, onu daha fazla sinirlendiren şarkılar söylemeye devam edince, el-Emin, "Allah sana lanet etsin! Sen başka şarkılar bilmiyor musun?" diye bağırmaya başladı."

İşte sultan-halifeler, İslâm devlet başkanları böyle rezil oluyorlardı cariyelerin elinde... Çünkü böyle olmalarına rağmen, bu gün hâlâ onların bu İslam dışı davranışlarını anlatamıyoruz Müslümanlara. Çünkü Müslümanlar, o denli şartlanmışlar ki bir türlü kurtulamıyorlar saltanat düşüncesinden. Bu gün dahi bu düşüncenin izlerini görmek mümkündür. "Ecdadımız" deyip, göz yumuyorlar bu tür serkeşliklere ve olan İslâm'a ve Müslümanlara oluyor tabi...

Müslümanlar, sultan-halife ve kardeşinin saltanatı için birbirlerini öldürürlerken, Sultan, Dicle kenarında, ay ışığında oturmuş romantizmi yaşıyor, şarap alemleri yapıyordu!

Bu hâdiseden iki gece sonra el-Emin, saklandığı yerde bulunarak öldürüldü ve kellesi kardeşi Me'mun'a gönderildi[286]. Me'mun,

284 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280.
285 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280-281; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 299.
286 Bu iğrenç olayın ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 282-288.

kardeşinin kesik başını görünce üzülmüş, hatta rivayetlere göre ağlamıştır[287]. Fakat onun bu üzüntüsü fayda vermeyecekti, o dahi saltanat kanununa boyun eğmişti.

İşte, Devlet hazinelerini eğlenceye, av partilerine, hayvanat bahçelerine sarfederek çarçur eden Emin'in sonu böyle oldu. Oysa güçlü olduğu dönemlerde kendisini öven şairlere sayısız hediyeler veriyor, Devleti âdetâ dalkavukların merkezi hâline getiriyordu[288].

Şairler devleti sömürüyor

Böylesi saltanatlarda, devleti en çok sömürenler, dalkavuk şairlerdi. En diktatör sultanlar bile, şairlerin riya dolu övgüleri karşısında yumuşuyor, devletin hazinesinden onlara keselerle paralar akıtıyorlardı. İşte, bu şekilde Halife Emin'i sömüren şairlerden birisi de Abdullah b. Teymi idi. Emin'e yaptığı övgülerden dolayı keselerle altın sahibi olmuş, gününü gün etmişti. Emin öldürülünce, Me'mun'un yanına gitti. Me'mun, İbn Teymi'nin öldürülen Halifenin şairi olduğunu bildiği için önce onu kabul etmek istemedi; fakat bu dalkavuk şair onu övücü şiirler söylemeye başlayınca, Me'mun yumuşadı ve onu on bin dirhemle mükâfatlandırdı[289].

Halife Emin zamanında yaşayan imtiyazlı şairlerden birisi de meşhur *Ebû Nuvvâs*'dı. Şiirinin yanında şarab içmekle de ün yapmış olan Ebû Nuvvas, sadece o günün sultanları yanında değil, bugünkü İslâm ve Müslüman düşmanı sultanlar yanında da ululanan bir şairdi. Nitekim Müslümanlara yaptığı zulümle Hülâgu'yu geçen Saddam'ın Bağdad'ında bile en büyük ve lüks caddelerden birinin adı da Ebû Nuvvâs'dı.

287 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 291.
288 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280 vd.
289 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 302-303.

İşte şairler böyle sömürüyorlardı Sultan-Halifeleri... Onlar için Emin öldürülmüş, yerine Me'mun gelmiş; hiç farketmez. Yeter ki, ceplerine keseler dolsun, yeter ki ikbâlleri devam etsin!

Hicrî 198'de öldürüldüğünde 27 yaşında olan Halife Emin, kendi adına ilk defa minberlerde hutbe okutan sultan olarak da tarihe geçmiştir[290].

290 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 304.

El-Me'mûn Dönemi (Hicri 198-218)

Yukarıda gördüğümüz gibi Me'mun, kardeşi Emin'i öldürttükten sonra, onun yerine Abbasi Devletinin başına geçerek Halife oldu. Me'mun, saltanatı boyunca yaptığı değişik icraatlardan dolayı, İslâm Tarihi'nde kendisinden en çok bahsedilen sultanlardan birisi olmuştur. Hilâfeti için kendisine biat edildikten sonra minbere çıkıp, halka karşı yürüteceği siyaseti anlattı. Yaptığı bu konuşmada, Allah rızasını her şeyin üzerinde tutacağını, kimseye zulmetmeyeceğini, kimin ne hakkı varsa vereceğini ve şahsi duygularına göre hükmetmeyeceğini vadetti[291].

Küçük yaşta iken ilmi tedrisata başlamış olan Me'mun, devrinin birçok meşhur âliminden ders okumuştu. Fıkıh'da, Arap edebiyatı'nda, tarih'de kendisini yetiştiren Me'mun, büyük yaşlara gelince, Müslümanlar arasında yeni yaygınlaşmaya başlayan felsefeyi de okuyarak o dalda meşhur oldu. Onun felsefe ile bu kadar yakından ilgilenmesi de kendisini Mu'tezile mezhebine yaklaştırdı.

Abbasoğulları içerisinde ilme en çok değer veren ve bu konuda kendisini de yetiştiren Halife, Me'mun'dur. Onun saygı gösterdiği bu ilim, kendisini gerçekten Halifelere, devlet başkanlarına yakışan

291 Bu uzun konuşmanın ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târih*, II, 438.

makamlara getirmiş, ona haklı olduğu ünü sağlamıştı. O, ilimde olduğu kadar, siyasette ve askeri sahadaki bilgisiyle de meşhurdu. Me'mun, sadece ilim yapmış olmak için ilim yapmıyor, edindiği bu ilmiyle de amel ediyordu.

İbn Tabâ Tabâ el-'Alevî hareketi

Hilâfete gelen el-Me'mûn, kendisi için o kadar mücâdele edip, bir bakıma onun hilâfete gelmesine en büyük yardımı yapmış olan Tahir'i görevden alıp, onun yerine el-Hasan b. Sehl adında birisini getirince, Tahir'in taraftarları, özellikle de Hz. Ali'nin soyundan gelen Ebû Abdullah Muhammed -ki daha ziyade *İbn Tabâ Tabâ* olarak bilinir-, Halife el-Me'mûn'a karşı, Hz. Peygamber(s.a.s)'in Ehl-i Beyt'inden olan *er-Rıdâ* için biat toplamaya başladı[292]. İbn Tabâ Tabâ'nın komutanı Ebû's-Serâyâ adında birisiydi. İbn Tabâ Tabâ aniden ölünce, Ebû's-Serâyâ bir bakıma kendisini onun halefi sayarak hareketi sürdürmeye devam etti. Hatta bu yüzden, Ebû's-Serâyâ'nın İbn Tabâ Tabâ'yı zehirlettiği şayiası çıktı[293]. Kısa zamanda genişleyen bu hareket birçok bölgede taraftar buldu ve insanlar er-Rıdâ'nın etrafında toplanmaya başladı. Hareket öyle genişledi ki, Ebû's-Serâyâ'nın emriyle Kufe'de, üzerinde ayet-i kerimeler yazılı olan yeni paralar bile basıldı[294]. Halife el-Me'mûn'a karşı yürütülen bu hareket öylesine tehlikeli bir boyut aldı ki, artık devlet İslâmî cihatla değil, isyancı Müslümanlarla uğraşır hâle geldi. Ve bu harekete karşı da yeni hareketler zuhur etti ve bu gruplar arasında yapılan üstünlük(!) savaşlarında binlerce Müslüman yok yere öldü[295]. Durmadan ilerleyen

292 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 302.
293 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 13. S. 43.
294 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 305; Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 13, s. 44.
295 Bu karışıklıkların ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 445-450; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 303-320.

Ebû's-Serâyâ'nın askerleri, nihayet Mekke üzerine gidip, orayı da ele geçirdiler. Halife el-Me'mûn'un Mekke valisi Davûd ise, bu gelen işgalcilere karşı hiçbir şey yapamadı[296]. Halife Me'mûn'un saltanatı da henüz oturmadığı için bu karışıklıklara karşı fazla bir şey yapamıyor, Bağdad'a gidip devletin merkezine yerleşmeye çalışıyordu. Neticede, kuvvetleri azalan Ebû's-Serâyâ, Halife el-Me'mûn'un gönderdiği kuvvetlere dayanamadı ve Hicri 191 senesinde öldürüldü[297]. Aynı senede, adeta devlet içinde devlet rolünü oynayan, Halife el-Me'mûn ile kardeşi el-Emin arasındaki hadiselerde büyük rol oynamış olan *Herseme* de öldürüldü[298].

Me'mun'un Şiiliği

Me'mun'un en büyük özelliklerinden birisi de onun Şia'ya yaklaşmış olması, Şia'ya sempati duymasıdır. Nitekim o, bu sempatiyle kalmamış, Hicri 201 senesinde kardeşi el-Mu'temin'i veliahdlıktan hal'ederek, onun yerine Şii imamlarından olan meşhur Ca'fer Sadık'ın torunu Rıza Ali b. Mûsa Kazım'ı tayin etmiştir[299]. Hatta Me'mun, şiiliğinde o kadar ileri gitti ki, onun kendisini bile azlederek Hilâfet'e Ali Rıza'yı getireceği rivayeti yayıldı. Nitekim esas adı Ali b. Mûsa olan bu zata Rıza lakabını veren de Me'mûn'dur[300]. Me'mun, bununla da yetinmeyerek, Abbasi paralarını kendi adına değil, Ali Rıza adına bastırdı ve kızını da onunla evlendirdi[301]. Şiiler daha ziyade yeşil giyindikleri için Me'mun da bir genelge yayınlayarak halka, siyah giyinmeye son verip, bundan böyle yeşil giyinmeyi emretti.

296 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 13. S. 44.
297 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 13. S. 47.
298 Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. 13. S. 49.
299 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 307. Ayrıca bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 451.
300 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 307.
301 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 307.

Me'mun'un bu tasarrufları Abbasoğullarına ağır geldiği için İbrahim b. Mehdi'ye biat ederek, ayaklandılar. Bu isyancılara karşı Me'mun bir ordu çıkardı ve saltanat yüzünden Müslümanlar arasında yine kanlı savaşlar başladı. İbrahim b.Mehdi'nin isyanı iki sene kadar sürdü. Saltanat savaşlarının devam ettiği bu sıralarda, yâni 203. senede Ali Rıza vefat etti[302]. Bunun üzerine Me'mun isyancılara, isyanlarının sebebinin Ali Rıza'nın veliahdlığı olduğunu, Ali Rıza da öldüğü için böyle bir problemin kalmadığını bildirdi. Me'mun'un bu hareketi üzerine İbrahim b. Mehdi yalnız kaldı ve bu gizliliğini sekiz sene sürdürdü.

Bu hâdiseler cereyan ettiğinde Bağdad'ta bulunmayan Me'mun, 204 senesinde oraya gelip Abbasoğullarıyla görüştü. Yapılan konuşmalardan sonra, anlaşmaya varıldı. Abbasoğullarının teklifi üzerine de Me'mun, tekrar siyah elbise giyimine de izin verilmesini, yeşil elbise giyme zorunluluğunun kaldırılmasını kabul etti[303].

Hicri 210. senede, Halife Me'mun, dillere destan olan düğününü yaptı. Aslında bu satırlar arasında Me'munun düğününden sözetmeye lüzum yoktur. Ne var ki saltanat kapitalizmini (sömürüsünü dememek için) göstermek için bunu zikrediyoruz. Çünkü kitaplarımız[304] bu düğünde harcanmış olan milyarlarca paranın hikâyesini anlatmakla bitiremiyor, Müslümanların paralarını bu şekilde çarçur etmek bir marifetmiş gibi, ballandıra ballandıra naklediyorlar.

Halife Me'mun, bu şaşaalı düğününden bir sene sonra, yâni 211 senesinde bir genelge yayınlayarak, Hz. Peygamber(s.a.s)'den sonra insanların en hayırlısının, Hz. Ali olduğunu ilân etti[305].

302 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 453.
303 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 307.
304 Mesela Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 308.
305 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 308.

Hicri 212. senede Halife Me'mun, yukarıdaki görüşlere ilâveten, Halku'l-Kur'an, yâni Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini ortaya attı ki, onun bu hareketi, insanları kendisinden soğuttu. Fakat ortalığın karışacağını sezmesi üzerine, 218. seneye kadar bu Mu'tezilî fikirlerini açığa vurmadı[306].

Fetih hareketleri devam ediyor

Halife Me'mun, bir taraftan saltanatını güçlendirirken, diğer yandan da askeri cihadı devam ettiriyordu. O zamanın süper devletlerinden İran yıkılmış olduğu için artık bütün hamleler Bizans'a karşı yapılıyordu.

Me'mun, sadece asker göndermekle kalmıyor, bizzat bu ordularının başında cihada iştirak ediyordu. Bu gayeyle, H.215 senesinde Bizans üzerine yürüyerek, Ankara'yı fethetti[307]. Ankara dışında da birçok yeri fetheden el-Me'mûn, daha sonra da Şam'a geçti. Oradaki devlet işlerini yoluna koyduktan sonra tekrar Bizans üzerine yürüdü. Ertesi sene, yani H.216. senede, Müslüman akınlarına daha fazla dayanamayan Bizans kralı, 7.000 Müslüman esiri serbest bırakarak, 100.000 dinarla Halife el-Me'mûn'a gönderdi[308]. El-Me'mûn da onlarca kale ve yerleşim merkezini fethederek, tekrar Şam'a; oradan da Mısır'a geçti[309] ki, o, bu ülkeye giden ilk Abbasi Sultanı oluyordu[310]. El-Me'mûn bir müddet Mısır'da kalıp oradaki isyanları bastırdıktan sonra Şam'a döndü.

Mısır'da, Firavunlar döneminden kalan mezarlar olan Piramitler vardı. Halife Me'mûn Mısır'a gidince, merakını gidermek için esrarengiz olan bu piramitlerden bir tanensinin kapısını bulmak üzere

306 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 308.
307 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 465.
308 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 465.
309 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 466.
310 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 308.

açtırmış ve piramidin inşaatında kullanılan kaygan geçiti ortaya çıkarmıştır[311].

Mihne dönemi başlıyor

Hicri 218. senede Halife Me'mun, Mu'tezile mezhebini adeta Devletin resmi mezhebi olarak kabul ederek, Müslümanların, özellikle âlimlerin, bu mezheb ilkelerini benimsemelerini zorunlu kıldı. Bu yetmiyormuş gibi, insanları Mu'tezile mezhebinden imtihan etmeye başladı[312]. İşte Me'mun, bu görüşlerini gerçekleştirmek için, bütün valilerine genelgeler göndererek, ulemâ'yı toplayıp onları Mu'tezile mezheb ve itikadına göre imtihan etmelerini emretti, kabul etmeyenleri de katlettirdi[313]. Me'mûn'a göre Kur'an'ın mahlûk olmadığına inananlar kâfirdiler[314].

Me'mûn bu konudaki düşünce ve inanışlarının tatbiki için Bağdad valisine şu emirnâmeyi gönderdi:

"Emiru'l-mu'minin, halkın cehaletini, dini bilmediklerini, bu yüzden de sapıklığa girdiklerini öğrendi. Bu insanlar Yaratıcı ile yaratıkları birbirinden ayıramaz oldular; öyle ki Allah'la, O'nun Kur'an vasıtasiyle indirdiklerini aynı seviyeye getirdiler. Bunun neticesi olarak da, Kur'an'ın kadîmı olduğunu, yani Allah tarafından yaratılmadığını ileri sürdüler. OysakiAllah şöyle buyuruyor: "Biz Arapça bir Kur'an yaptık"[315]. O'nun yaptığı her şey, O'nun yarattığı şeylerdir. Yine Allah buyuruyor: "O, karanlıkları ve nur'u yaptı"[316]. "Biz böylece sana,

311 Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, I, 40.
312 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 468; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 308. Mihne üzerine geniş bilgi için bk. Mihne süreci ve İslâmî ilimlere etkisi, Ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara, 2012.
313 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 423.
314 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 468.
315 K.K. Zuhruf Sûresi, 3.
316 K.K. En'âm Sûresi, 1.

daha önce geçmiş olanların haberlerini anlatıyoruz"[317], bununla da yarattığı şeyleri anlatıyor. Yine Allah şöyle buyuruyor: "Hükümleri ayetlerle kondu sonra açıklandı"[318], böylece Allah Kitabı'nın hükümlerini koyan, onu açıklayandır; dolayısiyle Allah, Kitabı'nı yaratandır. Bu şekilde ortaya çıkanlar, daha sonra Sünnet'e sığındılar ve kendilerini Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat[319] sayarak; kendileri dışında kalanları da Ehlu'l-bâtıli ve'l-kufri diye adlandırdılar. Daha sonra da bu görüşlerini yayarak, cahilleri yoldan çıkardılar. İşte bunlar, Tevhid'den nasibini alamamış olan ve Ümmet'in en şerlileri olan kimselerdir. Cahil oldukları kadar da yalancı olan bu kimselerin dili de İblis dili gibidir. Onun için Tevhid'den uzak kalanlar, yollarını şaşırmış olan sefihlerdir. İnsanların en yalancı olanları, Allah'ı ve O'nun vahyi'ni yalanlayanlardır. Onun için orada bulunan âlimleri, fakihleri topla ve benim mektubumu onlara oku! Sonra da onları imtihan et, akidelerini öğren, ve yaratılanlar hakkında neler düşündüklerini sor....."[320]

Aralarında meşhur tarihçi el-Vakidi'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd[321], Yahya b. Mu'in ve Ebû Hayseme gibi zatlar imtihan edildiler; fakat rivayetlere göre[322] bunlar, takiyye yaparak esas görüşlerini sakladılar. Fakat daha sonra aralarında Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu birçok ulema, bu konuda sorguya çekildi; işkenceye uğradı[323].

Bunu müteakip, Halife Me'mûn, Mu'tezile mezhebini yerleştirmek için ulema ve fukahaya baskıyı arttırdı ve Kur'an'ın mahlûk

317 K.K. Tâhâ Sûresi, 99.

318 K.K. Hûd Sûresi, 1.

319 Bu 'Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat' tabiri daha sonra ' Ehlu's-Sunne ve'l-cemaa' şeklini almıştır.

320 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 309; ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 30-31.

321 Hicri 230 senesinde vefat eden İbn Sa'd, *Tabakât* adlı kitabıyla meşhurdur.

322 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 423; Suyutî, a.g.e. s. 310.

323 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 424.

olup-olmadığı hakkında bir çok yersiz münakaşaya ve münazaralara sebebiyet verdi. Me'mûn, bu hareketi o kadar ileri götürdü ki, "Kur'an mahlûk değildir" diyenleri müşrik sayıyor ve valilerine böyle düşünenlerin kafalarının kesilerek kendisine gönderilmesini emrediyordu[324]. İslâm'ın ve Müslümanların sayısız meseleleri ve sosyal problemleri yanında, Halife'nin böyle lüzumsuz işlerle uğraşması, birçok insanın kanına girmesi, gerçekten üzücüdür[325]. Onun için biz bu konu üzerinde daha fazla durmuyoruz. Şu kadarını ilâve edelim ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, Ahmed b. Hanbel de bu *mihne*'den çeken ulemadandı[326].

Hicri 218 senesinde Halife Me'mun, cihada gittiği Bizans topraklarında hastalanarak öldü. Ölmeden önce ancak şunları diyebildi:

Ey hiçbir zaman ölmeyecek olan! Ölmekte olana merhamet et![327]

Me'mûn'un cenazesi, oralara yakın İslâm beldesi olan Tarsus'a götürüldü ve orada defnedildi[328]. Bugüne kadar onun mezarı Tarsus'taki bir camide, mütevazı bir şekilde muhafaza edilmiştir.

Kısa Değerlendirme

Abbasi Halifesi Me'mun, iktidarının başlangıcında Şiiliği, sonlarında da Mu'tezili fikirleriyle meşhurdur. Mu'tezili fikirlerden dolayı Müslümanlara baskı olan Mihne'nin öncülüğünü yapmış, fakat saltanatından asla taviz vermemiştir. Bu saltanat tantanası, siyasette olduğu gibi, günlük yaşamda da devam etmiştir. Nitekim Me'mûn, Müslümanları, "Kur'an mahlûktur" demedikleri için 'itikadları sağlam değil' diye katlederken, sarayında son derece lüks içinde yaşıyor,

324 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 311.
325 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 310-311.
326 Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 425 vd.
327 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 431-432.
328 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 469; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 32.

tarihçilerimizin anlata anlata bitiremedikleri sofralarda yemek yiyordu ki, çeşitleri üç yüzü geçiyordu[329]. Üstelik Me'mun, bütün bu yemeklerin adlarını da biliyordu. Gerçi o, Tıp ve Astronomi'de de üstün bir bilgiye sahipti; fakat onun bu meziyeti, yaşadığı kapitalistçe hayatı onaylamayı gerektirmez.

Halife Me'mûn, Muaviye b. Ebi Sufyân'ın ihdas ettiği "camilerde sultan için *maksûra*" uygulamasına son vermiştir[330]. Faka bu uygulama, daha sonraki saltanat dönemlerinde, özellikle Osmanlı döneminde tekrar uygulanmaya konulmuştur.

329 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 315.
330 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 468.

Mu'tasım Billah Dönemi (Hicri 218-227)

Me'mûn'un vefatından sonra, kardeşi Mu'tasım'a biat edildi. Başlangıçta Mu'tasım'a karşı çıkan bazı gruplar olduysa da, Mu'tasım onların üzerine ordular göndererek asayişi sağlamaya muvaffak oldu[331].

Cesur ve güçlü bir sultan olmasına rağmen, ağabeyi Me'mun gibi âlim değildi. Hatta tarihçilerimiz tarafından "ilimden hiç nasibini almamış" olarak da nitelendirilmiştir."[332] Onun cehaletten ne kadar hoşlandığını anlatmak için şu Hâdise anlatılır:

Mu'tasım'ın babası Harun Reşid onu, eğitim görmesi için bir arkadaşıyla beraber Hoca'ya göndermişti. Her gün beraber derse gittiği bu arkadaşı ölünce, Harun Reşid üzüntüsünü ifâde için, "Yazık oldu arkadaşına, öldü mü?" deyince Mu'tasım babasına şu cevabı verdi: "Evet babacığım, öldü ve dersten kurtuldu!" Bunun üzerine Harun Reşid: "Mademki dersten bu kadar nefret ediyorsun, bırak, okuma!" dedi. Bunun için Mu'tasım, ilmi cehaleti bir yana, okuma-yazmayı da pek beceremiyen biriydi[333].

Suyuti'nin şu değerlendirmesi üzerinde de her halde uzun uzun düşünüp, saltanat belasının ne olduğunu kavramamız lâzım. Şöyle

331 Bu karışıklıkların ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 471-472; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 439.

332 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 334.

333 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 334.

diyor Suyuti: "Mu'tasım'ın iyi tarafları çoktu; bazı fasih deyimleri bildiği gibi, fena sayılmayacak şiirleri de vardı. Ne varki o, sinirlendiği zaman, kimdir demeden, önüne geleni öldürürdü!"

İşte bu şekilde canının istediğini öldürme keyfiyeti, sadece saltanatlarda vardır! Bu saltanatlar, ister klasik, ister modern; ister Devlet bazında, ister küçük feodaller, yâni ağalıklar şeklinde olsun! Ve Müslümanlar şunu iyi bilmelidir ki, ister klasik olsun ister modern, saltanatları meşru görmeye devam ettiğimiz müddetçe, gerçek İslâm'ı bulmak mümkün olmaz!

Acem krallarına benzemekten zevkalan, yürüyüşlerinde bile onları taklid eden Mu'tasım, Devlet kademelerine de ilk defa Türkleri sokan sultandır ki, Suyuti, onun Türk hizmetçilerinin sayısını da on bin olarak zikreder[334].

Muhammed b. El-Kâsım el-'Alevî'nin hurucu

Hicri 219 senesinde, Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. El-Kâsım el-'Alevî adında birisi, Horasan taraflarında huruç ederek, kendisini Halife ilan etti ve Müslümanları, kendisine biat etmeye davet etti. Kısa zamanda etrafına birçok kimseyi toplayan Muhammed b. El-Kâsım el-'Alevî'ye karşı Halife el-Mu'tasım, bir kuvvet göndererek onu derdest edip hapsettirdi. Fakat bir gece, Muhammed b. El-Kâsım el-'Alevî, herkesin meşgul olduğu bir Ramazan gecesinde, içinde bulunduğu hapisten kaçarak kayıplara karıştı ve bir daha hiç görünmedi[335].

Mihne devam ediyor

Halife Mu'tasım, tıpkı ağabeyi Me'mun gibi, Mu'tezile mezhebine bağlıydı ve onu Devlet'in resmi mezhebi yaparak, okullarda

334 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 335.
335 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 443.

zoraki olarak bu mezhebin öğretilmesini emretti. Cahil olduğu için, başka mezheblerde bulunanlara tahammül etmek şöyle dursun, onlara işkence yapmaya başladı. Bu konuda ondan en çok işkence gören, Ahmed b. Hanbel'di. Yâni Me'mun'la başlayan mihne dönemi, Mu'tasım zamanında şiddetlenerek devam etmiştir[336]. Ahmed b. Hanbel, defalarca hapse atılmış, kendisine işkence yapılmış ve "Kur'an mahlûktur" demesi için, bizzat Mu'tasım tarafından Hicri 219 veya 220, bir rivayete göre de 221 senesinde kamçılanmıştır[337].

Mu'tasım, Devlet merkezini değiştiriyor

Hicri 220. senede Halife Mu'tasım, Devlet merkezi Bağdad'ı terkederek, yönetimini daha güvencede saydığı, Surre men Rea[338]'ya yerleşti. Tarihçilerin rivayetlerine göre[339], onu böyle davranmaya yönelten faktör, Bağdadlıların Saray'a giren Türklerden rahatsız olmalarıdır. "Çünkü diyor Suyuti: Mu'tasım'ın Semerkand ve civarından getirttiği Türkler imtiyaz sahibi oldular, onlara, altın ve dibâc'tan yapılmış en güzel elbiseler giydirildi. Bu vaziyetleriyle atlarına binip Bağdad sokaklarında gezmeleri Bağdadlıları rahatsız etti. İşte bundan dolayı bir fitne çıkmaması için, Mu'tasım Surre men Rea'ya taşındı"[340]. Bu sırada *Hurremî* olan Babek adında birisi[341] ve Merend şehrinin Kürt beyi İsmet ile Halife Mu'tasım arasında bazı olaylar oldu. Kısaca Babek ve Kürt İsmet, Halife Mu'tasım'ın emirlerine uymuyorlardı.

336 Halku'l-Kur'an konusunda Ahmed b. Hanbel ile Mu'tasım arasında geçen bir münakaşa için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 472.

337 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 445.

338 Daha sonra Samarra olarak bilinen şehrin Hıristiyanlardan satın alınan araziler üzerinde kurulduğu rivayet edilmektedir (bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 473).

339 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 335.

340 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 336. Surre men Rea, daha sonra "*Samarra*" olarak meşhur oldu. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 451-452.

341 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 447 vd.

Her ikisinin üzerine ayrı ayrı güçler gönderilerek, taraftarları katledildi ve kendileri de ağır bir şekilde cezalandırıldılar[342].

H.223 senesinde Bizanslıların 'Ammûriyye'de Müslümanları katliama tabi tutmaları üzerine Halife Mu'tasım bizzat düşman üzerine hareket etti. Fakat kendinden önce de ordular çıkartarak Bizanslıları büyük bir bozguna uğrattı. Hıristiyanların bu şekilde yenildiklerini haber alan Bizans Kralı, Mu'tasım'a haber göndererek, o katliamdan habersiz olduğunu, kendi üzerine olan harekâtı durdurduğu takdirde, hem o işi yapanları teslim edeceğini, hem de külliyetli miktarda mal ve para göndereceğini bildirdi. Fakat Mu'tasım'ın ordusu 'Amûriyye'ye varıp orayı yeniden fethetti ve yapılan savaşta birçok Bizans askeri öldürüldü[343]. Bütün bu olaylar olurken, bir taraftan da Horasan taraflarından gelmiş olan Afşin adında birisi, Abbasî Devletini meşgul ediyor, Halife Mu'tasım'ı zor durumda bırakıyordu[344]. Mu'tasım onun da bir yolunu bularak Afşin'i Surre men Rea'ya getirtip hapsettirdi. Afşin, Hicri 226 senesinde[345] hapisteyken öldü; daha sonra cesedi bir müddet bir direğe bağlandı; bilahare de yakıldı[346].

Fütuhat devam ediyor

Bütün menfi yönlerine rağmen, Halife Mu'tasım da İslâmi fütuhatı devam ettirmiş, onun zamanında birçok Bizans beldesi İslâm topraklarına katılmıştır. Onun zamanında fetihler o kadar arttı ki, Devleti'nde sadece esir askerler değil, esir Krallar da vardı. İşte, Azerbeycan, Taberistan, Taharistan ve Kabil Kralları bunlardan sadece bir kaç tane-

342 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 473-474.
343 Ya'kûbî, *Tarih*, II, 476; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 480 vd.
344 Halife el-Mu'tasım'ı senelerce meşgul eden Afşin olayının ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 456-478.
345 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 517.
346 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 477-478.

sidir[347]. Gönül arzu ediyor ki, bu sultanlar bütün gayretlerini İslâmı tebliğ uğruna harcamış olsunlar, lüzumsuz meselelerle Müslümanları meşgul etmesinler, saltanat uğruna şunu-bunu katletmesinler! Birileri haklı olarak bize dese ki: Onlar günahları yanında bu kadar fetihler de yaptılar; siz ne yapıyorsunuz? Doğrusu, böylesi bir soruya vereceğimiz çok olumlu bir cevabımız yok. Çünkü ya oturmuş keyfimize bakıyor ya da benzeri durumdaki yöneticileri ulu'l-emr olarak kabul edip onlara tabi oluyoruz.

Aynı anda iki İslâm devleti

Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Abbasi Devletinin kurulmasından sonra, Emevilere karşı bir katliam başlatılmış, bu korkunç ve gayr-ı İslâmî *jenosid*'den sadece Abdurrahman kurtulmuş, Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya, yani Endülüs'e sığınmış ve orada Endülüs Emevi Devletini kurmuştu. Bu sürecin sonunda ayrı iki İslâm Devleti oluştu. İşte, Abbasi sultanlarından Mu'tasım, Endülüs üzerine giderek varolan iki Devleti birleştirmek istedi; ancak ömrü vefa etmedi ve bu düşüncesi sonuçsuz kaldı[348]. Bu şekilde iki ayrı İslâm devletinin varlığı, Endülüs Emevilerinin hazin yıkılışına kadar devam edegeldi.

Mu'tasım'ın ölümü ve kısa değerlendirme

Halife Mu'tasım'ın saltanatı dokuz sene kadar sürdü ve hicri 227 senesinde Samarrâ'da[349] vefat etti. Rivayete göre Mu'tasım, ölmeden birkaç gün önce *hacamat* yaptırmış ve muhtemelen o sırada kaptığı bir mikroptan hastalanarak ölmüştür[350]. Tıpkı kendinden önceki sultanlar

347 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 337.
348 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 337.
349 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 35.
350 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 524.

gibi, Mu'tasım da, saltanatın gereği olarak kendisinden sonra halife olmaları için veliahd tayin etmiş, veliahdlık müessesesini devam ettirmiştir. İslâm tarihçileri, sarayın bir günlük yiyecek masrafının bin dinarın üzerine çıktığını naklederler.

Rivayet olunur ki, Mu'tasım, kendisine bir saray yaptırmıştı. Açılışını büyük bir törenle kutlamak için herkesi davet etmişti. Şairleri de tabi... Sarayına büyük bir hayranlıkla girmiş olan Mu'tasım, şairine, sarayı için bir şiir söylemesini emretti. Fakat şair, sarayın güzel olmadığını, belâlara vesile olduğunu söyleyince Mu'tasım kızdı ve milyarlarca dinarın harcandığı bu saray yıkılarak, yerlebir edildi[351]. İşte Müslümanların paraları böyle çarçur ediliyordu sultanlarca, onların saltanat zihniyetlerince...

351 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 337.

El-Vâsık-Billah Dönemi (Hicri 227-232)

Mu'tasım'ın ölümünden sonra, yerine oğlu el-Vâsık-billah, Halife oldu. El-Vâsık'ın annesi *Karatis* adındaki bir Rum cariye idi[352]. Bazılarına göre de Türktü. Bundan dolayıdır ki, babası gibi, o da Devlet'in her tarafına Türkleri yerleştirdi.

Hatta Türklere karşı olan bu teveccühünden dolayı, Hicri 228. senede, yâni saltanata gelişinin ikinci senesinde, Eşnâs adındaki bir Türk'ü yanında yardımcı olmak üzere saltanata getirdi[353]. Onu âdeta ikinci sultan olarak tayin ettikten sonra, kendisine altın ve mücevherlerden yapılmış bir tac da giydirdi[354]. Horasan valiliğine de keza Türk olan *İytak*(?)'ı tayin etti[355]

İsyanlar bitmiyor

Devlet herhangi bir ailenin veya zümrenin elinde olunca ve bu aile ya da zümre dilediğini yaparsa, yani devleti kendi malı gibi kullanırsa, elbette ki aynı nimet(!)i paylaşmak isteyenler, o nimeti ele geçirmek isteyenler olacaktır. Nitekim bütün saltanat dönemlerinde böyle olmuştur. Nitekim Abbasi sultan-Halifesi el-Vâsık'a karşı da

352 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 479; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 528.
353 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 479.
354 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 340; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 9.
355 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 479.

Benu Suleym kabilesi Mekke yakınlarında isyan etti hatta 'Uzeyze adında birisini halife ilan edip ona biat bile ettiler. Bunun üzerine Halife el-Vâsık, bu isyancıların üzerine Boğa adında birisinin komutasında bir ordu göndererek isyanı bastırdı[356]. Ve maalesef bazılarının kaprisleri uğruna yine her iki taraftan yüzlerce masum insan katledildi[357]. Kuzey-Batı'da da, yani Ermenistan bölgesindeki halk da merkeze karşı itaatsizliklerini ilan edince, el-Vâsık onların üzerine de ordular gönderdi.

H.230 senesinde Eşnas ölünce, Halife el-Vâsık onun yerine Horasan valiliğinde bulunan İtak'ı[358] tayin etti.

Mihne bitmek bilmiyor

Halife el-Vâsık, Hicri 231. senede bir genelge yayınlayarak, bütün imâm ve müezzinlerin, Halku'l-Kur'an konusunda imtihan edilmelerini emretti. Ve bu imtihan(!)ın neticesindedir ki, çok sayıda âlim hapsedildi[359] ve büyük Hadis âlimi Ahmed b. Nasr el-Huza'î, "Kur'an mahlûktur" demediği için katledildi.

el-Huza'i, emr-i bi'l- ma'ruf ve nehiy 'ani'l-münker'le meşgul, büyük bir Hadîs âlimiydi. Halife el-Vâsık, onu Bağdad'tan zincirlere vurdurup, Samarra'ya getirtti ve Kur'an'ın mahluk olup olmadığı hakkında onu imtihan etti. el-Huza'î, "Kur'an mahluk değildir" deyince, Halife üzerine yürüdü ve "yalan söylüyorsun" dedi. O büyük şahsiyet sahibi âlim, hiç korkmadan, "esas sen yalan söylüyorsun!" diye bağırdı ve inancından zerre kadar taviz vermedi. Onun bu hareketi üzerine, Halife'nin etrafını sarmış olan dalkavuk hoca-

356 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12.

357 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbi, *Tarih*, II, 480-481.

358 *İtâk* olarak geçen bu isim, Türkçe ses uyumuna daha uygun olan *Aytak* da olabilir.

359 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 482.

lar, ona yaranmak için, "bunun kanı helâldir, kafasının vurulması lâzım" dediler. Bu menfaate dayalı siyasi fetva üzerine, el-Huza'î, Nita' denen işkence aletine yatırılıp, işkence yapıldı. Bu işkenceden sonra da, el-Vâsık, kılıcını alıp, kafasını bizzat kendi eliyle kesti ve bir sırığa geçirterek, en işlek caddede teşhir edilmek üzere Bağdad'a gönderdi. Devlet terörünün boyutlarını temsil eden bu kafa, Halife el-Mutevekkil zamanına kadar bu sırıkta asılı kaldı[360].

Yine bir gün Mu'tezili konularda imtihan edilmek üzere bir adamı zincirlere bağlayıp, el-Vâsık'ın huzuruna getirdiler. Eli-kolu bağlı olan adam şöyle dedi: "Bu iddia ettiğiniz şeyi bana da açıklar mısınız? Sizin söylediklerinizi Resûlullah(s.a.s) biliyor muydu, bilmiyor muydu? Yoksa biliyor da saklıyor muydu? Halbuki o, hiç bir şeyi saklamaz tebliğ ederdi!" Adamcağızın bu sözlerine hayret eden el-Vasık, onu öldürmekten vazgeçti. Hatta rivayete göre[361], bu şahsiyetli âlimin sözleri üzerine el-Vasık, Müslümanları imtihan etmekten vazgeçti. Halife'ye karşı bu şekilde korkusuzca konuşan âlim, büyük Hadîs bilginleri Ebû Davud ve en-Nesâî'nin hocası Abdullah b. Muhammed el-Ezremî'ydi.

Yine el-Vâsık zamanında zincirlere vurularak tevkif edilmiş olan büyük âlim el-Buveytî, atıldığı zindanda Mu'tezili *mihne*'sinden işkence çeke çeke öldü. el-Buveyti, İmâm Şafi'î'nin samimi ilim arkadaşlarından biriydi[362].

Bu mezhebî taassub o kadar ileri götürülmüştü ki, bazan açık açık Şeriat kuralları çiğneniyordu: Hicri 231. senede, İslâm Devleti ile Bizans Devleti arasında esir mübadelesi yapıldı[363]. Mübadele oluna-

360 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 482; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 22-23; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 341.
361 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 342.
362 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 344.
363 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 482.

cak esirlerin sayısı 1.600 kadardı. Mu'tezile terörünü Müslümanların başına belâ eden hocalar'dan İbn Ebi Duâd, şu gayr-ı insani teklifi ortaya attı: Müslüman esirler imtihan edilsin. "Kur'an mahlûktur" diyenler, hem esaretten kurtarılsın, hem de kendilerine iki dinar para verilsin. "Kur'an mahluk değildir" diyenler ise, Bizanslılara esir olarak geri verilsin![364] Hem ilmî hem de karmaşık olan bu meseleyi, zavallı asker ne bilsin? O canını ortaya koyarak Allah yolunda cihada gitmiş, esir olmuş, işkenceler çekmiş... İbn Ebi Duâd gibi hocaların kaprislerini ne bilsinler?

Bu senede, yani H.231. senede Irak'ta Sincâr bölgesinde Haricî isyanları çıktı; bu isyanlar da devlet güçleri tarafından bastırıldı[365].

İşte Devlet'e yaranan hocalar, her dönemde bu şekilde Şeriat'ı çiğnemiş, makam-mevki uğruna nefsî ve indî fetvalar vererek Müslümanların boyunlarını vurdurmuşlardır. Fakat çok şükür ki, her zaman ve her dönemde, kafalarını verme pahasına bile olsa, el-Huza'î gibi hocalar da çıkmış ve onların fedâkarlıkları sayesinde, İslâm bize kadar gelmiştir. Hocalık müessesesi bunun için önemli ve naziktir: Ciddiye alınmazsa insanlar, İslâm adına başka dinler oluştururlar da bunun farkına bile varmazlar. Menfaata dayalı, İktidar'ı elinde bulunduranların ve yardakçılarının saltanatlarını tecviz edip, devam ettiren böylesi *Devlet Dini*, her konuyu, müstevlilerin keyfine göre fetvaya bağlar, din adına gerçek mü'minleri asar dururlar... Saf Müslümanlar da Devletin bu gayr-ı şer'î tasarruflarına bakıp, "Din ve Devlet adına bu adamlar asıldığına göre bunda bir hikmet vardır" deyip, Hikmet müessesesini de katlederler de, farkına bile varmazlar cehaletlerinden! İşte âlimler bozulup şahsiyetlerini kaybedince, böyle altüst oluyor İslâm toplumu...

364 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 344.
365 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbi, *Tarih*, II, 483.

Saltanat, Halife'yi Tâğutlaştırır

Saltanat öylesine bir belâdır ki, ona müptelâ olan en muttakiler bile, bir müddet sonra onun kanunlarını uygulaya uygulaya tağutlaşırlar; kendilerini diğer insanlardan üstün görmeye başlarlar.

Halife el-Vâsık'ın altın ve mücevherlerden yapılmış öyle bir tahterevanı vardı ki, bu ağır taht'ı ancak seksen adam taşıyabiliyordu[366]. Halife(!) hazretleri altın-gümüşten yapılmış taht'a kurulacak, seksen zavallı insan da onu taşıyacaktı. Peki böylesi bir yaşamın, Bizans Krallarının yaşamından farkı nedir? Omuzlarda taşınan Halife, ya da Sultan, insanların boynunda taşınma hakkını nereden alıyordu? Buna rağmen hâlâ birileri çıkıp, "aman ecdadımızdırlar, onlara bir şey söyleme!" diyebilirler. Böyle düşünürsek ne zaman ve nasıl yıkabiliriz Müslümanların beyinlerini sarmış olan saltanat putunu, ilâhlaştırılmış olan Ecdad anlayışını?

el-Vâsık döneminin değerlendirilmesi

el-Vâsık, Hicri 232. senede çok kötü bir hastalığa yakalandı. Öyle ki, hiçbir şekilde rahat edemiyor, tandır gibi bir yere konup etrafında ateşler yakılarak ısıtılmaya çalışılıyordu[367]. Muhtemelen bizim sıtma dediğimiz hastalığa yakalanmış olmalıydı ki üşüyor, ısınamıyordu. Sultan-Halife el-Vâsık, bu durumda olmaktansa, hamal olmayı tercih ettiğini söylüyordu[368]. Bir müddet sonra hayata gözlerini kapayan Halife-Sultan el-Vâsık, ölmeden önce şu mısraları mırıldanıyordu sessizce:

Ölüm konusunda bütün yaratıklar ortaktır,

Hiç biri sağ kalmaz onlardan: ne bir vatandaş ne de bir Kral! [369]

366 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 343.
367 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 36.
368 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 483.
369 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 29; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 343.

el-Vâsık, Abbasoğullarının en çok şiir bilen Halifesiydi ve aynı zamanda büyük bir musikişinastı(!).Dicle üzerinde yaptırmış olduğu dillere destan Doğu ve Batı[370] saraylarında sadece müzik dinlemekten zevk almaz; çok güzel ud da çalardı[371]. İlim konusunda kendisini yetiştirmiş olmasına rağmen, yukarıda gördüğümüz gibi, İbn Ebi Duâd adındaki müfrit Mu'tezili Hoca'ya alet olmaktan kendisini kurtaramamıştır.

Öldüğü zaman her kes onun ölüsünü terkederek, yeni Sultan'a biat etmeye koştu. Şu rivayet doğruysa ne kadar ibret alınacak bir olaydır: el-Vâsık ölünce, her kes yeni Sultan'a koştu. Yeni Halife'ye biat ederek bağlılıklarını göstermek istiyorlardı. O sırada, bir tarla faresi, el-Vâsık'ın terkedilmiş olan cesedine giderek gözlerini yemeye başladı[372].

Rivayete göre ölmek üzere olup yerde sürünürken şöyle yalvarmıştır Allah'a:

Ey mülkü/hâkimiyeti hiçbir zaman bitmeyecek olan!

Mülkü tükenmiş olana merhamet et!

İşte insan: Sonunda sultan da olsa, çoban da olsa, ölüyor, gözlerini fareler yiyebiliyor.

370 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 483.
371 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 343.
372 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 344.

el-Mütevekkil Alallah Dönemi (Hicri 232-247)

Halife el-Vâsık ölünce, onun yerine kardeşi el-Mutevekkil'e biat edildi.

Annesi *Şucâ'* adında[373] Türk[374] bir cariye[375] olan el-Mutevekkil, kendinden önceki dönem siyasetini değiştiren, ağabeyi ve babası tarafından uygulanan *mihne*'yi kaldıran bir sultandır. Kendinden önceki dönemin aksine Hadîs ehline iltifat ederek çalışmalarına neredeyse imkânlar bile hazırladı. Nitekim Hicri 234. senede her tarafa genelgeler göndererek, hiç kimsenin Kur'an konusunda imtihan edilmemesini ve bu yüzden hapse konulmuş olan herkesin salıverilmesini emretti[376]. Hatta onun bu tutumu üzerine, "Sünnet'i ihyâ etti" denilerek kendisine dualarda bulunuldu[377].

Yalancı peygamber

Hicri 235 senesinde Samarra'da, adı Mahmud b. El-Ferec en-Nisâburî adında birisi ortaya çıkıp peygamberlik iddiasında bulundu

373 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 484.
374 İbn Hallikân, *Veffâyâtu'l-A'yân*, I,350.
375 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 346.
376 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 484.
377 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 346.

ve Zulkarneyn olduğunu ilan etti[378]. Tuhaftır ki 27 kişi ona tabi oldu. Zaten ne zaman böyle bir tip ortaya çıksa ve ne kadar mantıksız olursa olsun, mutlaka kendisini kabul eden birilerini bulur! Halife el-Mütevekkil bu yalancı peygamberi ve arkadaşlarını yanına çağırtarak öldürttü ve ona uyanları da hapse attı[379].

Bir yiğit İmam, Ahmed b. Hanbel

Halife Mütevekkil'i Müslümanlar nazarında temize çıkaran esas âmil, onun Ahmed b. Hanbel'e karşı takındığı müsbet tutumdur. Yukarıda gördüğümüz gibi, Abbasoğulları halifeleri, özellikle Mu'tasım, ona işkence yapmış, kendi elleriyle onu dövmüştü. Mütevekkil ise, adeta atalarının kusurlarını örtmek gayesiyle Ahmed b. Hanbel'e iltifat etmiş, hatta bu gayeyle onu Samarra'ya götürtmüştür. Orada bulunduğu sırada, Halife tarafından kendisine verilen bütün paraları kesesiyle beraber fakir ve muhtaçlara dağıtmıştır. Halife Mütevekkil, kendisinden iyice emin olduktan sonra, istememesine rağmen onu Sarayına götürmüş ve oğlu Mu'tez'e dua etmesini rica etmiştir[380]. Saray'da fazla kalamayan İmâm Ahmed b. Hanbel, Hilâfet merkezi olan Samarra'da da kalmak istememiş, Bağdad'a geri dönmeyi arzulamıştır. Çünkü o, Devlet adamlarıyla görüşmek istemiyordu. Hatta onların yemeğini yememek için, Samarra'da bulunduğu 80 gün zarfında oruç tutmuş; saraydan gönderilen yemeklerden yememiştir.

Ahmed b. Hanbel Bağdad'a döndükten sonra, adamın biri Devlet'ten biraz para koparmak için, onun hakkında bir jurnal hazırladı. Bu menfaat adamı, jurnalinde şöyle diyordu: Yâ Emîr'l-Mu'minin, Ahmed b. Hanbel hem atalarına sövüyor, hem de onları *zındıklık*'la suçluyor.

378 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 50.
379 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 50
380 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 339.

Halife Mütevekkil, bu jurnalciye şu cevabı yazdı: Atalarımdan Me'mun, ona haksız yere insanları musallat etti; babam Mu'tasım ise dayak atmaktan başka bir şey bilmeyen ve söyleneni anlamayan biriydi; kardeşim Vâsık ise, onun dediği gibiydi (yâni zındıktı).

Halife Mütevekkil'in bu müsbet tavırlarına rağmen, Ahmed b. Hanbel yine gözlem altında sayılıyordu ve bu haldeyken hicri 241. senede vefat etti[381].

Sultanları anlamak zordur

Halife-Sultan el-Mütevekkil'in *Sünnet*'e karşı olan bu müsbet tutumu yanında, bazı tasarrufları vardı ki, anlamak zordur. Meselâ 235. senede Hıristiyanlara *zunnar* takma mecburiyetini[382] getirdikten bir sene sonra, yâni 236'da Hz. Hüseyin'in kabrinin yıkılmasını, ziyaretinin önlenmesini emretti. Bununla kalmayarak, mezarın yerini tarla haline getirdi[383]. Onun bu konudaki taassubu, önceki mihne dönemini adeta unutturdu. Zira o, Ehl-i Beyt'e düşmanlık konusunda o kadar ileri gitti ki, Bağdadlılar cami duvarlarına onu eleştiren yazılar yazmaya başladılar[384]. Mütevekkil'in bu bağnazlığını göstermesi açısından şu hâdise ne kadar anlamlıdır: Mütevekkil, oğulları el-Mu'tez ile el-Mueyyed'i yetiştirmesi için, Ya'kub b. Sekit adında bir Hoca'yı görevlendirmişti. Bir gün Halife Mütevekkil, oğullarına bakarak İbn Sekit'e şöyle sordu: "Bu iki oğlumu mu çok seviyorsun, Hasan ile

381 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 325-342.

382 Ayrıca el-Mütevekkil'in, gayrımüslimlerin ata binmelerini de yasakladığı rivayet edilmektedir ki böyle bir tasarrufun İslâm'la bağdaşır hiçbir yanı yoktur (Bk. Ya'kûbi, *Tarih*, II, 487; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 52).

383 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 347; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 38.

384 Bu şekilde yazılan şiir ve sloganlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Suyuti,a.g.e. s.347.

Hüseyin'i mi?" Gerçek hoca şahsiyetini üzerinde taşıyan İbn Sekit şu cevabı verdi: "Ben, değil Hasan ile Hüseyn'i; Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber'i bile senin çocuklarından fazla severim!" İbn Sekit'in bu cevabına karşı hiddetlenen Mütevekkil, yanında görevli olan Türklere onu çiğnemeleri emrini verdi. Bu emir üzerine görevliler, canı çıkıncaya kadar, zavallı İbn Sekit'in karnı üzerinde oynayıp durdular[385]. Hatta Mütevekkil'in, bu Hoca'nın dilinin koparılmasını bile emrettiği rivayet edilir. Muhtemelen bu hocanın Ehl-i Beyt konusundaki tutumundan dolayı kendisine, "*rafizî*" deniyordu[386].

Ermenistan olayları

Ermenistan bölgesi Müslümanlar tarafından fethedilmiş, cizye vermeleri karşılığında kendi dinleri üzere istedikleri gibi yaşamalarına müsaade edilmişti. Fakat Ermeniler fırsat buldukça, daha doğrusu Müslümanların devletinin biraz karıştığını anlayınca isyan ediyor, Müslümanların devletini tanımadıklarını ilan ediyorlardı. İşte Halife el-Mütevekkil zamanında da böyle olunca, el-Mütevekkil Ermenistan üzerine bir ordu gönderdi[387]. Ermeni patrikleri tekrar cizye vermeyi kabul ettiler. Müslümanların ordusu da Erzen ve Bitlis üzerinden tekrar Samarra'ya döndü[388].

Müslümanlar da isyan ediyor

Sadece İslâm Devleti'nin vatandaşları olan gayrimüslimler değil, bizzat Müslümanlar da zaman zaman saltanat heveslerine kapılıyor, bunu temin etmek için de merkezdeki Sultan'a isyan ediyorlardı.

385 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 348.
386 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 349.
387 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 58.
388 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 488-489.

İşte H.240 senesinde Humus'ta ve Mûsul'da olan isyanlar bu nevidendi[389].

Esir mübâdelesi

H.241 senesinde Bizans Kralı, Sultan el-Mütevekkil'e birçok hediyeyle birlikte elçiler göndererek, esir değişimi yapmak istediklerini bildirdi. Halifenin de bu isteği kabul etmesi üzerine Tarsus yakınlarında Müslümanlarla Bizanslılar arasında esir değişimi yapıldı[390].

Saraylar yapılıyor

Müslümanlar o dönemde henüz deniz savaşları konusunda fazla deneyimli olmadıkları için, Hicri 238. senede Rum korsanları Dimyat'a çıkıp, şehri yaktıktan sonra, yanlarında çoğu kadın olmak üzere birçok esiri alıp denize açıldılar.

Hicri 242 senesinde İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde zelzeleler oldu ki, bu zelzeleler neticesinde binlerce insan öldü; keza binlerce hayvan telef oldu[391].

Hicri 243 senesinde, Mütevekkil Şam'a gitti. Burası çok hoşuna gittiği için, hemen kendisine orada bir saray yaptırdı[392]. Saltanatın tabiatı böyleydi., Rum korsanlarının Müslüman kadınları alıp kaçırmalarına mani olabilecek bir donanma hazırlamak yerine saraylar yaptırıp eğlenmeyi tercih ediyorlardı.

Saltanatın kuralı buydu: Saraylar, nedimeler, eğlenceler, para israfları. İşte Mütevekkil de en güzel(!) bir şekilde yerine getiriyordu bu kuralları.

389 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 490; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 73, 76.
390 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 490-491; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 76-77.
391 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 491; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 81.
392 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 348.

Tarihçiler, şairlere onun kadar altın dağıtan ikinci bir Halife olmadığını naklederler. Öyle ki kendisi için söylenen bir kasideyi 120.000 altınla ödüllendirdiği rivayet edilir[393]. El-Mütevekkil yaptırdığı saraylara öylesine paralar harcadı ki, tarihçiler bunun miktarını ifade etmekten acizdirler[394].

Hicri 244 senesinde el-Mütevekkil'e, Hz. Peygamber(s.a.s)'e ait olan bir *mızrak* getirildi. Habeşistan Kralı Neceşi bu mızrağı sahabeden Zübeyr b. 'Avvâm'a vermiş; o da bunu Resûlullah(s.a.s)'e hediye etmişti[395].

El-Mütevekkil, Hicri 246 senesinde Samarra'dan, el-Mahuze[396] denen yere taşınarak, orada da dillere destan bir saray yaptırdı ve divanda çalışan bütün görevlileri de oraya getirtti. Bilahare de burayı, el-Ca'feriye adında bir şehir haline getirdi[397].

Veliahdlık Kurumu ölüm getirir

Bütün sultanlar gibi, Mütevekkil de, sırasıyla oğulları Muntasır, Mu'tez ve Mueyyed'i veliahd tayin etmişti. Yâni kendi ölümünden sonra ilk Halife olacak olan, büyük oğlu Muntasır'dı. Beşeri her kurumda kuraldışı hareketler yapılabildiği için, saltanatta da kurallar çiğnenebiliyordu. Çünkü sultanın dediği dedikti. İşte bu imtiyazdan dolayıdır ki, Halife Mütevekkil, -hanımı, yâni Mu'tez'in annesinden dolayı- küçük oğlu Mu'tez'i, veliahdlıkta Muntasır'ın önüne geçirmek istedi. Fakat oğlu Muntasır, babasının bu tasarrufunu kabul etmedi. İşte bu tutumundan dolayı, Mütevekkil her gördüğü yerde Muntasır'a hakaret ediyor, onu tehdid ediyordu. O sırada da bazı olaylardan dolayı,

393 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 349.
394 Bu sarayların ayrıntıları ve harcanan paralar için bk. Ya'kûbi, *Tarih*, II, 491.
395 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 85.
396 İbnu'l-Esîr'e göre "el-Mâhûre" (*el-Kâmil*, VII, 87).
397 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 492.

Türkler de Mütevekkil'e karşı tavır almışlardı. İşte Muntasır bu durumdan yararlanarak Türklerle birleşti ve onlara hazırlattığı bir suikast neticesinde, Hicri 247. senede babası Mütevekkil'i öldürttü[398]; yerine Sultan-Halife oldu. Maktul El-Mütevekkil, daha yeni yaptırmış olduğu, fakat sefasını çekmeden öldürüldüğü el-Ca'feriye şehrinde defnedildi[399].

el-Muntasır-Billah dönemi

Babasını öldürttükten sonra İslâm Devletinin başına sultan olan Muntasır, fazla bir direnişle karşılaşmadı. Öyle anlaşılıyor ki, Ehl-i Beyt'e karşı olan menfi tutumundan dolayı, Müslümanlar Mütevekkil'e iyi bir gözle bakmıyorlardı. İşte bunun içindir ki, babasını öldürtmesine rağmen, hemen Muntasır'a biat ettiler. Mamafih Halife Muntasır da, hilâfete gelir gelmez halkın beklentilerine cevap vererek, Ehl-i Beyt üzerindeki Devlet terörünü kaldırarak onlara ikrâmda bulundu. Yasaklanmış olan Hz. Hüseyn'in kabrini ziyarete tekrar izin verdi. Bütün bunların yanında, İslâm Tarihinde önemli bir yeri olan Fedek arazisini de keza Hz.Hüseyin'in torunlarına vererek Müslümanları hoşnut etti[400].

Bu şekilde kendisine biat edilen el-Muntasır, babasının yeni yaptırmış olduğu el-Ca'feriye şehrini sadece terk etmekle kalmadı; aynı zamanda oradaki her şeyi yıkarak harabeye çevirdi. Devletin merkezini de tekrar Samarra'ya taşıdı[401].

Halife Muntasır, iktidara gelir gelmez, kardeşleri Mu'tez ve Müeyyed'i veliahdlıktan azletti[402] ve Türklere karşı da tavrını değiş-

398 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 492; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 95; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 350; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 41.
399 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 492. Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 98.
400 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 357.
401 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 493.
402 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 493; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 112-113.

tirerek onlara "Halife katilleri" diye sövmeye başladı. Bunun üzerine Türkler, onun tabibi olan İbn Tayfur'a 30.000 dinar vererek, onu zehirlettiler[403]. Oysaki yukarıda gördüğümüz gibi, bizzat kendisi Türklerle anlaşarak babasını öldürtmüştü.

Böylece baba katili olan Muntasır, ancak bir kaç ay saltanat sürebildi ve saltanat kanunlarının kurbanı olarak öldürüldü[404] gitti.

403 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 357.
404 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 493. Bu konudaki çeşitli rivayetler için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 114-115.

El-Mûste'in-Billah Dönemi (Hicri 247-252)

Sultan Muntasır öldürülünce, kuvvet komutanları, özellikle devlette büyük yetkilere sahip olan de Büyük Boğa ile Küçük Boğa adlarındaki Türklerle onların etrafındaki diğer gruplar toplanarak, kendi aralarında istişare ettiler ve Mütevekkil'in kardeşi el-Mûste'in'i Halife tayin ettiler. Gerekçe olarak da, Mütevekkil'in çocuklarının hilâfetlerinin kendileri için hayırlı olmadığını söylediler[405]. Aynı sene Büyük Boğa ölünce, onun yerine oğlu Mûsa, babasının yetkileriyle donatılarak tayin edildi[406].

Tarih kitaplarımızda üzerinde fazla durulmayan bu konu, aslında İslâm Devlet Başkanlığı tarihi açısından çok önem arzetmektedir. Çünkü böylesi bir 'Halife tayini' o tarihe kadar görülmemişti. Saltanatın normal seyri içerisinde, Halife'nin ölümünden sonra, yerine onun veliaht olarak tayin ettiği kimse getirilir ve kendisine biat edilirdi. Burada görüyoruz ki Halifeyi, Kuvvet Komutanları toplanıp tayin ediyorlar. Gerçi öldürülen Halife'nin veliahdı yoktu. Fakat onun veliahdlıktan azletmiş olduğu kardeşi Mu'tez, hapiste olmasına rağmen hâlâ yaşıyordu. İşte Mu'tez'in varlığına rağmen, Komutanlar onun amcası olan el-Mûste'in'i iktidara getirdiler. Mamafih yeni Halife de Abbasi ailesindendi.

405 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 117.
406 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 118.

Yeni sultan, iktidara gelir gelmez, Devlet'te de söz sahibi olan Vasîf ve Boğa adındaki Türkleri öldürttüğü için Samarra'daki Türklerle arası açıldı. Ve orada başına bir şey gelmemesi için merkezi tekrar Bağdad'a taşıdı. Türkler onu bu tasarrufundan vazgeçirmek istedilerse de, o dinlemeyip Bağdad'a yerleşti.

Bağdad'a gelen Türkler, Mûsta'in'in yanına kadar çıkıp yine malmülk istediler. Bunun üzerine Mûsta'in, Türklere her şeyi verdiğini, makamları onlardan esirgemediğini, hatta kendisini ihmâl ederek, onlara verdiğini söyleyince çıkıp gittiler[407].

Fakat Türkler daha sonra, Samarra'da hapiste olan Mu'tez'i çıkarıp, ona Halife olarak biat ettiler ve Mûsta'în'i hal'ettiklerini ilan ettiler. Yeni Halife Mu'tez, bununla da kalmayarak Mûste'în'e karşı bir ordu hazırladı. Bağdadlıların Mûste'in'i desteklemeleri üzerine de aylarca süren iç savaşlar başladı. Bağdat'ta bir saraya sığınmış olan Halife Mûsta'in, kalenin her tarafına, mancınıklarla donatılmış askerlerini yerleştirdi[408]. Bu arada Bağdat'ta Mûsta'in'e giden Türk komutan Küçük Boğa, daha sonra bir yolunu bulup kaçtı ve Mûste'in'e karşı halifeliğini ilan etmiş olan Mu'tez'in yanına gitti[409].

Bağdat üzerine gelen Mu'tez'in güçleri her tarafı sardılar; yapılan savaşta yok yere ve sadece iki kişinin saltanatları uğruna binlerce Müslüman öldü ve bu karışıklıklardan dolayı da kıtlık başgöstererek, Müslümanlar büyük bir darlığa düştüler. Bu arada Horasan'daki Müslümanlar arasında da karışıklıklar devam ediyordu[410]. Halife çocukları saltanat için birbirlerini öldürürlerken, tabii ki halk içerisinde de çatışmalar oluyor, herkes bir makama gelmek için mücâdele veriyordu[411].

407 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 142.
408 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 143-144.
409 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144.
410 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 495.
411 Bu olayların ayrıntıları için bk. Ya'kûbi, *Tarih*, II, 496-497.

Hicri 249 senesinde, Bizanslılarla yapılan savaşta, maalesef binlerce Müslüman askeri şehid oldu ve Bizanslılar galip geldiler[412]. Bu yenilgi üzerine Bağdat'ta karışıklıklar oldu ve "Türkler istedikleri halifeyi öldürüyor, istediklerini de hilafete tayin ediyorlar" diyen bazı Müslümanlar ayaklandı ve bu yüzden ölenler bile oldu[413]. Keza bu senede Devletin mallarını istediği gibi çarçur eden Atamış ve yandaşları öldürüldü. Devletin durumu hiç de iç açıcı değildi ve Sultan-Halife duruma hâkim olamıyordu.

Durumun vehametini gören din âlimleri, Mûste'in'e çıkıp, mücâdelesinin sonunun olmadığını, bu lüzumsuz savaşlarla sadece Müslümanların yok olduğunu; dolayısiyle halifelikten istifa ederek, iktidarı bırakmasını teklif ettiler. Artık kendisi için hiç bir şans kalmadığını gören Mûste'in, bazı şartlarla Hicri 252 senesinde kendisini halifelikten azletti[414]. Bu azlinden sonra Samarra'ya gönderildi. İstifası üzerine kendisine aman verilmiş olmasına rağmen, yeni Halife Mu'tez, Ahmed b. Tulun'a, Mûste'in'i öldürmesini emretti. Fakat İbn Tulun, Halife çocuklarını öldürmeyeceğini söyleyince, bu sefer Mu'tez'in adamlarından Hâcib Said adında birisi giderek otuz bir yaşına gelmiş olan Mûste'in'i boğazladı. Bir rivayete göre de ayağına taş bağlanarak Dicle'ye atıldı[415]. Doğrusunu Allah bilir[416].

412 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VII, 121.
413 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VII, 122.
414 Ya'kûbi, *Tarih,* II, 499; Bağdadî, *Tarihu Bağdad,* II, 123.
415 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VII, 173
416 Olayların ayrıntılari için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VII, 158 vd.

El-Mu'tez Billâh Dönemi (Hicri 252–255)

El-Mu'tez iktidara geldiğinde, iktidara geliş şekli her tarafta bilinmediği için adamlarını oralara göndererek biat aldırdı. Bazı bölgeler ise biat konusunda çekimser kalmalarına rağmen sonunda biat etmek mecburiyetinde kaldılar[417].

19 yaşında iktidara gelen Sultan Mu'tez, önce Halife giysisini değiştirdi. Kendisinden önceki sultanlar gümüşle süslenmiş hilyeler giyerken, Mu'tez altınla süslenmiş olanlarını tercih etti.

Sultan Mu'tez da tıpkı ataları gibi saltanat kurallarının dışına çıkamayıp, canının istediği gibi hareket etmeye başladı. İşte bu keyfiliğin sonucu olarak, hemen kardeşi el-Mueyyed'i veliahdlıktan azlederek, demire vurdurdu. Bir kaç gün sonra da, atılan dayaktan öldü.

Bu dönem Abbasi devletinde Türkler adeta egemen oldukları için neredeyse kendileri de Halife imiş gibi hareket ediyorlardı. Özellikle Boğa adındaki eski bir Türk komutan el-Mu'tez için tehlikeli olmaya başlayınca, el-Mu'tez, Boğa'nın bulunduğu Mûsul bölgesine haber göndererek, Boğa adındaki isyancıyı öldürttü[418]. Oysaki Boğa, daha önce Mu'tez'le birlikte hareket ediyordu. Ama iş menfaate dönüşünce ne dostluk kalıyordu, ne de vefa!

417 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 500-501.

418 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 503. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 186-187.

İdarecileri yoldan çıkaranlar şahsiyetsiz hocalardır

Tarihin hemen bütün dönemlerinde, Devlet idarecilerini yoldan çıkaranlar, onları haksız tasarruflarda bulunmaya sevkedenler, şahsiyet bulamamış olan din adamlarıdırlar. Çünkü idareciler, hocaların tavırlarının yanlış olmadığına, şer'i, yâni hukuki olduklarına inanırlar. Dolayısiyle hocalar gayrı kanuni hareketler yapınca o hareketler kanunileşir ve böylece yanlış bir din anlayışı oluşur. Halife Mu'tez zamanında cereyan etmiş olan şu hâdise, ne kadar manidardır:

Ali b. Harb e't-Taî, bir gün Mu'tez'in huzuruna girince, yere kapanıp secde eder. Kendisine secde edildiğini gören genç Sultan, "Allah'tan başkasına secde edilir mi" diye haklı olarak şaşkınlığını ifade eder. Bunun üzerine dalkavuk Hoca(!), hemen te'vil müessesesini devreye sokarak, hareketinin meşruiyetini şöyle savunur: "Hz. Peygamber(s.a.s), kendisini sevindiren bir şey oldu mu, yâ da sevindirici bir müjde aldı mı, şükür için Allah'a secde ederdi"[419].

Şimdi kafamızı ellerimizin arasına alarak ve de insaflı olarak kendi kendimize soralım: Böylesi bir hareketin İslâmi hiç bir açıklaması olabilir mi? Kendi oğlu yaşında olan Sultan'a secde eden bu Hoca'nın dalkavukluk yapmaktan başka ne gibi bir şükür edası olabilir ki? İşte onun bu hareketinden sonra Sultan, yâni Halife, kendisine secde edilmesini normal karşılayacak, secde etmeyenleri de belki Bizans Kralları gibi kamçılatacaktı! Peki, bunun müsebibleri kim? Tabii ki, iki günlük dünya menfaatları için sultanlara kul olan Hocalar! Günümüzde bile, çeşitli iktidar sahiplerinin İslâm'a ters düşen fetvalarını, Kur'an'ın deyimiyle, ahiretlerini dünya karşılığında satmış olan hocalar vermiyor mu? Ama biz, ibret almak için ne tarih okuyoruz, ne de öğretilmesine tahammül ediyoruz!

419 Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 124.

Sultan Mu'tez, Türklere karşı bağımlı olduğu için onlarla iyi geçinme mecburiyetinde kalıyordu. Fakat bu durum öyle bir raddeye geldi ki artık Türklerin isteklerine cevap veremez oldu. Nitekim çoğunluğu Devletin askeri olan Türkler, erzak paralarını istemeye gelince, Halife Mu'tez, verecek parası olmadığı gibi, kendisine borç verecek birilerini dahi bulamadı ve onun bu hali öldürülmesine sebep oldu[420]. Çünkü Devletin hazinesinin tamamını bu şekilde çarçur etmiş, Devlet parasız kalmıştı. Hatta bu durum karşısında perişan olan Mu'tez, Türklere verecek parası kalmayınca annesinden istedi. Annesinin külliyetli miktarda parası olmasına rağmen oğlu Mu'tez'den esirgedi ve dünya malına olan düşkünlüğü nedeniyle oğlunu ölüme terk etti. Nitekim Mu'tez'den sonra hilâfete gelen Sultan el-Muhtedi zamanında Mu'tez'in annesi saklandığı yerden çıkacak ve bugünün ıstılahlarıyla tirilyonlara varan hazinesi başkalarına verilecekti[421]. İşte bu şekilde Mu'tez, kendisinden istenen parayı veremeyince, Türkler isyan ederek Hilâfet merkezini kuşattılar. Hasta olduğunu söyleyen Mu'tez, ayaklarından tutulmak suretiyle dışarıya sürüklendi ve yaz gününde güneş altında bağlanarak işkence edildi. Bu işkencedeyken de, kendisini Hilafetten hal'etmesi söylendi. Mu'tez'in, itaat etmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı. Daha sonra Bağdat'ta bulunan Muhammed b. Vâsık, Hilâfet merkezinin bulunduğu Samarra'ya getirilerek, el-Muhtedi-Billâh ismiyle kendisine biat edildi[422].

Bu hâdiseden bir kaç gün sonra, Mu'tez hamama götürülerek orada saatlerce terletildi. Ne kadar su istediyse de kendisine verilmedi. Bu işkence saatlerce sürdükten sonra da kendisine karlı bir tas su verildi. Bu suyu içen Mu'tez de oracıkta ciğeri susuzluktan kurumuş olarak

420 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 16.
421 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 46; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 196.
422 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 46.

can verdi[423]. İşte saltanatların sonu buydu. Tarihçimiz İbn Kesir ise, Mu'tez'e birçok işkence yapıldıktan sonra, onun cass denen kireç ocağına atılarak orada öldürüldüğünü yazmaktadır[424].

Bu şekilde perişan bir halde öldürülen Mu'tez'in cenaze namazını da yeni Halife el-Muhtedi-Billâh kıldırdı[425]. Fakat onun saltanatı da fazla sürmedi ve Türkler tarafından öldürüldü; yerine el-Mu'temed 'alallah getirildi[426].

El-Mu'temed 'alallah'ın saltanatı döneminde meşhur Hadis âlimi Buhârî vefat etti (H.256).

H.261 senesinde Maveraünnehr'de Saman oğulları beyliği kuruldu[427]; aynı senede Mısır ve Şam emîri olan Ahmed b. Tulun vefat etti[428].

Karmatîlerin ortaya çıkışları

H.278 senesinde Kufe dolaylarında farklı bir din ve mezhebe davet eden birileri ortaya çıktı. *Nasrane* diye bir köyden çıkan bir şahıs, kendisini İsâ-Mesih ve Mehdi ilan ederek insanları etrafına toplayıp, diğer dinlerden olanlarla mücâdeleye başladı[429]. Karmatîlerin kurucusuna "*Karmat*" denmesinin sebebi, bu adamın çok kısa boylu olması ve adımları neredeyse birbirine değmesinden dolayı idi[430]. Karmatîler din konusunda o kadar ileri gittiler ki, kendilerine özgü bir ibadet bile geliştirdiler[431].

423 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s, 360.
424 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 16.
425 Ya'kûbi, *Tarih*, II, 504.
426 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 47-48.
427 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 50.
428 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 53.
429 Bu sapık dinî anlayışın ayrıntıları için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 55.
430 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 152.
431 Bu ibadetin ayrıntıları için bk. El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 153 vd. Ayrıca bk. El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 21.

H. 279 senesinde Sultan-Halife el-Mu'temed vefat etti; yerine Ebû'l-Abbas Ahmed el-Mu'tedıd'a biat edildi. Aynı sene büyük muhaddislerden olan İmâm Tirmizî de vefat etti[432].

H. 285 senesinde Halife el-Mu'tedıd, merkezi devletin idaresinden çıkmış olan Amid'i/Diyarbekir'i tekrar emân'la merkeze bağladı. Dört sene sonra, yani H. 289'da Halife el-Mu'tedıd vefat etti ve onun yerine el-Muktefî bi'llâh halife oldu.[433]. Bu sene Karmatîler birçok yeri işgal ederek Dımeşk'ı da muhasara ettiler. Külliyetli mal karşılığında Dımeşk'ten vazgeçip, Humus üzerine yürüdüler ve orada Karmatîlerin lideri, el-Mehdî Emîru'l-Mu'minin adına hutbe okuttular. Her tarafı yıkıp yaktıklarını, kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkesi öldürdüklerini duyan Halife el-Muktefî, üzerlerine ordular göndererek, elebaşlarını yakalatıp öldürttü. el-Muktefî, bu belâyı def ettikten sonra, Mısır üzerine bir ordu gönderdi ve orada Tulunoğulları saltanatına son verdi[434]. Fakat bu arada, gerek Mısır'da, gerek Dımeşk taraflarında Karmatîler karışıklık çıkarmaya devam ettiler; Halifenin gönderdiği ordularla onlar arasında meydana gelen savaşlarda birçok insan öldü[435].

H. 295 senesinde el-Muktefî öldü, yerine 13 yaşında olan el-Muktedir halife oldu. Fakat bir sene sonra hal'edilerek, yerine İbnu'l-Mu'tez'e biat edildi[436].

432 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 56.
433 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 59.
434 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 60.
435 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 61.
436 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 62.

Kuzey Afrika'da Şiî Fâtımî Devleti (297-567/909-1171)

Abbasîlerin saltanat kavgalarıyla zayıf düşmeleri, İslam dünyasında bir otorite boşluğu doğurmuş, bu boşluktan istifade edenler, pek çok yerde bağımsız devletçikler oluşturma gayretine girişmişlerdi.

Bu karmaşık dönemden istifade ederek kurulan devletlerden biri Fâtımî devletidir. Kuzey Afrika'da kurulmuş olan bu devlet, kendilerini soy ve mezhep olarak Hz. Ali ve Hz. Fatima'ya bağladıkları için bu ismi almışlardır[437].

İlk defa Tunus'ta kurulan bu küçük Şii devleti, kısa zamanda sınırlarını genişleterek, bütün Kuzey Afrika'yı ve Akdeniz'deki Malta, Sicilya, Sardunya, Korsika gibi bir çok adayı da egemenliği altına aldı. Şia mezhebinin "*İsmailliye*" koluna bağlı olan bu devlet, bilahare Filistin, Lübnan, hatta Suriye'nin bazı bölgelerini de hâkimiyeti altına alarak o büyük bölgede hüküm sürdü.

Fâtımî Devletinin kurucusu, 'Ubeydullah el-Mehdibillah adındaki imamdır. Bir adı da Sa'd olan bu zat, Suriye'nin Selimiye kasabasında dünyaya gelmiş ve Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sadık'ın torunu olduğunu iddia ederek insanları kendisine bağlanmaya çağırmıştır.

Fâtımîlerin kurucusu olan bu ailenin orijinlerinin nereye dayandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, İran'ın Ahvaz ve İsfahan

437 Bu soy ağacının ayrıntıları için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 63-64.

taraflarından çıktıkları, daha sonra Yemen'e, oradan da Kuzey Afrika'ya geçtikleri rivayet edilmektedir[438].

O dönemin Abbasi Halifesi bunu duyunca yakalanması için emir vermiş; fakat Ubeydullah, Kuzey Afrika'ya kaçmıştır. Ama orada bulunan Abbasi valisi, elindeki fermana dayanarak, onu ve oğlunu hapsettirmiştir. Bunu müteakip, Abdullah Şi'î adında birisi ortaya çıkarak, Abbasi valisi Yese'i katletmiş ve 'Ubeydullah ile oğlunu hapisten çıkartarak, 909 tarihinde saltanat ve hilâfetini ilan etmiştir. Daha sonra 'Ubeydullah, Hz. Ali ve Hz. Fatima soyundan geldiğini iddia ederek, kendisine "el-mehdi" ve "*Emiru'l-mu'minin*" sıfatlarını vererek, Hz. Fatima'dan dolayı kendisini "*Fâtımî*" olarak ilan etmiştir.

Fâtımî Devleti öncesinde Kuzey Afrika

Fâtımî Devletinin kuruluşu olan milâdî 10. yüzyılın hemen öncesinde, Kuzey Afrika'ya, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlık sırasında ortaya çıkmış olan *Hariciler* hâkimdi. Özellikle Abbasi Halifesi Mansûr zamanında Kuzey Afrika, Haricilerin merkezi hâline gelmişti. Hariciler o bölgeye öylesine hâkimdiler ki, Abbasi Devletinin güçlü sultanı Harun Reşid zamanında oraya atanan birçok vali, bu Hariciler tarafından katledilmişlerdi[439]. Bunu takip eden yıllarda da Abbasî Devleti kuzey Afrika'da fazla varlık gösterememiş ve oralar tamamen Haricî hâkimiyetine girmişti. Bunun neticesinde Haricîler, "*Midrârî*" denen bir devlet kurdular ki, Kuzey Doğu Afrika'nın orta bölgelerinde kurulan Rüstemîler Devleti de keza bir Haricî devletiydi.

Fâtımî Devletinin kuruluş arefesinde, Kuzey Afrika'da bulunan devletçiklerden bir tanesi de, kendilerini Hz. Ali'ye nisbet ettiklerinden dolayı "*Şi'î*", kurucuları olan İdris b. Abdullah'tan dolayı da "*İdrîsî*" diye tanımlanıyorlardı. Ve kaynakların belirttiklerine göre,

438 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 64.

439 Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fâtımîler Devleti*, Elazığ, 2007, s. 6.

bu devlet, Müslümanların tarihinde kurulmuş olan ilk Şiî Devlet vasfını taşıyordu[440].

Fâtımî Devletinin menşei

Fâtımî devletinin menşei, ilk defa Hamâ ile Humus şehirlerinde faaliyet gösteren ve Emevî Devletinin son, Abbasî Devletinin de kuruluş dönemlerinde ortaya çıkmış olan "*Dâ'î*"ler'e dayanır. *Dâ'î*ler, özellikle Sıffin Hadisesini çıkış noktaları olarak kabul edip, Hilâfet'in, Hz. Ali'nin soyundan gelen "imâm"lara ait olduğunu savunan kimselerden oluşuyordu. İşte bu Dâ'îler, daha sonra faaliyetlerini artırarak, değişik kollara ayrıldılar ki, Hâmâ ve Humus bölgelerinde gizli faaliyetlerini sürdüren bu *Dâ'î*ler'e daha sonra "*İsmailiyye*" dendi ki, bunlar, on iki imâmın 7.si olan Mûsâ Kâzım'ın yerine, imâmetin İsmail'e ait olduğunu iddia ediyorlardı. İşte bu iddialarından dolayı da onlara "İsmailiyye" dendi. Bu *Dâ'î*ler bilahare Orta Doğu'nun ve Kuzey Afrika'nın birçok yerine, özellikle de İran, Irak ve Yemen'e gidip faaliyetlerini oradan sürdürdüler[441].

İsmâîl, On iki imâm'dan birisi olan Ca'fer Sâdık'ın oğludur ki, daha babasının sağlığında vefat etmiştir[442]. Fâtımîlerin esas kurucusu olarak da İsmâil'in oğlu Muhammed olduğu söyleniyorsa da, kaynakların belirttiklerine göre, bu konuda şüpheler vardır[443].

Yemen'den Kuzey Afrika'ya geçen bu Şii dâiler, daha sonra orada, birkaç asır süren bir saltanat kurdular. Öylesine ki Bağdad halifesinden bağımsız olduklarını ilan eden bu yeni devlet, hilafetin de kendilerinde olduğunu iddia ederek, başlarındaki emîr'e, "*Halife*" diye biat ettiler.

Gerçek bir devlet gibi müesseselerini kuran Fâtımîler, Şiiliği de resmi mezheb olarak ilan ettiler. Kısa zamanda Kuzey Afrika'ya

440 Bu konudaki ayrıntılar için bk. René Basset, İA, İdrîsîler mad.
441 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 64.
442 el-Makrîzî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 15.
443 el-Makrîzî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 35.

hâkim olan Fâtımîler, bütün vilayetlere valilerini göndererek, Sicilya adasındaki Müslümanları da idarelerine aldılar[444]. H. 301 senesinde Mısır üzerine bir ordu gönderen Fâtımîler, hâkimiyet alanlarını oraya kadar genişlettiler. Bu dönemde Abbasî devleti ise giderek zayıflıyordu[445].

H. 303 senesinde Fâtımî lideri el-Mehdî, Akdeniz sahilinde kendi adıyla anılan bir şehir kurdu. 306 senesinde de, el-Mehdî, oğlunu tekrar Mısır üzerine gönderdi. Onun maksadı, Libya ve Tunus civarında var olan hâkimiyetini Mısır'a da taşımaktı. Bunun için de sürekli olarak Mısır üzerine ordular gönderiyordu. H. 307 senesinde Kuzey Batı Afrika'da hüküm sürmekte olan *İdrisîler* devleti yıkıldı[446] ve onun yerine de Fâtımî güçleri yerleşmeye başladı.

H. 309 senesinde meşhur sufî Hallâc el-Mansûr, Bağdat'ta Abbasi Halifesi el-Muktedir'in emriyle katledildi. Katline sebep de onun İslâm akidesine uymayan hâlleri gösterildi. O ise Müslüman olduğunu, kendisine yapılanın haksızlık olduğunu söylüyordu[447].

H. 310 senesinde Halife el-Muktedir, makamından hal'edildi ve yerine kardeşi Muhammed b. El-Mu'tedıd getirildi. Buna sebep de devlet hazinesinde yaptığı suiistimallerdi. Fakat yeni halifenin iktidarı

444 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 66.

445 al-Makrîzî, Taqiyy al-Dîn Abû al-'Abbâs Ahmad b. Alî, *Kitâb al-Mawâ'iz wa al-I'tibâr bi Dhikr al-Khitat wa al-Âthâr*, Beyrut, n.d; O'Leary, D.L., (1923), *Short History of the Fâtimid Khalifate*; Tritton, A.S., (1930), *The Caliphs and Their Non-Mûslim Subject*, Oxford; Vatikiotis, P.J., (1955), "Al-Hakim Bi-Amrillah: The God-King Idea Realised". *Islamic Culture*. (Ocak): say 1-8; Dodge, Bayard, (1959), "Al-Ismā`īliyya and the Origin of the Fātimids". *Mûslim World*. Cilt. 49, say. 296-305; Canard, Marius, (1965) "Fâtimides". *Islam Encyclopidia* (2. ed), Cilt 2 Say. 870-882; Canard, Marius, (1971) "Al-Hâkim bi-Amr Allâh". *Islam Encyclopidia* (2. ed), Cilt. 3, say.79-84; Walker, Paul. *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and Its Sources*.; Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fâtımîler Devleti Siyasi Tarihi* (909-969), Ankara, 2007; *Fâtımîler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ, 2008.

446 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 70.

447 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 70-71.

fazla uzun sürmedi ve birkaç gün sonra yerinden alınarak tekrar ağabeyi el-Muktedir'e biat edildi[448].

Karmatîlerin Kâ'be baskını

Ümmetin başına bela olan Karmatîler, H. 317 senesinde Kâ'be'ya saldırıp birçok Hacı adayını öldürdükten sonra *Haceru'l-Esved*'i yerinden çıkararak *Hicr*'e koydular. Mekke Emîri'ni de katledip, Harem'in dâhilinde terör estirerek, Harem'i kan gölüne çevirdiler[449]. İşte bütün bunlar, Bağdat'taki merkezi hükümetin zayıflığından kaynaklanıyordu. Sultan-Halifeler Bağdat'ta iktidar kavgaları yaparlarken, devletin her tarafına anarşi hâkim oluyordu.

El-Muktedir'in katli

Hicretin 320. senesinde, el-Muktedir'in tekrar hilâfete getirilmiş olmasından memnun olmayan çevreler, özellikle de asker kesimi, ona karşı ayaklandılar. Kendisinin halife olduğunu etrafa bağırarak söylemesine rağmen, artık hiç kimse onu sevmiyor, herkes ondan nefret ediyordu. Çünkü devleti gerektiği gibi idare edemiyor, yaptığı onca israfla birlikte, devletini de kadınlar yönetiyordu. Nihayet kaçtığı yerde yakalandı ve öldürülerek başı kesildi; bir sırığa asılarak millete teşhir edildi; yerine tekrar el-Kâhiru billah el-Mu'tedıd getirildi[450]. Ama el-Kâhiru billah'ın da saltanatı fazla sürmedi ve bir sene sonra halledildi; yerine er-Râdî billah'a biat edildi[451].

Sicilya Müslümanları Fâtımî olan valilerine isyan ediyor

Aynı sene, yani H. 323 senesinde Fâtımî Devletinin kurucusu olan el-Mehdî de vefat etti; yerine oğlu el-Kâim geçti[452]. El-Kâim'in iktidarı da H.329 senesindeki vefatına kadar sürdü.

448 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 74.
449 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 74.
450 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 79-80.
451 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 80.
452 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 80.

Bu hadiseyi müteakip de, *el-Muttakî lillah* Halife-Sultan oldu[453].

Fâtımî sultan-halifesi El-Kâim'in saltanatı döneminde, yani H. 325 senesinde, Sicilya Müslümanları, Fâtımî olan valileri *Sâlim b. Reşid*'e karşı ayaklandılar. Çünkü Fâtımî devletinin o zamanki lideri *el-Kâim-el-'Alevî*'nin Sicilya'ya vali olarak atadığı *Sâlim b. Reşid*, halka kötü davranıyor, ona zulmediyordu. Bu ayaklanma neticesinde taraflar arasında meydana gelen savaşta, maalesef binlerce Müslüman yok yere hayatından oldu[454].

Fâtımîlerin Mısır'ı işgali

358/968 senesinde Fâtımîler, Mısır'da *Ahşid*'in idaresinde olan *emiru'l-umeralık*[455] üzerine giderek orayı işgal ettiler[456]. Mısır'ı işgal eden Fâtımîler, bilahare oranın emiru'l-umerâsı olan *Ahşid*'i öldürdüler ve Fustat'ın yerine, günümüzde Kâhire olarak bilinen şehri kurdular[457]. Mısır'a iyice yerleşen Fâtımîler, M. 996 senesinde oranın büyük camisini medreseye çevirerek günümüze kadar devam etmiş ve onlarca fakültesi bulunan *el-Ezher* üniversitesini kurdular.

Abbasî devletine bağlı(!) beylikler de iktidar savaşındalar

Sadece Kuzey-Batı Afrika'ya hâkim olan Şii-Fâtımî devletinde değil, Abbasî devletinin bünyesinde de iç karışıklıklar devam edip gidiyordu. Artık kimse Bağdad halifesini dinlemiyor; göstermelik olarak ona bağlı gibi görünüyorsa da, istediği yeri istila ediyor, kendi egemenliklerini ilan edebiliyorlardı. Bir tarafta Abbasî Halifesi üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Türkler[458], diğer taraftan *Büveyhîler*,

453 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 88.
454 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 337-338.
455 "*Devletçik*" de diyebiliriz.
456 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 102 vd.
457 Ayrıntılar için bk. El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 107 vd.
458 Mesela Beckem'in bu konuda yaptıkları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 355 vd.

Karmatîler, *Berîdîler*[459] adeta birer bağımsız devletmiş gibi davranıyorlardı. Böyle olunca da, Abbasî Devleti, her gün kendilerini tehdit etmekte olan Bizans'a karşı bir şey yapamıyor; Müslüman beyliklerine karşı otoritesini muhafazaya çalışıyordu. Üstelik bu beyliklerin kendi bünyelerinde de ayaklanmalar sürüp gidiyordu[460].

Sultan-Halifelik devam ediyor

Yadırganmamıza rağmen, üzerinde dura dura "*sultan-halife*" tabirini kullanıyoruz. Çünkü halifeler "*halife*" gibi değil, sultanlar gibi hareket ediyorlardı.

H. 329 senesinde Halife *er-Râdî billâh* vefat etti ve yerine el-Muttakî lillâh'a biat edildi ki, bu yeni halifenin getirilişinde, bir Türk emîri olan *Buckem*[461]'in büyük rolü olmuştur[462].

H. 333 senesinde, Mûsul taraflarında bulunan Halife el-Muttakî lillâh Bağdad'a varınca, orada kendisiyle antlaşma yapmak üzere gelmiş olan Emiru'l-Umerâ *Tuzun*[463]'la karşılaştı. Fakat *Tuzun*, antlaşmaya ihanet ederek, Halife el-Muttakî'yi, gözüne mil çekerek kör etti. Kendisine yapılanlara daha fazla dayanamayan *El-Muttakî*'nin bu şekilde ölümünden sonra, yerine, Tuzun'a yakınlığı ile bilinen[464] *el-Mûstekfî billah*'a biat edildi[465].

Kuzey Afrika'da Hâricî terörü

Aynı senede, yani H. 333. senede Haricîler Kuzey Afrika'da görülmemiş bir terör havası estirmeye başladılar. Nitekim adı Ebû

459 *Berîdîler* için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 372 vd.

460 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 351.

461 Aynı senede, yani H. 329 senesinde *Buckem* öldürüldü. Öldüğünde, 1200000 altını bulunmuştur (Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 372; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-a'lâm*, Buckem mad.)

462 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 368.

463 Ebû'l-Fidâ, "Tuzun" ismini "Turun" olarak kullanmaktadır (Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 91-92).

464 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 420.

465 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 91-92.

Yezid b. Keydâd olan bir Haricî, Kuzey Batı Afrika'dan başlayarak Tunus'ta Kayravan'a kadar ilerlemiş ve geçtiği her yeri yıkarak, yakarak, oralarda yaşayan Müslümanları, çoluk-çocuk demeden kılıçtan geçirmiştir. Neticede Ebû Yezid b. Keydâd'ın zulmünden kaçan Müslümanlar, aç ve üryan bir şekilde Kayravan'a sığındılar. Fakat orayı da ele geçiren Ebû Yezid b. Keydâd, tarihin büyük kaliamlarından birini gerçekleştirdi[466].

Bağdad Abbasî Devleti gittikçe zayıflıyor

H. 334 senesinde, Halife el-Muttakî'yi öldürmüş olan Tuzun da öldü. Aynı senede onun hilafete getirmiş olduğu el-*Müstekfî billâh* da makamından halledilerek, yerine *el-Muti' lillâh*'a biat edildi[467].

Bundan sonra da gelen Halife-sultanlar devleti iyi idare edemedikleri için devletlerini sona doğru götürdüler.

Abbasi Devleti o hâle gelmişti ki, hangi hanedan Bağdad'ı istila etse, yeni halifeyi o tayin ediyordu. Bu dönemde, kâh Türkler, kâh Karmatîler ya da Şii olan *Büveyhîler*, halifeler üzerinde mutlak hâkimiyetlerini kuruyorlardı. Fakat ne hikmetse, yeni halifeyi kendilerinden değil, yine Abbas oğullarından tayin ediyorlardı.

Bu arada, Bağdad'taki Müslüman Abbasî devleti ile Endülüs'teki Emevî Müslüman devleti arasında zaman zaman gerek karada, gerekse denizde *"üstünlük savaşları"* yapılıyordu. Özellikle H.344 senesinde Abbasî devletine bağlı olan Sicilya üzerinden, kanlı deniz savaşları olmuştur[468]. H. 351 senesinde ise Bizanslılar Haleb'i istilâ ettiler ve bilinmez bir sebepten dolayı fazla geçmeden orayı terk ettiler[469].

466 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 75-80.
467 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 450-451.
468 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 100-101.
469 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 103.

H. 355 senesinde Amid'i/Diyarbekir'i kuşatan Bizanslılar, şehri alamadan Nusaybin üzerine yürüdüler, oradan da Şam ve Antakya'ya gidip, uzun müddet Antakya'da kaldılar[470].

Silvan'da Mervânî Kürt Devleti

Abbasi Devletinin merkezindeki otorite zayıflayınca, taşraya hâkim olamıyor ve zaman zaman ayaklanmalar oluyordu. Bu ayaklanmaların en büyük sebebi ise, devletin saltanat sistemi ile idare edilmesiydi. Zira devlet idare sisteminde aslolan liyakat değil, verasetti. Yani idarenin babadan oğula geçmesiydi. Böyle olunca, kendini güçlü görenler, siyasi kargaşalardan istifade edip "devlet saltanatını biraz da ben sürdüreyim" düşüncesiyle ortaya çıkıyor ve merkezî devletle çatışmaya başlıyordu. İşte 372/982 senesinde ortaya çıkıp, Abbasi devletinin toprakları olan bölgelere saldırıp oraları kendi egemenliğine alan Bâz'ın durumu da bu kabilden bir ayaklanmadır.

Esas adı *el-Huseyn b. Dûstek* olan ve daha ziyade *Bâz*, bazı tarihçilere göre de el-Hamidiyye Kürtlerinden *Bâd* adındaki Mervânî bir Kürt de bu şekilde Abbasi devletine karşı devlet kurmak için mücâdele eden birisiydi. Zaman zaman Diyarbakır bölgesine saldıran Bâz, kısa zamanda oraları idaresine alarak, hudutlarını Mûsul'a kadar genişletmiştir. Bâz etrafa o kadar korku saçıyordu ki, *'İzzu'd-Devle* bile ondan çekinmeye başlamıştı. 'İzzu'd-Devle'in ölümünden sonra da H. 374 senesinde[471] Meyâfarkîn'i/Silvan'ı da ele geçiren Bâz, adamlarını Nusaybin'e kadar gönderdi[472]. Bâz'ın giderek tehlikeli bir konuma geldiğini gören Büveyhî sultanı Samsâmu'd-Devle, ona karşı iki ayrı ordu göndermiş fakat her iki savaşta da Bâz galip

470 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 106.

471 Ahmed b. Yusuf b. Ali b. El-Ezrak el-Fârqî, *Tarihu'l-Farıqî*, Beyrut, 1974, s. 51.

472 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 35.

gelmişti[473]. Böylece Bâz, Deylem'in birçok bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra Mûsul'u da egemenliğine alan Bâz, Bağdat'ı da alma sevdasına düşmüştü[474]. İlk defa Kürtleri bir araya getirip bir devlet kurmuş olan zat, işte bu Bâz'dır[475].

Hakkâri civarından oldukları rivayet edilen bir grup Kürt, bir bakıma Bâz'a bağlı olan Mûsul'a saldırdı. Bunu duyan Bâz, hemen ordusunu toplayıp Hasankeyf üzerinden Mûsul'a gitti ve Hakkârili Kürtleri bozguna uğratarak birçok ganimet elde etti[476]. Ve yapılan bu savaşta da, tıpkı Müslümanlar arasında cereyan eden diğer savaşlarda olduğu gibi birçok Müslüman yok yere öldü. Üstelik her iki taraf Kürt ve Müslümandı.

Bâz, hilafet orduları ile yapılan savaşların birinde, Tûr 'Abidin'le Nusaybin arasındaki bir mevkide atından düşerek hilafet askerlerinin eline düştü ve öldürüldü[477].

Günümüzde "*Orta Doğu*" dediğimiz coğrafya, bazen Müslümanlarla Bizanslılar, bazen de bizzat Müslümanların kendi aralarında yaptıkları savaşlara sahne oluyordu. Karşılıklı galibiyet ve mağlubiyetler, meşhur *Haçlı Savaşları*'na kadar devam etti.

Bu karışık durum, son Abbasî halifesinin, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından, Mısır işgal edildikten sonra İstanbul'a getirilip zindana atılmasına kadar sürdü. Bu olaydan sonra da, 18. Yüzyılın sonuna kadar "*Hilafet makamı*" siyaset sahnesinde yer almadı. Ancak ileride göreceğimiz gibi, 19. Yüzyılda ve özellikle de Sultan II. Abdulhamid zamanında *Hilafet* tekrar gündeme getirildi.

473 İbnu'l-El-Ezrak, *Tarihu'l-Farıqî*, s. 51.
474 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 36.
475 Ahmed b. Yusuf b. Ali b. El-Ezrak el-Fârqî, *Tarihu'l-Farıqî*, Beyrut, 1974, s. 52.
476 İbnu'l-El-Ezrak, *Tarihu'l-Farıqî*, s. 55-56.
477 İbnu'l-El-Ezrak, *Tarihu'l-Farıqî*, s. 58. Merkezibugünkü Silvan olan bu Kürt devletinin ayrıntıları için bk. İbnu'l-El-Ezrak, *Tarihu'l-Farıqî*.

Abbasi Devletinin Yıkılışı

Abbasi Devleti, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı gitgide zayıfladı ve zaman içerisinde değişik bölgelerdeki Müslümanlar, bağımsız davranmaya başladılar ve Bağdat'taki Halife'ye sadece "manen" bağlılık duydular. Halife Mu'tasım Billâh'ın, kendi halk olan Araplara karşı Orta Asya'dan Türkleri getirtip onlarla asayişi sağlamak istemesi ve bu gayeyle onları devlet merkezine yerleştirmesi, beklediği sonucu vermedi ve yeni problemlerin oluşmasına sebep oldu. Zaman zaman isyan eden Türkler, Abbasi Devleti için bir gaile olmaya başladılar[478]. Devlet'in her kademesine yerleştiler, kendilerine ayrıcalıklar tanıdılar, "*Emîru'l-umerâlık*" gibi bir müessese tesis edip, devlet içinde kargaşa çıkarmaya, isyan etmeye başladılar[479]. Gerek bu *Emîru'l-umerâ*"lar, gerekse, taşrada bunları çekemeyenler ve onların yerini almak isteyenler arasında kıskançlık ve rekabet başlayınca, bu iki sınıf arasında meydana gelen çatışmalar, devletin iyice zayıflamasına sebebiyet verdi[480]. Muhakkak ki meydana gelen olumsuzlukların ilk sorumluları, iktidarı elinde bulunduran sultanlardı.

Bütün bunlara rağmen, Abbasi Devleti, 656/1258 tarihine, yâni 37. Halife Mûsta'sım Billâh'ın, Bağdat'ı işgal eden Hulâgu'nun elinde yok olmasına kadar devam etti.

478 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.
479 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.
480 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.

Moğolların İslam coğrafyasını istilâsı

O yıllarda Tatarlar, girdikleri şehri yakıyor, ahalisini öldürüyor, ya da esir ediyorlardı. Hicri 658 (Milâdi 1259) yılında Diyarbekir'i kuşattıktan sonra, oradan da Meyafarkin'e[481] girdiler. Meyafarkîn muhasarası aylarca sürdü ve şehrin suyunu kesen Tatarlar, Müslümanların vebaya yakalanıp perişan olmalarına sebep oldular[482]. Bilahare Tatarlar Erzen[483]'i harabeye çevirdikten sonra Siirt'e yöneldiler. Siirtliler büyük bir mukavemet gösterip savaşmaya başlayınca, Tatarlar fazla kayıp vermemek için, Siirtlilere âmân verdiklerini, teslim oldukları takdirde kendilerine bir şey yapılmayacağına dair söz verdiler. Siirtliler bu şartlarla teslim olup silâhı bırakınca, Tatarlar antlaşmalarına ihânet edip neredeyse tamamını kılıçtan geçirdiler ki, çok azı kaçıp kurtulabildi[484]. Olaya tanık olanların bildirdiklerine göre Tatarlar sadece Siirt merkezinde 15.000 kişiyi katletmişlerdi"[485].

Bağdad'ta, Halife Mûsta'sım billâh'ın rafizi olan Veziri İbn Alkamî, ihânet ederek Moğolları gizlice Bağdad'a davet etti. Bağdad'ı işgal eden Moğol Kralı Hülâgu önce Bağdad'ı, sonra da bütün Orta Doğu'yu kan gölüne çevirdi[486]. Bunun üzerine o yörede yaşayan bütün Müslüman halklar Irak'ı terk edip Güney Doğu Anadolu'ya göç etmeye başladı.

Rivayetlere göre[487], aslen Şii olan İbn 'Alkamî'nin, Hülâgu'yu Bağdad'ı işgal etmeye davet etmesinin sebebi, daha önce Sünnilerle

481 Bugünkü Silvan.
482 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 203.
483 Beşiri ile Kurtalan arasında, Beşiri Çayı kenarında ve fakat bugün çok az kalıntıları mevcut olan *tarihî* ve büyük bir şehir.
484 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.
485 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.
486 Ayrıntılar için bk. Huseyn b. El-Muhammed b. El-Hasan ed-Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs, fî ahvâli Enfesi Nefis*, Beyrut, II, 376.
487 Bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 193.

aralarında vukubulan bir fitneydi. İbn 'Alkamî, Halife Mûsta'sım'ı kandırarak Hülâgu'nun çadırına kadar götürdü ve Hülâgu'nun, kızını Halife'nin oğluna vermek istediğini belirterek, yönetimin tüm ileri gelenlerinin orada toplanmasını sağladı. Hülâgu, bütün ileri gelenlerin çadırına geldiklerini görünce, tamamını sırayla kılıçtan geçirdi. Diğer Müslüman halkı da köprü üzerinde katlederek Dicle'nin sularına attı[488]. Ne şekilde öldürüldüğü kesin olarak bilinmeyen Halife Mûsta'sım, Abbasi halifelerinin sonuncusuydu[489]. Abbasi hilâfeti, 524 sene kadar sürmüş ve 37 Halife tarafından yönetilmiştir [490].

488 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.
489 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.
490 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.

Değerlendirme

Müslümanların Tarihinin ikinci saltanat dönemi olan Abbasiler dönemini de fazla ayrıntılara girmeden görmüş olduk. Tarih kaynaklarımızdan naklettiğimiz veriler ışığı altında diyebiliriz ki, Emeviler döneminde, nasıl ki iktidar her şeyin, hatta *din*'in önüne geçmişse, Abbasiler döneminde de her şeyin başı iktidar olmuştur.

Tıpkı Emevî Devleti zamanında olduğu gibi, saltanata gelme terörünü bir tarafa bırakacak olursak, kısa süren Emevi Devleti'ne nazaran Abbasi Devleti, uzun süren saltanatına rağmen, fazla bir fütuhatta bulunamamış; sadece mevcudu elinde tutma mücâdelesi vermiştir. Bunun içindir ki, zaman itibara alındığında, Emeviler'in, bu konuda Abbasiler'den çok daha üstün olduklarını söyleyebiliriz. Her ne kadar bazı tarihçiler[491] İslâm coğrafyasındaki imâr ve kültür hareketliliği konusunda Abbasileri daha ilerde görüyorlarsa da, Abbasiler, bu görece hizmetlerini, hazır buldukları Emevi devletine borçludurlar.

Keza Abbasi sultanı Me'mûn zamanında Yunanca'dan yapılan tercümelerin, Müslümanlar arasında ilim ve kültürün yayılmasına vesile olduğu[492] iddia ediliyor ki, biz bu kanaate katılmıyoruz. Zira bu tercümeler vasıtasıyla Müslümanlar arasına giren Felsefe, lüzumsuz münakaşalara sebebiyet vermiş, Müslümanlar arasında var olan

491 Bk. Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 29-30.
492 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 31.

hürriyeti kısıtlayarak, *Mutezile taassubu*nu getirmiştir. Kaldı ki, bu felsefe ilmi, neden Müslümanlar tarafından geliştirilip geri döndüğü Avrupa'ya yarasın? Bunun tam aksine, Müslümanlar, İslâm'ın insanlara tanıdığı hür düşünce akımıyla Endülüs ve Sicilya üzerinden götürdükleri ilim ortamıyla faydalı olmuşlardır.

Abbasilerin ilk dönemlerine damgasını vuran özellik, şüphesiz "*mihne*", yâni Müslümanların düşüncelerinden dolayı işkenceye tabi tutulmaları hareketidir.

Oysa Hicri 3. asrın sonlarına doğru öylesine bir hürriyet havası vardı ki, sadece Müslümanlar değil, gayrimüslimler bile, İslâm kültür ortamlarında çekinmeden düşüncelerini dile getiriyor, Müslümanlarla dinî konulardan, sosyal konulara kadar her sahada münazaralar, hatta münakaşalar yapabiliyorlardı.[493]

Araştırmamızın bu bölümünde bir daha gördük ki saltanat sisteminde zamanın önemli bir kısmı, taht kavgalarıyla, veliahdların birbirleri aleyhine olan çeşitli entrikalarıyla geçiyor. İktidar ve saltanat esas alındığı için saltanatın gereği olarak birçok sultan, bile bile zulüm yapabiliyor, iktidarının devamı için haksızlıklara göz yumuyor, Devletin parasını dalkavuk şairlere, meddah yazarlara, münâfık memurlara peşkeş çekebiliyor.

Bütün yapılanlara rağmen, zaman zaman dediğimiz gibi, tekrar etmede yarar görüyoruz ki, ne kadar kötü olursa olsun; iyisiyle kötüsüyle bu tarih bizimdir. Bize düşen onu iyi öğrenmek, ibret almaktır. Bunun için geçmişimizin iyi yönlerini almalı, kötü yönlerinden de sakınmalıyız. Bu da ancak onu iyi öğrenmekle mümkündür.

Saltanatları yerip kaldırırken ilkemiz, kaldırılan saltanatın yerine başka bir saltanat getirmek olmamalı (çünkü 1950'ye kadar olan *cumhuriyet dönemi*nde öyle olmuştur), Hakk'a dayalı yeni sistemler

493 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s. 24.

oluşturmak olmalıdır! Bu sistem arayışlarına girerken de, şahıs ya da zümreleri değil, yalnız Allah'ın belirlediği esasları kabul ederek yola çıkılmalı, davayı birilerinin keyiflerine fedâ etmemeliyiz. Bunun yolu da Allah'ın emrettiği gibi kendimize örnek olarak gayrımüslimleri değil, Allah dostlarını almaktan geçer. Siyasetimizden, dinimize kadar, şunu iyi bilmeliyiz ki Müslümanın, İslam ahlakıyla hareket eden, Kur'an ve Sünnet'in buyruklarına bağlı Müslümanlardan başka dostu yoktur.

Tüm dünyada, ister geçmişin "*Hilâfet saltanatları*"nda, ister yeni dönemin "*cumhuriyet saltanatları*"nda olsun, Müslümanlara hep şu tılsımlı sözler üflenmektedir: Sizleri yönetme işi bize aittir. Size düşen itaat etmektir. Çünkü Ulu'l-emr'e itaat Kur'an esaslarına göre vacibdir. Sizler sadece söylenenlere uyun.

Biz bu çalışmamızda, artık bu gibi aldatmacalara kanmamak gerektiğini vurgulamaya gayret ediyoruz. Yönetmenin, hiç bir insanın tekelinde olmadığını, hiçbir insanın, aile veya kabilesinden dolayı diğer insanlar üzerinde bir üstünlüğünün olamayacağını göstermek istiyoruz. Klasik ve modern saltanatlara ait diktatörlüklerin, *kutsal aile* ya da zümre imtiyazlarının, zinde güçler dokunulmazlıklarının İslam dışı olduğunu vurgulamaya çalışıyoruz....

Allah gerçek mü'minlerin sahibidir. Kim O'na samimiyetle giderse, O da yardım eder, lütuf ve ihsanını bereketlendirir, gücüne güç verir.

Allah bizleri, sadece O'na itaat eden şuurlu kullarından eylesin! Âmin!..

Abbasiler, İslâm tarihi içerisinde uzun bir dönemi kapsadığı gibi, cereyan eden hadiseler açısından da oldukça büyük bir önemi haizdir. Abbasoğulları'nın, İslâm devlet başkanlığını Emeviler'den almaları fazla birşey değiştirmedi. Saltanat kanunları olduğu gibi uygulandı, genellikle saltanat iktidarının bekası ön planda tutuldu. Oysa bir devlete karşı çıkılıp iktidara talip olunduğunda, ilke olarak mevcut iktidarın iyi olmadığı, yerine gelecek iktidarın ise gereği gibi hareket ederek devletin kaybolmuş olan itibarını iade edeceği esasına dayanması iktiza eder. Ne ki, Abbasiler'in gelmesiyle bunların hiçbirisi olmadığı gibi, saltanat hegemonyası sürüp gitti.

